

UNIVERZITA KARLOVA
KATOLICKÁ TEOLOGICKÁ FAKULTA

Ústav dějin křesťanského umění

Žaneta Vobořilová Kadlecová

Památková péče na území Prahy v období
protektorátu Čechy a Morava

Disertační práce

Vedoucí práce: PhDr. Milan Pech, Ph.D.

Praha 2019

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem předkládanou disertační práci zpracovala samostatně a použila jen uvedené prameny a literaturu. Prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného titulu. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.

V Praze dne 24. května 2019

Bibliografická citace

Památková péče na území Prahy v období protektorátu Čechy a Morava [rukopis]: disertační práce / Žaneta Vobořilová Kadlecová; vedoucí práce: PhDr. Milan Pech, Ph. D., Praha 2019, 151 s.

Anotace

Hlavním cílem předkládané disertační práce je objasnit fungování a organizaci památkové péče na území Prahy v podmínkách protektorátu Čechy a Morava v letech 1939–1945 a také prozkoumat vztah místní a německé ochrany památek v podmínkách války. Můj výzkum byl zaměřen na studium ochrany pražských památek preferovaných německou okupační správou a jejími motivacemi. V Praze šlo nejčastěji o zachování nemovitých památek, vybraných pražských pomníků a cenných inventářů výstavních institucí.

Od r. 1935 byla z podnětu generálního ředitele berlínských státních muzeí vedena diskuse na téma, jak účinně ochránit památky v době válečného konfliktu, proto byl můj vědecký zájem zaměřen průzkum působnosti těchto opatření na území Prahy, kterou nacistická okupační správa pokládala za německé město. V této souvislosti jsem se zabývala rovněž vlivným působením prof. Karla Kühna, českoněmeckého architekta, historika umění a památkáře, tehdy přednosty Památkového úřadu, do jehož rukou byla správa pražských památek svěřena. Práce se věnuje také aplikaci konkrétních opatření na příslušné dohlížejíci instituce a jejich následné plnění. Toto dosud prakticky nezmapované téma je založeno především na podrobném heuristickém průzkumu domácích a zahraničních archivních pramenů a starých spisových archivů Národního archivu v Praze, Národního památkového ústavu, Archivu Národní galerie a německého Zentralinstitut für Kunstgeschichte v Mnichově.

Klíčová slova

Protektorát, K.F. Kühn, Praha, památková péče, Památkový úřad

Annotation

The main target of this presented dissertation work is to clarify the functioning and organization of heritage preservation in Prague in the conditions of the Protectorate of Bohemia and Moravia in 1939–1945 and also to explore the relationship between local and German heritage protection of monuments in war conditions. My research was focused on the study of the protection of historical monuments in Prague preferred by the German occupation authorities and their motivations. In Prague, most of all, it was the preservation of immovable monuments, selected Prague monuments and valuable inventories of exhibition institutions.

Since 1935, at the initiative of the Director General of the Berlin's state museums, a discussion has been led how to effectively protect monuments during the war, that's why my scientific interest was focused on exploring the influence of these arrangements in Prague, which the Nazi occupation administration considered a German city. In this context, I also examined the influential activities of prof. Karel Kühn, Czech-German architect, art historian and conservationist, then head of the Antiquities Authority, in whose hands the administration of Prague monuments was entrusted. The work also deals with the particular application of specific arrangements to the relevant supervising institutions and their subsequent implementation.

This still practically uncharted topic is based primarily on a detailed heuristic research of both inland and foreign archival sources and old document archives of the National Archives in Prague, the National Heritage Institute, the National Gallery Archive and the German Zentralinstitut für Kunstgeschichte in Munich.

Keywords

Protectorate, K. F. Kühn, Prague, heritage preservation, Antiquities Authority

Počet znaků (včetně mezer) 238 185

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala za odborné vedení mé práce a cenné rady PhDr. Milanu Pechovi, Ph.D. za ochotu, trpělivost a spolupráci. Můj dík patří také pracovníkům mnichovského Zentralinstitut für Kunstgeschichte, archivářkám Národního Archivu ČR a Archivu Národní galerie Praha. Děkuji v neposlední řadě také mé rodině, která mě při výzkumu podporovala.

Obsah

I.	Úvod.....	8
II.	Přehled literatury.....	10
III.	Ohrožená kultura.....	14
IV.	Ochrana památek na území Evropy	24
V.	Památková péče na území Německa v období druhé světové války	28
	Příklad Drážďan.....	30
	Drážďanská galerie	30
	Muzejní sbírka Grünes Gewölbe a Historisches Museum v Drážďanech.....	34
	Etnografické muzeum	37
VI.	Památková péče na území hlavního města Prahy v letech 1939–1945	40
	Ochrana památek po roce 1918.....	40
VII.	Politika protektorátu a začlenění státní památkové péče.....	43
	Karl Friedrich Kühn (17. 2. 1884–8. 5. 1945).....	45
	Publikace Fliegerschutz für Kunst und Kulturdenkmäle	50
VIII.	Památkáři a jejich působnost na území hlavního města Prahy.....	55
IX.	Památky pod německou správou a jejich členění.....	59
	Civilní památky.....	59
	Sakrální památky.....	65
	Sochařská díla v exteriéru	74
	Příklad ochrany pomníku sv. Václava.....	79
	Sbírky vybraných státních institucí.....	84
	Galerijní instituce.....	86
	Muzejní instituce.....	92
	Státní a církevní archivy	101
	Archivy úřadů a ministerstev	106
X.	Závěr	108
XI.	Literatura.....	112
XII.	Archivní prameny	117

XIII.	Internet	119
XIV.	Seznam vyobrazení	120
XV.	Obrazová příloha.....	124

I. Úvod

Válečný konflikt druhé světové války se nesmazatelným způsobem zapsal do kulturní historie na evropském kontinentu a zásadně ovlivnil život na našem území. Místní kulturní identita prezentovaná po staletí různými uměleckými památkami se v důsledku německé okupace a válečného konfliktu ocitla koncem 30. a v první polovině 40. let 20. století ve vážném ohrožení, a proto se péče o zdejší křehké kulturní dědictví tehdy stala prioritou.

Tato práce si klade za cíl představit fungování a organizaci památkové péče na území Prahy v období protektorátu Čechy a Morava v letech 1939–1945, respektive poukázat na vztah místní a německé ochrany památek v podmínkách války. Na území Prahy šlo nejčastěji o zachování nemovitých památek, vybraných pražských pomníků a cenných inventárních souborů konkrétních státních institucí, které německá okupační správa z ideologických důvodů preferovala. Z podnětu generálního ředitele berlínských státních muzeí byla od r. 1935 vedena diskuse na téma, jak účinně ochránit památky v době válečného konfliktu. V předkládané práci se snažím sledovat působnost těchto opatření během druhé světové války v Praze, kterou nacistická okupační správa pokládala za německé město. Klíčovou roli při ochraně místních památek sehrál prof. Karl Friedrich Kühn, českoněmecký architekt, historik umění, památkář a od roku 1942 též přednosta Památkového úřadu, a proto se věnuji jeho podrobně jeho aktivitám. V té souvislosti se zabývám rovněž konkrétními opatřeními protektorátního Ministerstva školství a osvěty, jejich aplikováním na příslušné instituce a jejich následným naplňováním.

Práce dokládá nejen promyšlenost jednotlivých opatření, ale také celkovou provázanost ochranných opatření na území Prahy. Dokumentace, kterou prezentuji v návaznosti na znovuobjevenou studii prof. Karla Friedricha Kühna, ilustruje jednotný způsob realizace ochrany a ukrývání památek, jež vycházely z Kühnových teoretických úvah. Svou práci jsem založila na podrobném heuristickém průzkumu domácích i zahraničních archivních pramenů a starých spisových archivů (Archivu Národní galerie v Praze, Národního Archivu Praha, Brno – Pozůstalost Karla F. Kühna, Národního památkového ústavu, ú. o. p. Praha a německého Zentralinstitut für Kunstgeschichte v Mnichově).

Téma ochrany pražských památek v období druhé světové války, které dosud stálo stranou zájmu historiků umění a památkové péče, bylo dosud téměř nezpracované. Tato práce ukazuje především na to, jak se některé nově vzniklé přístupy v oblasti ochrany památek ohrožených válečným konfliktem staly základem komplexního zajištění našeho kulturního dědictví.

II. Přehled literatury

Otázka ochrany památek v období války má své kořeny téměř o století dříve, avšak nikdy nedošlo k její komplexní realizaci. Ani v období první nebo druhé světové války nebyla myšlenka ochrany památek důsledně realizována a při snaze analyzovat situaci alespoň na území Německa badatel ve shodě s německými historiky naráží na problém, že ve většině odborných studií analýza ochrany památek z období let 1939–1945 zcela chybí. Přitom jde o zásadní otázku, která měla klíčový vliv na záchranu evropského kulturního dědictví, a bylo by nasnadě toto téma v budoucnosti systematičtěji zpracovat. To platí i v otázce ochrany památek v období let 1939–1945 na území Prahy, která se stala předmětem mého výzkumu.

V rámci situace na území Německa se památkové péči v období národního socialismu dosud nejpodrobněji věnovala Susane Fleischner ve své disertační práci *Schöpferische Denkmalpflege*¹. Tato práce pojednává především o aspektech nacistické kulturní ideologie v oblasti památkové péče a úspěšně objasňuje příčiny vývoje ochrany památek na přelomu 30. a 40. let. Další významnou prací byla i studie architekta Rudolfa Esterera s názvem *Wiederherstellen oder Erneuern*²? Jeho práce publikovaná ve sborníku *Das Bayerland* se koncentruje na území Bavorska v období 30. let a mapuje stav tamější památkové péče až do roku 1945. Neopomenutelnou studií je práce Ursuly Clemens–Schierbaum s titulem *Mittelalterliche Sakralarchitektur in Ideologie und Alltag der Nationalsozialisten*³, ve které se autorka zabývá tvorbou významných architektů a kulturně-ideologickými aspekty ve vztahu k historické architektuře válečného období.

¹FLEISCHNER 1999 — Susane FLEISCHNER: *Kulturideologie des Nationalsozialismus und Positionen der Denkmalpflege*. Münster 1999

²ESTERER 1954 — Rudolf ESTERER: *Wiederherstellen oder Erneuern? Das Bayerland*, Bd. 56 Heft 9. München 1954, 336–339

³CLEMENS-SCHIERBAUM 1995 — Ursula CLEMENS-SCHIERBAUM: *Mittelalterliche Sakralarchitektur in Ideologie und Alltag der Nationalsozialisten*. Weimar 1995

O problematice ochrany památek v německém prostředí pojednává mimo jiné i kapitola ve sborníku Fritze Wenzela a Joachima Kleinmannse *Denkmalpflege und Bauforschung*, která nese název *Denkmalpflege zur Zeit des Nationalsozialismus*⁴. Tato kapitola mapuje časové období let 1933–1945 a seznamuje čtenáře s příklady práce restaurátorů. Téma památkové péče v soudobé praxi popisuje též Rudy Koshar ve čtvrté kapitole své knihy *Germany's Transient Pasts. Preservation and national memory in the twentieth century*⁵. Profesor Koshar se v ní zabývá nejen kulturně-ideologickým pozadím památkové péče, ale klade si za cíl představit také praktické pole působnosti památkové péče, přičemž se koncentruje i na stavební památky podléhající vlivu nacionálního socialismu.

Jednou z neopomenutelných prací je též disertace Thomase Schecka s názvem *Denkmalpflege und Diktatur im Deutschen Reich zur Zeit des Nationalsozialismus*⁶. Tato práce se koncentruje výhradně na nejsevernější spolkové země Šlesvicko-Holštýnsko, uvádí příklady a zabývá se kulturně-politickými východisky v souvislosti s památkovou péčí období nacismu. Dále poskytuje pohled na praktickou část oboru a upozorňuje na to, že nacionálním socialismem ovlivněná památková péče nenese žádné jasné rysy „nové populace“, ale upozorňuje na kulturní proud mezi předválečným a válečným obdobím.

Otázkou ochrany cenných inventářů výstavních institucí na německém území se zabývala řada německých historiků umění v dílčích studiích publikovaných ve sborníku

⁴KLEINMANNNS/ECKERT/REIMERS/WENZEL/DIRINGER/SOMMER 2000 — Joachim KLEINMANNNS, Hannes ECKERT, Holger REIMERS, Fritz WENZEL, Annette DIRINGER, Anke SOMMER (ed.): *Denkmalpflege zur Zeit des Nationalsozialismus*. Karlsruhe 2000

⁵ KOSHAR 1998 — Rudy KOSHAR: *Germany's Transient Pasts. Preservation and national memory in the twentieth century*. University North Carolina 1998

⁶ SCHECK 1995 — Thomas SCHECK: *Denkmalpflege und Diktatur im Deutschen Reich zur Zeit des Nationalsozialismus*. Berlin 1995

Dresdener Kunstblätter⁷ z roku 2015. Šlo především o příspěvky Gilberta Lupfera, Petry Martin a Christine Nagel, kteří mapovali výstavní činnost v období války.

Výčet odborné literatury týkající se válečné ochrany památek (v zahraničí) uzavírá sborník z konference pořádané mnichovským Zentralinstitut für Kunstgeschichte v období 6.–8.5. 2010 s titulem *Kunsthistoriker im Krieg*⁸. Sborník mapuje vývoj válečné památkové péče na území Itálie a je doprovázen bohatou fotodokumentací, jde o nejkompexněji zpracovanou publikaci, která se věnuje této problematice. V českém prostředí však taková práce zcela chybí, proto se pokusím tento nedostatek alespoň částečně vyplnit.

Situaci památkové péče v období silícího německého nacismu lze na základě dosud vytvořených studií jen velmi těžko uchopit, protože vybraní badatelé se v nich koncentrují na jednoznačnou identifikaci „válečné“ památkové péče, nebo mapují spíše pozdější poválečné období.

V rámci českého prostředí nejvýrazněji vynikala práce Karla Friedricha Kühna s titulem *Fliegerschutz für Kunst und Kulturdenkmale*⁹. Ein technischer Wegweiser, která vyšla krátce před válkou roku 1938 v Brně. Této pro české prostředí zásadní a prakticky zapomenuté studii je věnována jedna z podkapitol. Kromě prací K. F. Kühna jsem čerpala informace především z archivních zdrojů, jde o fondy Státní památkové správy a Ministerstva školství z let 1939–1945 uchovávaných Národním archivem v Praze. Neopomenutelným zdrojem zůstává také korespondence Josefa Cibulky uchovávaná Archivem Národní galerie. Ochrana památek v rámci pražských výstavních institucí se

⁷ DEHMER/GRUND/HENNING/JENTZEN/KRÜGER/RUDERT/WAGLER/WEINHOLD 2015 — Andreas DEHMER, Rainer GRUND, Andreas HENNING, Igor A. JENTZEN, Konstanze KRÜGER, Thomas RUDERT, Silke WAGLER, Ulrike WEINHOLD: *Dresdener Kunstblätter. Kunst im Krieg*, Band 3/2015. Dresden 2015

⁸ FUHRMEISTER/GRIEBEL/KILNGEN/PETERS 2012 — Christian FUHRMEISTER, Johannes GRIEBEL, Stephan KILNGEN, Ralf PETERS (ed.): *Kunsthistoriker im Krieg. Deutscher Militärischer Kunstschutz in Italien 1943–1945*. Köln–Weimar–Wien 2012

⁹ KÜHN 1938 — Karl F. KÜHN, *Fliegerschutz für Kunst und Kulturdenkmale. Ein technischer Wegweiser*. Brünn 1938

později věnovala také Alena Janatková a Vít Vlnas v publikaci s titulem Pražská Národní galerie v Protektorátu Čechy a Morava¹⁰.

Kromě Národní galerie se ochraně památkového fondu Uměleckoprůmyslového muzea v Praze věnovala Lucie Zadražilová v kapitole Dvě významné instituce 1938–1948, na niž spolupracovala s Milanem Pechem, článek vyšel v rámci knihy Konec Avantgardy¹¹. Další samostatné studie Jany Zapletalové či Tomáše Zapletal se týkaly moravských muzejních institucí¹².

Vývoji válečné architektury a její definici se věnoval především Vladimír Czumalo v publikaci s titulem Česká teorie architektury v letech okupace¹³, která vyšla již v roce 1991, na něj později navázal Miloš Hořejš v knize s titulem Praha jako německé protektorátní město¹⁴, kde se věnoval nacistickému urbanismu a činnosti Plánovací komise pro hlavní město Prahu.

¹⁰ JANATKOVÁ/VLNAS 2014 — Alena JANATKOVÁ, Vít VLNAS (ed.): Pražská Národní galerie v protektorátu Čechy a Morava. Praha 2014

¹¹ PECH/ZADRAŽILOVÁ 2011 — Milan PECH, Lucie ZADRAŽILOVÁ: Dvě významné instituce 1938–1939. In: ROUSOVÁ (et al.) 2011, 83–98

¹² ZAPLETALOVÁ 2012 — Jana ZAPLETALOVÁ: Kroměřížská obrazárna: postup protektorátní památkové péče během druhé světové války. In: DÁŇOVÁ/MEZIHORÁKOVÁ/PRIX (ed.) 2012, 626–633

ZAPLETAL 2012 — Tomáš ZAPLETAL: Ukrýt muzeum. In: Bulletin Moravské galerie v Brně 68 2012, 94–101

¹³ CZUMALO 1991 — Vladimír CZUMALO: Česká teorie architektury v letech okupace. Praha 1991

¹⁴ HOŘEJŠ 2013 — Miloš HOŘEJŠ: Protektorátní Praha jako německé město. Praha 2013

III. Ohrožená kultura

Po zabrání části československého území Německem na základě mnichovské dohody nejvíce zasáhlo oblast kultury a školství zpochybnování prvorepublikových ideových a morálních hodnot. Mezi agrárními publicisty, katolickou pravicí a kruhy kolem prezidenta Emila Háchy došlo k pokusům nově zformulovat a zdůvodnit českou státnost. Němci poukazovali v této době i později za protektorátu na tradiční historickou sounáležitost českých zemí se Svatou říší římskou národa německého, k čemuž byla účelově využívána především tzv. svatováclavská tradice.¹⁵ Blízký Háchův spolupracovník Václav Kliment interpretoval vzájemný poměr druhé republiky (Česko-Slovenská republika) a Německa jako obnovení starého právního svazku, přičemž zdůrazňoval význam českého krále – říšského kurfiřta v rámci středověké římské říše. Křesťanská etika se měla stát etikou národní a patriotismus byl prezentován v intencích už zmiňované svatováclavské tradice.¹⁶

Právě kulturní oblast v plné šíři zrcadlila přerod liberálně demokratického systému v systém autoritativní. Řízením kultury byla pověřena Národní kulturní rada, na niž navazovala Kulturní komise, která vypracovala tzv. Zásady kulturní politiky, jejichž součástí byl i požadavek na vyloučení Židů. Národní kulturní rada¹⁷ sdružovala nacionalisticky a radikálně katolicky orientované představitele, kteří v období první republiky setrvali v opozici vůči liberálně demokratickému (resp. levicovému proudu) české kultury.¹⁸ Je vhodné zmínit, že nikdo z reprezentantů druhé republiky

¹⁵ UHLÍŘ 2008 — Jan B. UHLÍŘ: Protektorát Čechy a Morava v obrazech. Praha 2008, 70

¹⁶ Svatováclavská tradice byla nositelem poslání knížecí mírumilovnosti a přináležitosti Čechů k Říši v rámci nadnárodního impéria. Přední nositelkou státní ideologie a hlavním pilířem státu se ve druhé republice stala katolická církev, směřující k latinské křesťanské jednotě a jejímu mravnímu řádu.

¹⁷ Členy prezidia Národní kulturní rady byli zvoleni Jaroslav Durych a Rudolf Medek, předsedy jednotlivých sekcí (filosofie, kultura a politika, beletrie, divadlo, hudba, výtvarné umění) se stali Rudolf I. Malý, Josef Knap, Antonín M. Brousil, Otakar Šourek a Vincenc Beneš.

¹⁸ Mělo dojít k přezkoumání dosavadního pojetí českých dějin i celé národní kulturní filosofie. Za rozkladné směry byly oficiálně označeny surrealismus, kubismus nebo poetismus. Programové prohlášení

nevedl Česko-Slovensko pod německý protektorát, domnívali se a doufali, že bude možno přežít v jeho stínu.¹⁹

Po ustavení i během protektorátu bylo pro mnohé osobnosti z řad umělců a intelektuálů další setrvání na území bývalého Československa nebezpečné.²⁰ Mnozí z nich během předcházejících nijak neskrývali odpor k německému expanzionismu a nástupu fašismu a nacistický režim otevřeně a kategoricky odsuzovali.²¹ O exilu německých výtvarníků ve 30. letech v Československu psala ve své knize *Dost tichého šepotu* Bronislava Rokytová. Zhoršení pozice německých exulantů a vůbec Československa způsobil „Anschluss“²² Rakouska v březnu 1938, kde hranice Německa ještě citelněji obehly Československo, což evokoval nejen pocit ohrožení jeho obyvatel, ale i nové výtvarné motivy.

Za druhé republiky vykonával nacionálněsocialistický režim na vládu v Praze neustálý tlak, a to i v kulturněpolitických otázkách. Vynucené změny v oblasti kulturního života

Národní kulturní rady z 20. prosince 1938 obsahovalo mimo jiné i body týkající se dořešení statutu státní galerie a památkový zákon.

¹⁹ UHLÍŘ 2008, 72

²⁰ O situaci v Německu byli dobře informováni, neboť již od února 1933 přijížděli do Československa němečtí imigranti prchající před nacismem. Do exilu odešlo přes padesát výtvarných umělců, spisovatelů či intelektuálů. Pro umělce židovského původu byl exil jedinou možnou záchranou, ne všichni se však rozhodli pro odchod. In: PRAVDOVÁ 2009 — Anna PRAVDOVÁ: *Zastihla je noc. Čeští výtvarní umělci ve Francii 1938–1945*. Praha 2009, 16–17

²¹ O osudu umělců – imigrantů v období 30. let 20. století detailněji pojednává kniha Bronislavy Rokytové s titulem *Dost tichého šepotu*.

²² Termínem Anschluss je označována anexe Rakouska hitlerovským Německem. 11. března 1938 obsadila německá armáda za bouřlivého vítání obyvatelstva Rakousko, které bylo 12. března 1938 oficiálně připojeno k Třetí říši jako tzv. Východní marka. Aby Adolf Hitler zachoval zdání legitimacy, nechal si tuto anexi potvrdit v lidovém hlasování. S připojením souhlasilo 99 procent rakouského obyvatelstva. Anšlus Rakouska znamenal zánik prvního středoevropského státu, vedl k dalšímu vyhocení již tak napjaté politické situace ve střední Evropě a postavil Československo před reálné nebezpečí německé agrese. Anšlus byl krokem k Mnichovu a následně k druhé světové válce. In: <https://www.pametnaroda.cz/cs/anschluss-rakouska>, vyhledáno 31. 3. 2019

vytvářely ve zvýšené míře tlak na nepohodlné umělce, o tomto aspektu hovořil v 30. letech mimo jiné i Josef Čapek, když si v jednom ze svých děl položil otázku: „Co by mohlo být v této nešťastné zemi brutálnější než útlak německý?“ Sám si na otázku odpověděl: „Český přece!“²³

Vzhledem k tomu, že druhá republika přetrvala asi jen půl roku, všechna plánovaná opatření nebyla před nastolením Protektorátu uskutečněna. Už před počátkem okupace tak byly vytvořeny struktury pro dozor nad českým kulturním životem, které později usnadňovaly kompetentním místům okupačního režimu konstituování dalších kontrolních instancí. Nezměnila se ani většina českého personálu těchto orgánů. Funkcionáři českých institucí, kteří za druhé republiky aktivně pracovali na „očistě národní kultury“ tak i za okupace působili v českých institucích, které německá správa „trpěla“ [1]. Eufemistickým výrazem „zjednodušení veřejného života“ propagovala příslušná místa své úsilí i v médiích. V konečném důsledku znamenala tato politická linie zglajchšaltování, tedy podřízení veřejného, politického a kulturního života jednotné linii²⁴, a tím redukci na takovou „národní kulturu“, jež se zdála být žádoucí kulturněpolitickým instancím, zejména Národní kulturní radě. Umělci, kteří do tohoto obrazu nezapadali, byli vystaveni pohrdavým a dehonestujícím kampaním i v médiích.²⁵

Když byl zřízen Protektorát Čechy a Morava a zbytek Česko-Slovenska obsazen německými vojsky, považovala okupační moc českou kulturní autonomii za stejně přechodnou jako vlastní existenci protektorátu. Národně socialistická kulturní politika uplatňovaná na našem území byla nejenom mnohovstrevnatá, ale často také vnitřně rozporná. To vše dokládá účast velkého množství úřadů a institucí s vlastními cíli a

²³ GEBHARD/KUKLÍK 2004 — Jan GEBHARD, Jan KUKLÍK: Druhá republika. Paseka 2004, 131

Josef Čapek (1887–1945) se za druhé republiky opakovaně pranýřoval za vývoj vzdalující se demokratickým hodnotám. Po několikaletém věznění zemřel v dubnu 1945 krátce před osvobozením koncentračního tábora Bergen – Belsen. In: FAUTH 2004 — Tim FAUTH: Deutsche Kulturpolitik. Göttingen 2004, 56

²⁴ GEBHARD/KUKLÍK 2004, 185

²⁵ MOHN 2018 — Volker MOHN: Nacistická kulturní politika v protektorátu. Praha 2018, 70–73

rozdílnými motivacemi. Vzhledem k částečně neuspokojivému stavu pramenů je jen v omezené míře možné vystihnout politické směrnice odpovědných činitelů nejen v oblasti ochrany památek, ale i v příbuzných institucích. To platí především pro rozhodnutí německých míst v Praze. I když spisový materiál příslušných úřadů, především Oddělení říšského protektora pro kulturu podává informace k mnoha konkrétním případům zajištění uměleckého dědictví, zcela na tomto místě chybějí zásadní kulturněpolitické směrnice špiček německé správy.

Na kulturním životě v protektorátu se mělo podílet i Národní souručenství, jehož založením měl prezident Hácha zpočátku v úmyslu posílit protektorátní vládu i svou vlastní pozici vůči okupačním úřadům. Agitační kampani s výzvami „zanechat vnitřních svárů“ nebo „zachovávat věrnost vlastnímu národu“ se rychle dostalo odezvy mezi českým obyvatelstvem. Bývalé strany byly zastoupeny mnoha funkcionáři druhého sledu, to platí především pro jejího předsedu Adolfa Hrubého.²⁶ Peter Demetz charakterizoval obsahový program jako „značně vágní“. Zástupci Národního souručenství se na jedné straně dovolávali formulací jako „národní pospolitost“ a „křesťanská morálka“, které občas spíše připomínaly fráze druhé republiky.²⁷

²⁶ Adolf Hrubý (1893–1951), absolvoval obchodní školu a za první světové války narukoval do rakousko-uherské armády. Po vypuknutí bolševické revoluce se přihlásil k jejím idejím a vstoupil do Rudé armády. Roku 1918 odešel do Československa a začal však hospodařit na rodinném statku. V průběhu dvacátých a třicátých let se angažoval v agrárním hnutí a přispíval do časopisu Venkov. V roce 1935 byl zvolen poslancem Národního shromáždění za agrární stranu. Na konci března 1939 jej prezident Emil Hácha jmenoval vedoucím Národního souručenství, jediné povolené strany v protektorátu Čechy a Morava. Z funkce byl odvolán v říjnu 1939 na nátlak nacistů pro údajný pokus o uplácení německého žurnalisty. 19. 1. 1942 byl poněkud překvapivě jmenován ministrem zemědělství a lesnictví v protektorátní vládě. Poté vystupoval na veřejnosti značně loajálně vůči okupačnímu režimu, snažil se však zároveň hájit zájmy českého rolnictva. Na sklonku druhé světové války byl vybrán za nástupce Emila Háchy ve funkci prezidenta protektorátu Čechy a Morava, počátkem května 1945 byl přesto nacisty internován. Po osvobození jej zatkly československé bezpečnostní orgány, zemřel 9. 6. 1951 ve vězení. In: <https://www.vlada.cz/cz/clenove-vlady/historie-minulych-vlad/prehled-vlad-cr/1939-1945-protektorat-cechy-a-morava/richard-bienert/adolf-hruby-45419/>, vyhledáno 28.4. 2019

²⁷ MOHN 2018, 156–157

Řada pramenů a pozdější historické výklady svěčí o činnosti okupačních úřadů v Praze. O její dvojkolejnosti: Na jednu stranu, německá okupační správa v Praze veřejnosti pravidelně zdůrazňovala údajně rozměnité možnosti svobodného působení českých umělců, kterou údajně zaručovala kulturní autonomie. Na druhou stranu dobové úřední dokumenty a publikace svědčí o zcela odlišných plánech s českým etnikem. Interní listina berlínského ministerstva zahraničí z 29. listopadu 1940 specifikuje například cíl: „*tak aby se pozvolna rozplynula národní specifika Čechů*“, aby se Češi v budoucnosti stále víc identifikovali s německým kulturním prostorem. O českou kulturu zdůrazňující svůj národní charakter nebyl ze strany okupantů zájem.²⁸

Také pracovníci pražského IV. oddělení Úřadu říšského protektora vypracovávali radikální koncepty s cílem výrazně snižovat kvalitu českého kulturního života. Jeden ze spisů ze září 1942, kdy byla situace na českém území v důsledku heydrichiády ještě více vyhrocena, dokumentuje požadavek cíleně ukládat českým umělcům další omezení, tak aby kvalita českých uměleckých výkonů postupně „*klesla na provinční úroveň*“. Dalekosáhlé ideologické koncepcie na německé straně pravděpodobně skutečně existovaly, avšak při plánování kulturněpolitické práce v Protektorátu se naštěstí nedokázaly plně prosadit.²⁹ Takový „pokřivený pohled“ na soudobou uměleckou produkci později vystihovaly karikatury zahraničních umělců tvořících pod pseudonymem Kukryniksy [2,3].

Na německé straně hrálo v kulturněpolitických opatřeních ústřední roli již zmíněné IV. oddělení (pro kulturu) na Úřadu říšského protektora. Struktura a personální obsazení odboru, pozdějšího oddělení pro kulturně politické záležitosti se během německé okupace několikrát měnily. Hlavní náplní prvního půldruhého roku jeho existence byla koncepce plánů a změny organizačních schémat. I toto oddělení se muselo v otázkách financování opakovaně prosazovat oproti zájmům ostatních německých míst, protože již na počátku války vyvstala nutnost diskuze o početnosti personálního obsazení úřadu v důsledku zvýšeného počtu odvedenců, mezi kterými byla i řada umělecko-

²⁸ DVOŘÁKOVÁ/KLIMEŠ 2008 — Tereza DVOŘÁKOVÁ, Ivan KLIMEŠ: Prag-Film AG 1941–1945. München 2008, 19

²⁹ MOHN 2018, 76

historických odborníků. V důsledku politického vývoje v říjnu 1940 zahrnovalo IV. oddělení již jen čtyři odbory, přičemž výtvarné umění spolu s propagandou, kulturně politickými otázkami národa, filmem, kulturněpolitickými výzkumnými úkoly, písemnictvím a hudbou patřilo do referátu II. odboru³⁰ pod vedením Antona Zankla.³¹ Ačkoliv byl Zankl zemědělský inženýr a působil mimo svůj obor, relativně rychle postupoval výš. Nemohl se však prokazovat dlouholetými zkušenostmi v oblasti kulturněpolitické práce, ale na rozdíl od většiny svých kolegů dobře ovládal češtinu, a to ho kvalifikovalo pro práci v referátu písemnictví. Zankl napsal několik článků také pro časopis *Bühnen und Mähren*.³²

Pozdější ministr lidové osvěty Emanuela Moravec, který s Němci aktivně spolupracoval, přesvědčoval českou veřejnost, že je přirozenou součástí českoněmeckého přátelství a spolupráce. Ministr Moravec proslul svým výrokem: „*Jsme proti heslu ‚Národ sobě‘. Dnes žádný národ nemůže propadat nacionálnímu egoismu. V každém egoismu je bacil smrti... A to je také otázka českého bytí v srdci Evropy.*“³³ Nacističtí představitelé neměli v úmyslu jakkoli podporovat kulturní vývoj národů, které měly být po vítězné válce vymazány z mapy Evropy. Ovšem, když na konci 30. let přišli někteří pracovníci Úřadu říšského protektora s návrhy na omezení kulturní autonomie, K. H. Frank je

³⁰ II. odbor bývá v dokumentaci také označován také jako „Propaganda a národ“.

³¹ Anton Zankl (nar. 2. 8. 1943 v Šenově u Kraslic – něm. Schönau) byl původně tajemník německé karpatoruské strany, následovala kariéra v Úřadu říšského protektora v oblasti kultury, rozhlasu, tisku a jazyka. Od roku 1940 zastával funkci vrchního vládního rady a vedoucího filmového referátu v oddělení kulturněpolitických záležitostí na Úřadu říšského protektora a zároveň zastával funkci zástupce přednosta oddělení. Zankl vypracoval mimo jiné sérii článků o tom, že opatření posilující veřejné postavení němčiny je nutno interpretovat jako nápravu prvorepublikových křivd a tehdejšího utlačování německé menšiny. Prvorepublikovou jazykovou politiku označil za bohemizaci. *České slovo* 25. 6. 1940. In: https://books.google.cz/books?id=IxNfDwAAQBAJ&pg=PA179&lpg=PA179&dq=anton+zankl&source=bl&ots=GPl_CRA3D0&sig=ACfU3U3fMANZtQvPJBE5JOFAL7wDixPyVw&hl=cs&sa=X&ved=2ahUKEwin7IWa6KThAhVCKFAKHeenDe8Q6AEwB3oECAgQAQ#v=onepage&q=anton%20zankl&f=false, vyhledáno 28. 3. 2019

³² MOHN 2018, 78

³³ DOLEŽAL 1996 — Jiří DOLEŽAL: *Česká kultura za protektorátu. Školství, písemnictví, kinematografie*. Praha 1996, 13

z pragmatických důvodů nepřijal, neboť si uvědomoval, že by to znamenalo větší komplikaci pro dlouhodobou říšskou politiku. Považoval za lepší dočasně českou „autonomii“ trpět, než aby se na kulturním poli odehrávalo něco, co by narušovalo klid a pořádek v protektorátu, tak hospodářsky důležitém pro Říši.

Po vzniku protektorátu tedy kontrolovalo českou kulturní scénu zvláštní oddělení Úřadu říšského protektora, zřízené již na jaře 1939. Pod jeho dohledem byly organizovány akce jako Měsíc české knihy, Pražské hudební jaro či výstava Národ svým výtvarným umělcům, které měly vzbuzovat zdání české kulturní autonomie. Ve skutečnosti toto oddělení nekompromisně určovalo směr české kulturní scény a ovlivňovalo i vývoj české knižní produkce.³⁴ Významnou roli v oblasti kulturního života po vzniku protektorátu sehrála mimo jiné i Kulturní rada Národního souručenství³⁵, ale vliv této instituce se později zmenšoval s rostoucí mocí a ambicemi Ministerstva školství a lidové osvěty, které vedl od ledna 1942 Emanuel Moravec. Jedenácté oddělení Kulturní rady, které mělo v pravomoci výtvarné umění, zasáhlo do protektorátní kultury v mnoha ohledech, například tím, že ve spolupráci s Úřadem říšského protektora prosadilo udílení státních cen výtvarným umělcům nebo pořádalo v letech 1939–1943 zmiňované celostátní výstavy Národ svým výtvarným umělcům a Umělci národu³⁶.

Diskutabilní kvalita vybraných děl, k jejichž koupi měli být zájemci motivováni, se stala předmětem kritiky výstav. Paradoxní na tomto místě je, že Kulturní rada iniciovala boj proti kýči³⁷. Nicméně soustavně ale marně usilovala o to, aby 2 až 5 % z rozpočtu

³⁴ UHLÍŘ 2008, 442–444

³⁵ V roce 1939 byla založena Kulturní rada při Národní radě české, jako ústředí pro kulturní a školskou práci Národního souručenství. Jejím předsedou se stal literární historik Miloslav Hanýsek, kulturní rada patřila k nejdůležitějším nástrojům oficiální kulturní politiky v protektorátu. In: DOLEŽAL 1996, 15

³⁶ Zpočátku tyto výstavy zajišťovaly umělcům pomoc v těžké existenční situaci na počátku válečného konfliktu. Později jejich existenci Kulturní rada zdůvodňovala snahou manifestovat národní jednotu českých umělců a posilovat zájem veřejnosti o výtvarné umění. In: UHLÍŘ 2008, 444

³⁷ Teorii kýče v období protektorátu se intenzivně věnoval především dr. Milan Pech v řadě svých studií, kde upozornil na proměny estetického i kvalitativního vnímání uměleckých děl v období okupace.

na stavby veřejných budov bylo určeno pro jejich uměleckou výzdobu, dále se snažila prosadit ideu vybudování nové státní obrazárny³⁸, vytvořit systém regionálních galerií nebo reformovat výtvarnou výchovu na různých stupních škol apod. Řada těchto myšlenek byla realizována až v poválečném Československu.³⁹

Charakter české soudobé výtvarné scény byl ovlivněn vlnou historismu, který se projevoval inspirací gotickým nebo barokním uměním nebo také příklonem k biblickým motivům. Pro toto období jsou typické protektorátní krajiny symbolizující vzdor vůči okupaci, silně expresionisticky laděné. Samostatnou kapitolou byly pokusy zneužít v našem prostředí pojmu „zvrhlé umění“, tzv. Entartete Kunst, což byl termín, který byl užíván v nacistickém Německu k označení tvorby většiny moderních umělců.⁴⁰

V takové atmosféře i ti, kteří nebyli přímo pronásledováni se stali opatrnými a mnohem hůře odolávali nejrůznějším útokům. Ovšem i toto stojí v období těžkého útlaku za

³⁸ Vybudování nové státní obrazárny bylo klíčovým tématem české kulturní politiky ještě před válkou, projekt novostavby státní galerie byl svěřen architektu Josefu Gočárovi. Již v srpnu 1939 byly vykopány základy stavby, která měla být situována na Letné. Úřad říšského protektora však další stavební postup zastavil. Josef Gočár byl 10. srpna 1939 vyzván, aby se dostavil na Úřad říšského protektora, předložil své plány novostavby a popohlnal pokračování dalších prací. Docílil však opačného účinku, záležitosti galerie se měly projednávat znovu. Po rozhovoru s Dr. Hansem Reinholdem, referentem pro záležitosti muzeí, knihoven a památkové péče byl zaslán ještě 26. srpna 1939 dopis státního tajemníka Karla Hermanna Franka adresovaný ministerskému předsedovi Aloisi Eliášovi s výzvou pozastavit realizaci stavby do doby, než plánovací komise pod vedením zemského rady Reinholda Neimeyera rozhodne o novém uspořádání Prahy. Ani pozdější intervence prezidenta Emila Háchy, ani pokusy nenávratně pokračovat v práci prostřednictvím nových zakázek nedokázaly zajistit pokračování stavebních prací. In.: JANATKOVÁ/VLNAS 2014, 5–13

³⁹ PECH/ZADRAŽILOVÁ 2011, 90

⁴⁰ Termínem Entartete Kunst byly označeny směry jako abstrakce, expresionismus, kubismus a surrealismus ad., které byly v Říši důsledně potlačeny a z říšského oficiálního umění zcela vyloučeny. Přesto v protektorátu proběhlo několik výstav, na nichž byla prezentována díla, jež by snadno mohla být označena za zvrhlé umění, např. výstavy Jana Zrzavého (1940), Pravoslava Kotíka (1941) ad.

připomenutí, protože vznikala pozoruhodná díla a své výstavy pořádala nově zformovaná progresivní umělecká sdružení⁴¹.

Od roku 1942 na nejvyšší politické scéně získává výrazný vliv Emanuel Moravec, který byl v té době již úzce spjat s nejvyššími politickými kruhy v protektorátu. Osobně se znal s K. H. Frankem, mužem, který prosazoval selektivní genocidu českého národa obdobně, jako Heydrich. Právě Frankovi a Heydrichovi se Moravec nejvíc zamlouval. Heydrich Moravce hodnotil velmi dobře, spatřoval v něm schopného muže, který mohl svými projevy oddanosti k nacistickému zřízení. Na Frankovu přímluvu se Heydrich rozhodl a prosadil i přes odpor státního prezidenta Háchy v lednu 1942 jeho jmenování ministrem školství do nové, rekonstruované české protektorátní vlády. Moravec byl zároveň jmenován i šéfem Úřadu lidové osvěty, který dohlížel na českou uměleckou i žurnalistickou obec. Moravec tak dokázal svého postavení naplno využít a to vše se zrcadlilo v kulturním životě na území protektorátu.⁴²

Podle nového ministra školství a lidové osvěty Emanuela Moravce⁴³ se měli všichni protektorátní umělci inspirovat aktuálním uměním v nacistickém Německu, především

⁴¹ Nejstarší z nich se představila veřejnosti pod názvem „Sedm v říjnu“, podle svého názvu tak stalo poprvé v říjnu 1939 v Topičově salonu na Národní třídě. Teoretikem skupiny se stal Pavel Kropáček, který zahynul roku 1943 v Osvětimi, dalšími členy byli Josef Leisler, Arnošt Paderlík, Zdenek Seydl a další. Skupina uspořádala ještě dvě výstavy, v letech 1940 a 1941. Při druhé z nich Kropáček oznámil, že „členové skupiny půjdou cestami vzájemně rozdílnými“.⁴¹ Druhou skupinou v pořadí pak byla „Skupina 42“, vystavující od roku 1943, jejími členy byli především František Gross, František Hudeček, Jan Kotík, Kamil Lhoták, Bohumil Matal, Jan Smetana, Karel Souček, sochař Ladislav Zivř a teoretikové Jindřich Chalupecký a Jiří Kotalík. V zářeru války dal rok 1944 vzniknout „Skupině Ra“, sdružené kolem Bohdana Laciny, z tzv. druhé generace surrealistů. In: SEKYRKA 2007 — Tomáš SEKYRKA: Pražské výstavy 1939 – 1945 ve světle dobového tisku. Documenta Pragensia 26, Praha 2007, 279–291

⁴² LIŠKA 2005 — Vladimír LIŠKA: Záhadné postavy českých dějin. Olomouc 2005, 204

⁴³ Emanuel Moravec (1893–1945) byl český politik, legionář, voják z povolání, teoretik válečnictví, publicista a ministr školství a lidové osvěty protektorátní vlády. Patřil k neaktivnějším představitelům české kolaborace s nacistickým okupačním režimem za Protektorátu Čechy a Morava v letech 1939–1945. Od 13. března 1943 byl vedoucím představitelem Kuratoria pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě (KVMČM). UHLÍŘ 2006 — Jan B. UHLÍŘ: Emanuel Moravec. Český nacionální socialista. In: Historie a vojenství 2 2006, 25–39

jeho zaujetím pro soudobé náměty, heroismus a službu národu. Navzdory jeho výzvám nenalezneme v rámci české protektorátní hudby a výtvarného umění větší projevy kolaborace. Jedinou výjimku tvoří malíř a ilustrátor Karel Rélík, fanatický antisemitista, který proslul výstavou Židobolševismus – nepřítel lidstva v síni Myslbek v roce 1942.⁴⁴

Jak už bylo naznačeno, společenské a kulturní podmínky v Protektorátu Čechy a Morava byly zásadně ovlivněny německou direktivou a pod jejím vlivem byla veškerá moderní umělecká tvorba vystavena různorodým tlakům úřadů, což bylo možné tehdy pozorovat i v jiných částech Evropy. Nicméně odpor proti internacionalismu avantgardy se projevoval už v bývalém Československu stále citelněji v souvislosti s pocitem ohrožení ze strany nacistického Německa. O slovo se hlásili tradicionalisté, kteří se umělecky opírali o osvědčené výtvarné postupy a neváhali danou situaci využít ve svůj prospěch. Tito zástupci českých konzervativních kulturních proudů, do té doby mnohdy společensky i hospodářsky marginalizovaní avantgardou, stylizovali sami sebe do role jediných nositelů národních kulturních hodnot.⁴⁵

Zánik demokratického systému první republiky znamenal rozpad antinacisticky orientovaných politických stran a spolků. Rozsáhlé čistky provedené na úřadech a státních institucích odstranily z rozhodujících míst stoupence demokratického zřízení. K západně postupující vlně především politických uprchlíků se nově připojovaly skupiny ohrožené z rasových důvodů a Češi odmítající obsazení Československa. Proces postupné likvidace československé samostatnosti i svobody vyvrcholil okupací nacistickým Německem a „nastolením nových pořádků“ v srdci Evropy.

⁴⁴ UHLÍŘ 2008, 448–450

⁴⁵ PECH 2009 — Milan PECH: Kýč jako prostředek moci. Interpretace kýče v Protektorátu Čechy a Morava. In: HEDLOVÁ/MEČKOVSKÝ/MATULOVÁ 2009, 14–18

IV. Ochrana památek na území Evropy

Následkem druhé světové války se doslova začaly psát nové dějiny Evropy, respektive celého světa. Z historického hlediska se snahy o uschování movitého inventáře významných institucí před válečným ohrožením objevují již v průběhu 19. století.

V období napoleonských válek v Evropě bylo možné pozorovat na mnoha místech Francie snahu o přemístění uměleckých děl do Paříže, kde měly být uschovány před jejich případným zničením. Podobně v období prusko-francouzského konfliktu v letech 1870–1871 bylo z obavy před zničením převezeno na 250 významných obrazů z Louvru do bezpečí a v rozsahu celých sbírek uschováno. Během první světové války, kdy byla umělecká díla bezohledně ničena, bylo na celém území Belgie a Francie opět nutno přistoupit k preventivním opatřením, která by ochránila hmotné kulturní památky. Právě na základě špatných zkušeností z první světové války se vedla od roku 1926 ve Francii intenzivní diskuse o ochraně památek se Spojenými národy a Mezinárodním muzejním úřadem⁴⁶. S horšící se politickou situací v Evropě během druhé poloviny třicátých let nabývaly tyto otázky na aktuálnosti a evropská muzea měla pocit, že je třeba se na podobný scénář připravit.⁴⁷ Jedním z nejožehavějších problémů se zdálo být nebezpečí bojového útoku ze vzduchu díky technologickému pokroku a v rámci moderních válečných strategií.

Jak uvádí Gilbert Lupfer, po tzv. sudetské krizi v roce 1938 byly v Německu započaty zkušební evakuace muzeí.⁴⁸ Vzhledem k tomu, že nebylo jasné, zda krize nevyústí ve válečný konflikt, byly pod vedením Réunion des Musées Nationaux rovněž ve Francii promýšleny evakuační plány nejvýznamnějších muzejních institucí.⁴⁹ Dramatické

⁴⁶ Mezinárodní muzejní úřad se v odborné literatuře objevuje pod zkratkou OIM.

⁴⁷ LUPFER 2015, 58

⁴⁸ Evakuační plán Otto Kümmela.

⁴⁹ Nejdůležitější umělecká díla pařížského Louvre, jako obraz *Mony Lisy* či malby Antonia Watteau byly umístěny na zámek Chambord na řece Loire. Tato díla tvořila výjimku, protože po podpisu Mnichovské dohody byla umístěna zpět na své původní místo. Obecně byla nejvýznamnější díla uchovávána v trezoru

události roku 1938 ovlivnily také činnost londýnských muzejních a galerijních institucí, avšak konkrétní kroky k zajištění památek v případě války byly na území Velké Británie uskutečněny až mnohem později. Veškeré evakuační plány z předchozích let byly v Německu uvedeny do praxe až roku 1939, kdy se započalo primárně s klasifikací děl dle jejich významu a hodnoty. Následně byla prozkoumána vybraná místa pro uložení inventářů a organizace transportů děl⁵⁰.

Díky tomu, že francouzská i anglická muzea začala v době počínajícího válečného konfliktu konat rychle, zůstaly dobře zajištěné sbírky plně zachovány a přečkaly válku bez jakýchkoliv významnějších ztrát. Bohužel situace, ve které se ocitla řada muzejních institucí na území bývalého Sovětského svazu, byla zcela odlišná. Překvapivé přepadení ze strany Německa v červnu 1941 zastihlo řadu sovětských institucí zcela nepřipravených. Teprve následkem těchto událostí přijala centrální komise komunistické strany Sovětského svazu a ministerská rada nařízení o přemístění a uložení kulturního majetku. V důsledku toho byly započaty 1. července 1941 transporty více než miliónu objektů z Ermitáže a dalších muzeí od Petrohradu po Jekatěrinburg na Ural.⁵¹ Také muzea poblíž Leningradu, dnešního Petrohradu (Gatčina, Puškin, Petěrgov, Pavlovsk) započala s urychlenými evakuacemi cenných inventářů, které ve většině případů putovaly do Nižného Novgorodu a Sarapulu. Některé položky z inventářů byly též uchovány v katedrále sv. Izáka v centru Leningradu.⁵²

francouzských poboček bank. Rozsáhlé zámky jako např. Chambord se staly útočištěm pro uschování cenných galerijních inventářů.

⁵⁰ Muzejní a galerijní instituce na území Velké Británie byly v otázkách případné evakuace uměleckých děl spíše zdrženlivější. Jedinou institucí, která reagovala na události roku 1938, byla Londýnská Národní galerie. Ta nechala nejdříve 50 nejvýznamnějších uměleckých děl přemístit do Bangoru, který byl součástí velšského hrabství. Po podpisu mnichovské dohody však umělecká díla putovala zpět na své místo do Londýna. In: Lupfer 2015, 62

⁵¹ Gilbert Lupfer se ve svém článku zmiňuje o případu, kdy byly dva vlaky s minimálně dvaceti vagóny vypraveny s nákladem uměleckých děl a následně zastaveny německými okupačními silami u Petrohradu. Následně byl náklad zadržován poblíž města.

⁵² Na základě dochovaných informací existovala část inventárních sbírek, která byla roztroušena mimo oficiální místa. Dle studie Gilberta Lupfera byla tato část sbírek ukryta tak, že byla na blíže

Je třeba upozornit na fakt, že na rozdíl od Moskvy existovaly pro Leningrad a zámky v okolí staré evakuační plány již před vypuknutím války. Pro hlavní město Sovětského svazu byly takové dokumenty vypracovány až roku 1941. Plány koncipované na poslední chvíli často postrádaly logické plánování. K urychlené evakuaci se taktéž přistoupilo na konci léta 1941. Řada dalších ruských a ukrajinských muzejních institucí situovala transporty děl směrem na východ země.⁵³

V rámci Ukrajiny byla zajištěna pouze malá část muzejních sbírek, protože ze strany moskevské centrální správy chyběla podpora ukrajinským institucím, které byly patrně považovány za okrajové. Situaci na území bývalého Sovětského svazu výrazně ztěžovala dostupnost ochranného materiálu pro zajištění uměleckých děl. Díky hmotné nouzi většiny výstavních institucí byly artefakty často nedostatečně chráněny, objekty rozdílného materiálu byly nezřídka baleny dohromady apod. Další překážku představoval transport, jelikož na vlaky se často útočilo a vagóny zůstávaly celé dny nestřežené, často s nezajištěnými dveřmi odstavené na vedlejší koleji. Také předběžná příprava prostor určených k uložení byla často špatná. Objekty určené k uložení uměleckých transportů měly mnohdy nevhodné klimatické podmínky, byly nevytopené a teploty zde v zimním období klesaly až k -20 stupňům celsia.⁵⁴

Také v Itálii přistoupili se zpožděním k prvním důsledným krokům v oblasti zajištění památek. Italové zareagovali až v souvislosti se spojeneckou invazí na Sicílii v červenci roku 1943. Nakonec byl vydán příkaz, o kterém se již po řadu měsíců diskutovalo, totiž přemístit artefakty na neutrální teritorium, kterým byl Vatikán. Papežský stát se v tu chvíli jevil jako nejvhodnější útočiště pro nejvýznamnější umělecká díla z celé Itálie. Výběr uměleckých děl určených k úschově probíhal velmi rychle. Jednání o přesunu děl

nespecifikovaných místech zakopána do země a následně zasypána pískem. Po dobytí této oblasti Wehrmachtem došlo k vykopání uschovaných inventářů a jejich následnému drancování a ničení. Po útoku na Petrohrad Wehrmacht zabral sklepy Zimního paláce a část „vykopaného inventáře“ zde provizorně uložil. Ovšem spolehlivá ochrana to nebyla – když bylo město zmítáno boji, uschovaný inventář utrpěl škody.

⁵³ LUPFER 2015, 63–65

⁵⁴ Ibidem 65

komplikovalo především složité diplomatické podchycení celého procesu, na kterém se ve Vatikánu⁵⁵ podíleli vyjednavací zastupující italské státy, ale i zástupci německých okupačních sil, specializující se na tzv. umělecké památky.⁵⁶

Aplikaci ochranných opatření v zemích jižní a západní Evropy lze chápat jako promyšlenou, příkladem mohou být díla uskladněná na místech, jako byl Vatikán, zámek Chambord (Francie), Blaenau Ffestiniog (Velká Británie), která se po válce vrátila v pořádku na svá původní místa ve výstavních institucích. Umělecká díla ve východních částech Evropy však díky chabé politické a materiální podpoře státu takové štěstí neměla. V rámci východoevropského teritoria do dnešní doby panují nejasnosti ohledně osudu řady uměleckých děl, především z řad z ruských a ukrajinských muzeí.

⁵⁵ 20. července 1943 papež Pius XII. souhlasil s úschovou uměleckých památek. Tehdejší státní sekretář, kardinál Maglione, se také zabýval otázkou zajišťování děl na území Vatikánského státu. V době jeho působnosti 22. prosince 1943 měly dorazit na území Vatikánu tři nákladní vozy ze skladů v oblasti Carpegna, Sassocovaro a Urbino, bedny z galerie Borghese (Řím), pinakotéky di Brera (Miláno), benátských muzeí a města Tarquinia s nákladem určeným k úschově. Dobové fotografie publikované ve sborníku *Dresdener Kunstblätter* 3/2015 zachycují prostory vatikánského muzea s bednami transportovanými z evakuovaných muzeí.

⁵⁶ LUPFER 2015, 65–66

V. Památková péče na území Německa v období druhé světové války

Památková péče na území nacistického Německa byla nesporně ovlivněna soudobou politickou situací, ale z pohledu současných badatelů nelze jednoznačně říci, zda nesla konkrétní specifické prvky, nebo zda přímo podléhala německému státnímu zřízení. Ochrana památek řízená jinak neprůhledným aparátem tzv. Třetí říše nicméně podnikla v průběhu války mnohé kroky, jejichž pozitivní výsledky jsou prokazatelné i dnes. Co primárně vedlo německé památkáře k ambicióznímu památkářskému ochrannému programu a čím byli vázáni při svém rozhodování?

Památková péče na území Německa plně reflektovala vývoj zhoršující se mezinárodní politické situace již v první polovině 30. let a se silícím vlivem Hitlerovy NSDAP se země začala připravovat na možný válečný konflikt. Němečtí památkáři nezůstávali pozadu, a proto prof. Otto Kümmel⁵⁷, generální ředitel berlínských státních muzeí, vedl od roku 1935 odborné diskuze s vedoucími sbírek významných státních institucí o možnostech ochrany v případě válečného ohrožení.

Kümmel, o němž bude ještě řeč později v souvislosti se situací v okupovaných Čechách, několikrát oficiálně vyzýval nadřízené orgány, především říšská ministerstva, ke spolupráci v oblasti zajištění památek, k vytvoření jednotné strategie státu pro ochranu kulturního dědictví. V polovině 30. let ještě nenacházel dostatečnou podporu pro svůj záměr. O cíleném ukrývání památek bylo v Německu rozhodnuto až po poradě na Říšském ministerstvu letectví⁵⁸ v létě 1942 za účasti zemských konzervátorů, památkářů a ředitelů významných muzejních institucí. Počátek centrálně řízeného zajištění

⁵⁷ Prof. Otto Kümmel (1874–1952) byl německý historik umění, památkář, vysokoškolský pedagog, zakladatel a ředitel muzea Východoasijského muzea umění v Berlíně. Do historie se zapsal především jako ředitel berlínských státních muzeí, šlo o největší muzejní komplex v Evropě. WALRAVENS 1987 — Hartmut WALRAVENS: Otto Kümmel. Streiflichter auf Leben und Wirken eines Berliner Museumsdirektors. In: Jahrbuch Preußischer Kulturbesitz Band 24 1987, 137–149

⁵⁸ Říšské ministerstvo letectví – německy Reichsministerium für Luftfahrt (RAV) – zajišťovalo dohled nad vývojem a výrobou letadel nejen pro německé válečné letectvo, ale i pro civilní letectví.

památek můžeme pozorovat od jara 1943. Aplikace předem stanovených metod ve většině případů přinesla roku 1945 své výsledky a jen díky nim zůstaly sbírky řady výstavních institucí zachráněny, přestože Německo jinak utrpělo v závěru války významné materiální škody.⁵⁹

Německý přístup k ochraně památek se od svého počátku jevil jako velmi specifický a jeho kořeny sahají až do pozdního 18. století. Už roku 1779 vzniklo ustanovení, které na území Německa definovalo pojem „stavební památka“. Friedrich II., hrabě Hessenský, vydal tzv. „panovnický rozpis“ z roku 1780, který svým úsilím uvedl v platnost markrabě Karl Alexandr Brandenburg-Ansbach-Bayreuth. Šlo primárně o seznam vybraných památek, který měl sloužit jako podklad pro jejich ochranu a zachování. Také ve všeobecném zemském právu pro pruské státy z roku 1794 byla zanesena pravidla pojednávající o ochraně městských staveb situovaných na ulicích či otevřených náměstích a také o zajištění prevence ochrany soch a pomníků na základě nově ukotveného zemského práva.⁶⁰ Z historického hlediska byl takový seznam na území Německa plně respektován a navázala na něj řada osobností ještě na počátku 20. století.

Změna nastala ve chvíli, kdy se němečtí nacionální socialisté, kteří se dostali k moci počátkem 30. let 20. století, začali snažit řídit památkovou péči na základě své rasistické kulturní ideologie. Tlak, jakému z tohoto hlediska památkářství čelilo, byl pro období let 1933–1939 typický. S příchodem války se většina ochranných opatření přizpůsobila okolnostem. Nacistická administrativa požadovala, aby stavební památky svědčily o kvalitě dob minulých a historii Německa. Stavební památky měly být vázány k ideově důležitým osobnostem a mapovat důležité epizody jejich života. To vše platilo primárně pro stavební památky, jejichž původ sahal až do středověku, ačkoliv mohlo být jejich užití kolem roku 1930 zcela jiné. Z muzejního pohledu vyvstávala otázka, jak efektivně přemístit výstavní expozice důležitých kulturních institucí do bezpečí, jak jim zajistit vhodné klimatické podmínky během úschovy a další podmínky.

⁵⁹ ZAPLETAL 2012, 95

⁶⁰ SCHLICHT 2004 — Sandra SCHLICHT: Grundzüge der Denkmalpflege in Deutschland. In: Krieg und Denkmalpflege 2004, 30

Příklad Drážďan

Jako modelový příklad ochrany kulturního dědictví na území Německa nám poslouží Drážďany. Obdobné rysy ochrany památek a sbírkových celků lze v průběhu 40. let pozorovat i na území Prahy, jejich aplikace však byla prováděna urychleně a s ohledem na soudobou politickou situaci. Drážďany měly bohaté umělecké sbírky, které chtěla německá správa ochránit před spojeneckými nálety, které v závěru války destruovaly německá města.

Drážďanská galerie

Drážďanská galerie, jako jedna z nevýznamnějších výstavních institucí saské metropole byla poprvé dočasně uzavřena v důsledku politické situace již v období tzv. sudetské krize, na přelomu srpna a září 1938. S ohledem na to, že nebyl znám způsob, jakým mobilizované Československo zareaguje, byla řada výstavních institucí na území Německa připravena chránit své kulturní památky tak, že došlo k jejich uzavření.⁶¹ Při té příležitosti byly vyhotoveny speciální bedny pro uložení cenných obrazových děl, které byly nakonec upotřebeny až o pár let později, protože po relativně „bezproblémovém“ přijetí Mnichovské dohody byl galerijní provoz znovu obnoven.⁶²

Přepadením Polska 1. 9. 1939 si Drážďanská galerie znovu vyzkoušela proces rychlého zajištění uměleckých děl. Tehdy působil na postu ředitele významný historik umění Hans Posse, který si uvědomoval význam ochrany sbírkového fondu v případě válečného ohrožení. Na žádost galerie proto byly instituci už o rok dříve přiděleny sklady, které měly poskytovat útočiště pro uschované artefakty. Galerie nejdříve využívala sklepní prostory pod Zwingerem, dále sklepní prostory přilehlé galerijní budovy Semperbau a pod Rezidenčním zámkem. V západním a severním křídle galerie

⁶¹ Řada uměleckých děl byla v tomto období zajištěna a přenesena do sklepních prostor instituce v přilehlé galerijní budově zvané Semperbau a ve sklepních prostorách sbírky Grünes Gewölbe, která se nalézá v západní části Rezidenčního zámku v Drážďanech. In: SCHLICHT 2004, 31

⁶² RUDERT 2015 — Thomas RUDERT: Die Kriegsbedingte Bergung der Kunstwerke aus der Staatlichen Gemälde-Galerie Dresden ab August 1939. In: DEHMER/GRUND/HENNING/JENTZEN/KRÜGER/RUDERT/WAGLER/WEINHOLD 2015, 5

sice bylo již dříve situováno skladiště, ale jeho prostory bylo nutné opět vyzkoušet. Také sklepy, které byly zaklenuty klenbami, neměly ideální klimatické podmínky.⁶³

Na základě nařízení prof. Otto Kümmela, generálního ředitele berlínských muzeí a vedoucího říšského Ministerstva školství, z 6. srpna 1942 byl koncipován informativní souhrn o stavu obrazů půl roku před vyhlášením tzv. totální války.⁶⁴ Soupis, který v rámci Drážďanské galerie vznikl, nesestavil ředitel galerie Hans Posse sám, ale koncipoval jej pravděpodobně za pomoci tehdejšího správce galerie Roberta Oertela, který toho času mimo jiné vykonával funkci asistenta galerie.⁶⁵ V srpnu 1942 bylo započato s centrálním přesunem děl do hlavního skladu na zámku Albrechtsburg v Míšni, kde byly skladovací prostory zajištěny zdmi a pilíři. Značná část děl se poprvé na určitou dobu ocitla ve speciálních bednách.

Dochovaný informativní souhrn galerie pojednával o úschově 63 beden. Mezi nimi byly i bedny částečně nebo úplně nezabalené, čítající přibližně 427 uskladněných obrazů. Velké množství uchovávaných artefaktů ve správě galerie je dokladem toho, že ještě na konci léta 1942 byl v Drážďanské galerii pořád umístěn vysoký počet cenných uměleckých děl, která nebyla dosud zajištěna.⁶⁶ Navíc v přízemí novorenesanční budovy drážďanské Albertiny⁶⁷, pravděpodobně v antickém sále, bylo umístěno ještě

⁶³ Na aktuálnosti nabývala otázka, kam uložit sbírky soch. Nakonec antické sochy zůstaly v Drážďanech a překonaly dokonce i vzdušný útok na město ve dnech 13.–14. února 1945. Antické sochy byly umístěny do sklepních prostor pod drážďanským Albertinem a následně byly obezděny. V tomto místě pracovní četa Rudé armády našla uschovaná díla a dokonce poskytla pomoc při jejich umístění na původní stanoviště. RUDERT 2015, 6

⁶⁴ Termínem totální válka je označován válečný konflikt, ve kterém jsou za účelem vítězství nasazeny všechny lidské a hospodářské zdroje země.

⁶⁵ Touto dobou byl již Hans Posse vážně nemocen a 7. 12. 1942 podlehl svému stavu.

⁶⁶ RUDERT 2015, 6

⁶⁷ Albertinum je novorenesanční budova nacházející se na východním konci Brühlovy terasy v drážďanském Starém městě. Název je přeneseně užíván i pro sbírku soch a plastik a galerii s názvem Noví mistři, která je v budově umístěna.

205 obrazových děl 19. století.⁶⁸ V přilehlé galerijní budově Semperbau, která byla součástí Zwingeru, se nacházela ještě v polovině roku 1942 další řada významných uměleckých děl.⁶⁹

8. března 1943 nahradil ve funkci ředitele Drážďanské galerie zesnulého Hanse Posseho Hermann Voss, který současně převzal funkci zvláštního zástupce pro obrazové sbírky Adolfa Hitlera v připravovaném Führermuseu v Linci.⁷⁰ Voss jako nový ředitel vystupoval proti krokům, které podniklo původní vedení instituce a ohradil se i vůči činnosti svého předchůdce Hanse Posseho, správce muzea Roberta Oertela a také restaurátora Hanse Ungera. Již v květnu 1943 se obrátil Voss přímo na Říšské místodržitelství⁷¹ a NSDAP Gauleitera⁷² Martina Mutschmanna, čímž upozorňoval na kroky svého předchůdce. Voss se domníval, že obrazy, které byly situovány na zámku Albrechtsburg, jsou pouze „jednoho druhu umění“. Jeho

⁶⁸ V trezoru Říšského ministerstva financí bylo uloženo 188 maleb. Na zámku Weesenstein poblíž Drážďan bylo umístěno 155 obrazových děl, v zámecké kapli Sachsenburg u města Frankenberg bylo umístěno 113 maleb menšího formátu. Větší formáty obrazových děl byly umístěny v klášteře Joachimstein poblíž města Radomierzyce na území dnešního Polska. Byl to nejvýhodněji situovaný sklad drážďanské galerie a byl prvním, který obsadila Rudá armáda při postupu na západ. V srpnu 1942 bylo na toto místo transportováno 157 velkoformátových děl, dále četné sbírky menších formátů původně uskladněných na saských zámcích. Díla uschovaná na tomto místě byla rozdělena do třech skupin (např. v první skupině byly situovány nejčastěji celé sbírky, druhou skupinu prezentovala významná díla a ve třetí skupině byly pravděpodobně umístěny drobnější artefakty). RUDERT 2015, 7–8

⁶⁹ 50 uměleckých děl středních a menších formátů byly později také přesunuty na zámek Weesenstein, kde přečkaly válku bez újmy. Pravděpodobně 38 velkoformátových děl zůstalo na svém místě v Sempergalerie, stejně tak i 10 gobelínů. Některá z těchto děl zde zůstala i v období leteckého náletu na město z 13.–14. 2. 1945, kdy byla bohužel významným způsobem poškozena. Ibidem 9

⁷⁰ Tzv. Führermuseum v Linci bylo nerealizovaným uměleckým muzeem v kulturním komplexu naplánovaném Adolfem Hitlerem pro rakouské město Linz, které se nachází poblíž jeho rodného sídla Braunau. Cílem projektu bylo vytvořit prestižní sbírku umění světového významu. Prostředkem k tomu ovšem byly nejen nákupy, ale také konfiskace židovského majetku nebo bezskrupulózní krádeže uměleckých děl na dobytých územích.

⁷¹ Říšské místodržitelství – německy Reichsstatthaltereie

⁷² NSDAP Gauleiter byla funkce župního hejtmana NSDAP.

předchůdce měl v úmyslu ukrýt patrně jen preferovaná umělecká díla. Voss kritizoval původní vedení galerie také za to, že údajně podcenilo nebezpečí bombového útoku v oblasti Míšeň, protože zde situovali velké množství děl. Podle něj by v případě bombového útoku na tuto oblast uschovaná díla velmi utrpěla, a proto zdůrazňoval, že je nezbytné přihlídnout nejen k technickým vlastnostem stavby, která uschovaná díla chrání, ale také pečlivě zvážit vybranou lokalitu.⁷³ Voss zastával názor, že podmínky ochrany nebyly bývalou správou Drážďanské galerie vždy zcela akceptovány a neprobíhaly dle oficiálních nařízení. Poukázal na nutnost pravidelné kontroly uskladněných děl a zdůrazňoval důležitost restaurátorů galerie.⁷⁴

Osobnost Hermanna Vosse byla v poválečné době vnímána spíše negativně pro jeho sympatie k nacionálnímu socialismu, ačkoliv z odborného hlediska se významně podílel na ochraně kulturního dědictví a položil velmi dobré základy zajištění cenného inventáře drážďanské obrazárny, jak dokládají dopady bombového útoku na Drážďany z 13. na 14. února 1945.⁷⁵ Tehdy sice byla zničena přilehlá galerijní budova Semperbau i Rezidenční zámek, ale celková ztráta Drážďanské galerie činila na konci války zhruba jen 6 %.⁷⁶

⁷³ RUDERT 2015, 9

⁷⁴ Rudert se ve svém textu zmiňuje o Míšeňském správci Borsdorfovi, který i v průběhu roku zahříval studené prostory hradu, kde byla uschovaná umělecká díla. Správce během dne také otevíral okna po dobu několika hodin, takže čerstvý vzduch v místnostech reguloval vysokou vlhkost. To vše zapříčinilo, že hodnota vlhkosti vzduchu se uvnitř pravidelně měnila, nejdříve se pohybovala se v rozmezí 60 až 80 %, po čase se vlhkost optimalizovala na hodnotu okolo 50 %.

⁷⁵ Hermann Voss byl v poválečné době kritizován za většinu svých „odborných“ kroků v oblasti zajišťování uměleckých děl, které podnikl ve válečných letech. Svou zásluhu na tom měl pravděpodobně i sovětský diktát, jelikož Drážďany se staly později součástí tzv. Východního Německa. Ještě na konci války se nacházelo např. v železničním tunelu blízko obce Rottwerndorf celkem 380 obrazů, mezi nimi byla ve speciálně klimatizovaném vagónu umístěna i Raffaelova Sixtinská madona spolu s dalšími 45 obrazy. RUDERT 2015, 9–11

⁷⁶ Ibidem 13

Muzejní sbírka Grünes Gewölbe a Historisches Museum v Drážďanech

Muzejní sbírka Grünes Gewölbe⁷⁷ byla od roku 1937 umístěna v přízemí západního křídla Rezidenčního zámku v Drážďanech. Čítala přibližně 5 000 uměleckých děl, mezi nimiž byla klenotnická díla z jantaru, křišťálu, slonoviny, stříbrné a bronzové nádoby, jež byly součástí barokních prostor. Riziko války a další hrozby vedly k uzavření muzejní sbírky již roku 1937. Příbuznou institucí, jejíž sbírky byly také důsledně uschovány, byla zbrojnice saských kurfiřtů, která byla označována od roku 1834 jako Historisches Museum (Historické muzeum).⁷⁸ Tato sbírka obsahovala nejen zbraně, ale i orientální předměty, cenné kostýmy saských vladařů z období 16. – 18. století a další umělecká díla.⁷⁹

Na zajištění sbírek spolupracovali vědečtí pracovníci a konzervátoři obou institucí, většina děl sbírky Grünes Gewölbe byla osobně zabalena vedoucím sbírek Kurtem Köhnem. Avšak díla Historického muzea vyžadovala zvláštní péči. Protože sbírky Historického muzea byly svým charakterem velmi různorodé, bylo zapotřebí pomoci dalších pracovníků, kteří pracovali pod vedením konzervátora sbírek Kurta Sandera. Zvláštností obou institucí byla klasifikace uměleckých děl. Předměty uchovávané

⁷⁷ Sbírkou Grünes Gewölbe a zbrojnice saských kurfiřtů byly od roku 1924 svěřeny vedením Ericha Haenela (1875–1940). Ve sbírkách Grünes Gewölbe působil od roku 1930 Walter Holzhausen (1896–1968) jako pomocný vědecký pracovník a od roku 1942 jako správce a vedoucí vědecký pracovník těchto sbírek. Ve sbírkách Grünes Gewölbe působil jako spolupracovník také zlatník Kurt Köln (1894–1975), který byl od roku 1937 pověřen funkcí hlavního konzervátora sbírek. In: http://digital.slb-dresden.de/werkansicht/dlf/11900/85/0/?tx_dlf%5Bpointer%5D=1&cHash=e5310c5ecdafb0fd690245e31198a10d, vyhledáno 26. 10. 2017

⁷⁸ V Historickém muzeu působila od roku 1930 Erna von Watzdorf (1892–1976) jako pomocná vědecká pracovníce, roku 1937 byla pověřena funkcí samostatného vědeckého zaměstnance a podílela se významnou měrou na technickém chodu instituce. Jejím kolegou byl Kurt Sander (nar. 1884) a od roku 1937 zastával pozici konzervátora sbírek. MENZHAUSEN 1978 — MENZHAUSEN: Erna von Watzdorf zum Gedächtnis. In: *Dresdener Kunstblätter Band 2* 1978, 62–63

⁷⁹ NAGEL 2015 — Christine NAGEL: Kriegsbedingte Auslagerungen des Grünen Gewölbes und des Historischen Museums. In: DEHMER/GRUND/HENNING/JENTZEN/KRÜGER/RUDERT/WAGLER/WEINHOLD 2015, 19–20

v jejich sbírkách spadaly do první ze tří později stanovených kategorií, tedy mezi tzv. „drahocenná a významná“ umělecká díla. Sbírký Grünes Gewölbe zůstaly v říjnu 1938 uzavřeny po dobu tří týdnů. Křehká díla byla zabalena a bezpečně umístěna do sklepních prostor rezidenčního zámku, konkrétně do severní věže zvané Nordturm. Pro přemístění děl byly zhotoveny speciální bedny, které měly být použity v případě, že by nebyla k dispozici dobová pouzdra, zvláště u děl užitkového charakteru.

Tři dny před začátkem války, 28. srpna 1939, bylo z Berlína vydáno nařízení o urychleném zajištění inventářů výstavních institucí a jejich budov, muzea byla neodkladně uzavřena a bylo započato se zajišťováním uměleckých sbírek. Sbírký Grünes Gewölbe byly od 28. srpna do 31. prosince opět uzavřeny. Objekty ze sbírek Grünes Gewölbe, mezi nimi též skupina přírodnin, k nimž patřily i drahokamy, byly uloženy do pancéřovaných skříněk a umístěny do sklepů rezidenčního zámku. Slonovinové artefakty a díla z jantaru zůstala naproti tomu ve výstavních prostorách, protože díky pevným okenicím, které zajišťovaly dostatečnou ochranu, byla díla s ohledem na tehdejší situaci dostatečně zajištěna. 1. ledna 1940 byly sbírký znovu zpřístupněny.

Brány Historického muzea zůstaly do konce roku 1939 taktéž uzavřeny. Velká část uměleckých děl první kategorie, stejně jako sbírka kostýmů, byla uložena do 43 dřevěných beden a přenesena do vytápěných sklepních prostor v budově drážďanské Akademie výtvarných umění. Další část ochranných opatření se týkala budovy tzv. Johannea⁸⁰, kde byly zbudovány protiletecké kryty a tyto prostory byly hlídané. Kromě toho byla z výstavních prostor sejmuta výtvarná díla a další cenné objekty za účelem uložení do beden a skříní, které byly umístěny do přízemí. Historické muzeum bylo znovu otevřeno 1. 1. 1940 a prezentovalo své sbírký jen v redukováných výstavních prostorách, protože sbírký kostýmů a část dopravního muzea zůstaly nadále uzavřeny.

Později v letech 1940–1941 docházelo k intenzivní spolupráci obou institucí. Balení i třídění uměleckých předmětů tudíž probíhalo kontinuálně. V historickém muzeu

⁸⁰ Johanneum na náměstí Neumarkt v Drážďanech je nejstarší dodnes využívanou výstavní budovou této saské metropole. Budova Johannea, kde dnes sídlí unikátní muzeum dopravních prostředků, byla již před více než 400 lety užívána jako parkovací místo kočárů saských kurfiřtů a koní. NAGEL 2015, 20

působila od dubna 1941 Erna von Watzdorf, která se citlivě starala o zajištění a zabalení nejen obrazových a knižních sbírek, ale i speciálních sbírek (jako např. obuvi). Na podzim 1941 následovalo zabalení děl umělecké komory a zbroje do 13 beden.⁸¹

Od jara 1942 započala v obou institucích intenzivní úschova artefaktů mimo Drážďany. Celkové zajištění sbírky Grünes Gewölbe se svými asi 5 000 objekty bylo na základě vysoké náchylnosti k poškození velkou výzvou. Naproti tomu Historické muzeum bojovalo především s velkým počtem rozmanitých předmětů, např. textilií, nábytku, kočárů či velkoformátových obrazů. Ke konečnému uzavření sbírky Grünes Gewölbe došlo až 15. června 1942. Konzervátor Kurt Köhn začal poslední vystavená díla balit do beden již s časovým předstihem. Každá bedna byla označena štítkem a datem jejího zabalení a štítkem s personální poznámkou.

Vzhledem k velkému množství děl nemohl být postup zajišťování ve sbírkách Grünes Gewölbe urychlen. Faktický postup probíhal tak, že nejdříve byly všechny prostory řádně fotograficky zdokumentovány a umělecké předměty byly dále na uvedených místech označeny, aby jejich návrat po skončení války mohl být co nejrychlejší. Díky šťastnému řízení osudu byly oběma institucím na počátku června 1942 přiděleny suché prostory – kasematy v pevnosti Königstein.⁸² Historické muzeum muselo kromě toho uschovat své objekty na zámcích rodiny Schönbergů, na zámku Pfaffroda a Naunhof (vybavení a objekty dopravního muzea), tak jako na Míšeňském zámku Albrechtsburg a na barokním zámku Wachau, kde byla situována především rozměrná výtvarná díla Julia Schnorra von Carolsfeld.⁸³ Díla Historického muzea byla uvnitř krabic vyložena novinovým papírem, lepenkou, nebo dřevitou vlnou. Poté, co byl obsah bedny zaznamenán na štítek, došlo k jejímu uzavření a často i otočení. To znamenalo opatřit bednu číslem a dalším popisem. Štítky beden byly opatřeny popisem a číslem, díky kterému bylo možné materiál třídit. Dle poznámek Erny von Watzdorf z 2. srpna 1942 byla v první etapě přemísťování a uložení zajištěna i poslední souprava

⁸¹ Ibidem 21–23

⁸² NAGEL 2015, 25

⁸³ Pro obě muzea vyráběla specializované dřevěné bedny drážďanská firma Ullrich.

brnění. Tento proces byl fotograficky zaznamenán. Dále bylo nutné přebalit textilní kostýmy do speciálních beden, které byly vhodné pro další úschovu. Od 17. července probíhal kontinuálně transport zajištěných beden z obou institucí, který zajišťovala firma Industrie - und Verkehr z Drážďan. Naložení, vyložení i dohled poskytovala drážďanská komandatura (Gestapo) a vojenský oddíl. Na základě kritiky vládního ředitele Karla Dederinga a Fritze Fichtnera z 28. srpna 1942, kteří postup práce považovali za příliš pomalý, byl přidělen Erně von Watzdorf na pomoc další pracovník. Roku 1943 následoval přesun děl z dopravního muzea a nástěnných obrazů. V prosinci 1943 proběhla nákladná akce bezpečného přemístění děl Julia Schnorra von Carolsfeld, která byl uložena až 15. ledna 1944 na zámku Wachau, jak už bylo předesláno.⁸⁴

Spojenecký letecký útok na Drážďany v noci z 13. na 14. února 1945 velmi poškodil Johanneum, stejně tak jako Rezidenční zámek. Dle zpráv od Erny von Watzdorf a Waltera Holzhausena k výrazným škodám došlo především tam, kde byly umělecké artefakty uloženy na místech nejvíce zasažených spojeneckým bombardováním. Až na jedinou výjimku zůstaly bedny na zámku Königstein uchráněny a po válce byly za pomoci sovětských vojáků navráceny zpět na původní místo. S návratem dalších částí sbírek obou muzeí se pokračovalo až do roku 1958, opět za pomoci vojenských sil Sovětského svazu. Sbírký Grünes Gewölbe čítaly nepatrné ztráty, z přibližně 14 000 navrátišších se uměleckých artefaktů Historického muzea byl poškozen jen malý zlomek. Historické muzeum utrpělo ztráty na 24 bednách uložených na zámku Pfaffroda.⁸⁵

Etnografické muzeum

Válečný konflikt významnou měrou ovlivnil i chod drážďanského etnografického muzea, které po dobu války neslo název Státní muzeum zoologie a etnografie.⁸⁶ Období počínajícího válečného konfliktu však do chodu této instituce příliš nezasáhlo,

⁸⁴ NAGEL 2015, 26

⁸⁵ Ibidem 27–28

⁸⁶ V letech 1920–1945 neslo muzeum název „Staatliche Museen für Tierkunde und Völkerkunde“, po roce 1945 se na základě jednání s úřady ujednotil název Staatliches Museum für Völkerkunde.

protože na počátku války se zdálo tehdejším pracovníkům jako velmi nepravděpodobné, že by se sbírky této instituce mohly ocitnout v ohrožení.

Přestože čelní představitelé nacionálněsocialistického režimu věřili v brzké vítězství, zástupci muzea byli již během léta 1939 toho názoru, že bude přesto nutné situaci nepodcenit a exponáty zajistit před případnou hrozbou leteckých útoků. Přesun a uložení exponátů tak rozličného charakteru vyžadovalo důsledný přístup. Sbírký etnografického muzea sídlily od dob svého založení v roce 1875 v prostorách drážďanského Zwingeru jako součást Königlichen Zoologischen und Anthropologisch-Ethnographischen Museums. Muzeu byly přiděleny prostory oranžerie v místě knížecích zahrad (Herzogin Garten), kde byly situovány velkoformátové objekty. V roce 1939 obdržely sbírky místnosti ve druhém poschodí tzv. Johanneums am Neumarkt.⁸⁷

Sbírký umístěné na zámku Zwinger byly zabaleny již roku 1941, kdy byla expozice zavřena. Ukázalo se, že s ohledem na zvyšující se hrozbu leteckých útoků na německá města byly prostory tzv. Johannea vážně ohrožené. Kvůli tomu bylo zhruba 50 000 sbírkových položek s vysokým počtem velkoformátových předmětů přemístěno roku 1942 na zámky a panská sídla v okolí Drážďan, stejně jako v případě jiných drážďanských sborníkových institucí.⁸⁸

Prohraná bitva o Stalingrad, která znamenala zásadní obrat ve vývoji druhé světové války, a zvyšující se počet válečných obětí ovlivnily i chod etnografického muzea. Řada jeho pracovníků byla povolána do vojenské služby a velká část z nich přišla o život. Tyto pracovní síly pak muzeum akutně postrádalo. Po přemístění a uskladnění muzejních sbírek bylo nutné provádět kontroly, a proto bylo muzeum nuceno zajistit

⁸⁷ MARTIN 2015 — Petra MARTIN: Das Dresdener Völkerkunde-Museum von 1939–1957. In: DEHMER/GRUND/HENNING/JENTZEN/KRÜGER/RUDERT/WAGLER/WEINHOLD 2015, 32

⁸⁸ Mezi místy uložení jsou uvedeny lokace Kamenec (Horní Lužice), Bärenstein (Sasko), Scharfenstein (oblast Marienberg). Asi tři bedny se vzácným zbožím, kde byly i kabátky zdobené peřím, byly uloženy ve sklepních prostorách pevnosti Königstein. Velkoformátové objekty, stejně tak jako čluny či zvířecí objekty, zůstaly naproti tomu v prostorách oranžerie. Několik málo beden bylo uloženo ve sklepních prostorách Zwingeru a v trezoru ministerstva financí. MARTIN 2015, 34

v této komplikované době nové pracovní síly. Důraz byl kladen i na ochranu odborného knihovního fondu muzea, který byl z instituce odvezen až jako poslední roku 1944 a uložen na zámku Zottewitz poblíž Lipska.

Chaos a míru destrukce, kterou způsobily již zmiňované ničivé nálety na Drážďany v únoru 1945, popsal pár týdnů poté jeden z pracovníků etnografického muzea slovy: „Etnografická, obrazová sbírka muzea a sbírky korespondence byly zcela zničeny. Oranžerie vyhořela, v části, kde zůstaly uloženy antropologické sbírky, dopadla bomba a změnila vše v hromadu suti. Drážďany jsou mrtvým městem. V sobotu odpoledne jsem kolem 20:00 procházel kolem a narazil zde přibližně na 20 lidí. Tramvaje jezdí pouze na periferii města, světlo a voda se objevují místy, plyn nikoliv. Správa muzeí funguje v jedné z místností Albertina. Provoz muzeí spočívá jen v záchraně cenných transportů z východního na západní břeh Labe, z dosahu nebezpečí“⁸⁹. Díky péči zmiňovaných institucí a dobré přípravě, nebyly nakonec škody na jejich sbírkách při spojeneckém bombardování fatální.

⁸⁹ Ibidem 34

VI. Památková péče na území hlavního města Prahy v letech 1939–1945

Druhá světová válka způsobila snad největší pohyb uměleckých děl v dějinách. Miliony historicky, esteticky a umělecky cenných artefaktů po celé Evropě byly zajišťovány před zničením a často transportovány stovky kilometrů daleko, aby byly následně uloženy na bezpečných místech ve sklepích vybraných objektů. Díky tomu byla většina uschovaných děl ušetřena zničení a následně se mohla po skončení války vrátit zpět na své místo. Tato záchrana probíhala někdy na základě důkladného logistického plánování, jindy se jednalo o uspěchané záchranné akce, na nichž se podílely tisíce muzejních pracovníků z celé Evropy od Londýna po Leningrad⁹⁰. Záchrana vzácných inventářů, balení uměleckých děl a jejich transporty byly v období válečných let součástí všednodennosti většiny evropských kulturních institucí nejen v Německu, ale i na obsazených územích, jak dokazuje situace v Protektorátu Čechy a Morava, respektive v Praze.

Ochrana památek po roce 1918

System státní památkové péče na území Československa navázal na zákony a předpisy Rakousko-Uherska recipované zákonem ze dne 28. října 1918. Československá památková péče zajišťovala dozor nad obchodem se starožitostmi, péči o umění a literaturu, a dále odpovídala za archivnictví, knihovnictví, organizaci muzejnictví, archeologii a záležitosti sběratelství. Veškerá kompetence v oblasti ochrany památek byla svěřena Ministerstvu školství a národní osvěty, jeho IV. odboru, nazvanému osvětový. Po reorganizaci státní správy roku 1928 příslušela správa těchto

⁹⁰ Idea přemístování uměleckých děl z muzea v období válečného ohrožení je překvapivě aktuálním tématem. Zabývala se jím intenzivně i vatikánská muzea, která uspořádala v roce 2012 konferenci – *Musei e monumenti in guerra 1939–1945* nebo workshop uspořádaný v roce 2014 v Rakousku – *Bergung von Kulturgut im Nationalsozialismus. Mythen – Hintergründe – Auswirkungen*. Obě zasedání, na kterých autoři prezentovali svůj výzkum, těžila z tématu ochrany a zajištění památek. Instituce tzv. východní Evropy však zůstaly zcela opomenuty. In: LUPFER 2015 — Gilbert LUPFER: *Museen und ihre Auslagerungs-Orte im Zweiten Weltkrieg – Ein Blick über die Grenzen*. In: DEHMER/GRUND/HENNING/JENTZEN/KRÜGER/RUDERT/WAGLER/WEINHOLD 2015, 57

oblastí V. odboru, pojmenovanému národní osvěta, v jehož rámci působilo oddělení spravující pouze oblast památkové péče.⁹¹

V letech 1922–1938 vykonával funkci přednosta osvětového odboru Zdeněk Wirth⁹² a památkové oddělení vedl Otto Placht⁹³. Organizaci státem řízené památkové péče provedlo ministerstvo tak, že na sebe přejalo kompetence bývalého státního památkového úřadu ve Vídni a c. k. Ústřední komise pro zachování památek včetně formy jejího předsednictva.⁹⁴ Tento úřad byl oficiálně pojmenován Státní úřad památkový v Praze, jehož úkolem bylo spravovat památky na území celého státu. V roce 1920 zahájil svou činnost Státní památkový úřad pro Moravu a Slezsko v Brně.⁹⁵ Právním podkladem pro činnost těchto úřadů byl statut c. k. Ústřední komise pro zachování památek z roku 1911, jehož hlavním autorem byl Max Dvořák.⁹⁶

V době první republiky působilo na pražském památkovém úřadu asi pět odborných pracovníků, na brněnské pobočce dva. Přednostou pražského úřadu byl nejprve Rudolf Hönigsschmidt, později Cyril Merhout, zatímco brněnský úřad vedl Stanislav Sochor. Pomocnými orgány státních památkových úřadů byli okresní

⁹¹ UHLÍKOVÁ 2004 — Kristina UHLÍKOVÁ: Národní kulturní komise 1947–1951. Praha 2004, 17

⁹² Zdeněk Wirth (1878–1961) byl významným českým historikem umění a jedním ze zakladatelů památkové péče v Čechách. Svůj odborný badatelský zájem zaměřoval především na architekturu, ve svých uměleckohistorických studiích vycházel z dobré znalosti domácího památkového fondu, kterou získal během práce na uměleckohistorické topografii vydávané archeologickou komisí. In: SLAVÍČEK 2016 — Lubomír SLAVÍČEK: Slovník historiků umění, výtvarných kritiků, teoretiků a publicistů v českých zemích a jejich spolupracovníků z příbuzných oborů, sv. 2. Praha 2016, 1677–1681

⁹³ Otto Placht byl právník a ministerský úředník, který byl mimo jiné pověřen r. 1937 také vedením redakce časopisu Zprávy památkové péče. In: UHLÍKOVÁ 2004, 17

⁹⁴ Jako základ zemské organizace státní památkové péče převzalo ministerstvo bývalý c. k. zemský úřad památkový pro Království české (původním názvem byl Zemský konzervatorát), v obou samostatných sekcích, pro okresy české i jazykově smíšené, k jejich sloučení došlo až v roce 1923. Ibidem 17

⁹⁵ Na Slovensku byl v roce 1919 zřízen Vládný komisariát na ochranu pamiatok v Bratislavě.

⁹⁶ UHLÍKOVÁ 2004, 17

konzervátoři, jejichž funkce byla čestná a ministerstvo je jmenovalo vždy na dobu tří let. Konzervátoři museli každý rok podat památkovému úřadu podrobnou zprávu o své činnosti.

Roku 1919 byl zřízen pomocný vědecký ústav, který nesl název Státní ústav pro fotografování, měření a odlévání památek – později přejmenovaný na Státní ústav fotoměřičský. Tento nově vzniklý ústav plně spolupracoval s památkovým úřadem, jeho úkolem bylo mimo jiné připravit a vydat soupis památek v jednotlivých zemích Československé republiky.⁹⁷ Svoji skutečnou činnost však vzhledem k organizačním a finančním komplikacím mohl zahájit až roku 1930. Jeho vedením byl pověřen Zdeněk Wirth. Po celé období první republiky se nepodařilo prosadit schválení nového památkového zákona a státní památková péče se tak musela opírat o řadu norem a předpisů, které se této oblasti týkaly jen okrajově.⁹⁸ Mezi neopomenutelné pravomoci památkových úřadů patřilo také vydávání potvrzení o nepamátkovém charakteru vyvážených předmětů. Svou nezastupitelnou funkci v oblasti ochrany památek měl také pozemkový katastr, jehož hlavním záměrem bylo suplovat chybějící soupis památek.

⁹⁷ Soupis zůstal zpracován v podobě lístkového katalogu a později se stal základem soupisu památek, publikovaným pod názvem Umělecké památky Čech, které byly vydány roku 1957 Kabinetem pro teorii a dějiny umění.

⁹⁸ První skutečné zajištění památek právním předpisem se podařilo prosadit pouze u objektů podléhajících zákonu o první pozemkové reformě (č. 215 Sb. ze dne 16. dubna 1919). Zákon č. 81/1920 Sb. (tzv. přídělový). Umožňoval Pozemkovému úřadu, který tyto nemovitosti spravoval, stanovit při předávání památkově hodnotných objektů novým vlastníkům přesné závazky pro památkovou ochranu, včetně povinnosti jejich zpřístupnění veřejnosti. Při určování těchto podmínek spolupracoval Pozemkový úřad se Státním památkovým úřadem, jehož odborní pracovníci po prohlídce daného objektu připravili jejich návrh. Hlavní zásadou bylo, že opravy hradů, zámků, hradních zřícenin, ale i úpravy okolních parků a přírodních rezervací směly být prováděny pouze po předběžném schválení příslušným památkovým úřadem. Dalším zákonem, který mohla státní památková péče využívat, byl zákon o přímých daních č. 76 ze dne 15. června 1927, který společně s prováděcími směrnici umožňoval vlastníkovu nemovitosti odpis udržovacích nákladů u neobývaných či jinak neužívaných památkově hodnotných objektů z daní v případě, že Státní památkový úřad vydal majiteli objektu osvědčení o nezbytnosti takových nákladů. Poslední často využívanou možností bylo subvencování oprav památek. Vlastník památkového objektu mohl zažádat prostřednictvím příslušného památkového úřadu Ministerstvo školství a národní osvěty o poskytnutí subvence na konkrétní opravu. In: UHLÍKOVÁ 2004, 18

VII. Politika protektorátu a začlenění státní památkové péče

Nová situace nastala v oblasti památkové péče po okupaci a vzniku Protektorátu Čechy a Morava. Vedle české správy existovala paralelní říšskoněmecká správa. V nových podmínkách fakticky pokračovaly ve své činnosti předchozí české/československé úřady. Na nižších úrovních došlo jen k menším změnám, např. ve struktuře úřadů, personálním obsazení atd. Aby byla zajištěna dokonalá kontrola české správy, byli do některých úřadů dosazováni přímo Němci.

K největším změnám došlo v centrálních úřadech. Formálně stále existovala funkce státního prezidenta a fungovala vláda, která však byla zmenšena. K zásadnímu posunu došlo zrušením parlamentu dne 21. března 1939, kdy prezident Hácha rozpustil poslaneckou sněmovnu a senát. Náhradou za rozpuštěné politické strany se mělo stát Národní souručenství, které mělo být jedinou kvazipolitickou reprezentací českého národa.⁹⁹

Ministrem školství ve vládě Rudolfa Berana, potažmo Aloise Eliáše, byl Jan Karpas (1. 12. 1938 – 19. 1. 1942), do jehož kompetencí spadala i činnost památkového úřadu¹⁰⁰. V období druhé světové války byla státní památková péče postavena pod dozor úřadu německého státního sekretáře. Ještě roku 1938 byla zřízena funkce dopisovatelů památkových úřadů. Těmi byli jmenováni bývalí důstojníci zrušené Československé armády, někteří úředníci Ministerstva zahraničních věcí a Ministerstva národní obrany. Jejich práce se soustředila převážně na pořizování a doplňování soupisové evidence, již dříve vedené na památkových úřadech.

V roce 1940 odešel z funkce přednosta památkového úřadu v Praze Cyril Merhout a novým vedoucím se stal Václav Wagner. Říšským protektorem byl roku 1941 pražský památkový úřad sloučen s brněnským a na Moravě zůstala pouze jeho pobočka. Přednostou pražského úřadu byl jmenován jeho dosavadní německý zástupce, historik

⁹⁹ JANEČKOVÁ 2013 — Eva JANEČKOVÁ: Státoprávní uspořádání Protektorátu Čechy a Morava (1939–1945). Plzeň 2013, 108–150

¹⁰⁰ Ibidem 123–125

umění a památkář Wilhelm Turnwald, vedoucím brněnské pobočky a zástupcem přednosty se stal německý historik umění a památkář Karl Friedrich Kühn, oba pocházeli z Čech¹⁰¹. Pohraniční oblasti obsazené Třetí říší spravovala částečně německá župní správa v Liberci, u níž byl zřízen samostatný památkový úřad a zčásti došlo k jejich přiřazení do správních oblastí zemských památkových úřadů ve Vídni, Linci, Mnichově a Vratislavi.

Na konci války v roce 1945 byly zrušeny změny organizace památkové péče provedené během okupace.¹⁰² Přednostou státního památkového úřadu v Praze byl opět jmenován Václav Wagner.¹⁰³

¹⁰¹ UHLÍKOVÁ 2004, 19

¹⁰² Ze systému státní památkové péče zcela zmizela kategorie dopisovatelů, kteří se většinou vrátili ke svému původnímu zaměstnání. Organizace ochrany památek se vrátila ke svému původnímu stavu před válkou. Sféra ochrany památek tak i nadále patřila pod V. odbor ministerstva přejmenovaného na Ministerstvo školství a osvěty. Ve své činnosti pokračovaly památkové úřady i specializované ústavy. In: *Ibidem* 18

¹⁰³ *Ibidem* 19

Karl Friedrich Kühn (17. 2. 1884–8. 5. 1945)

Osobnost Karla Friedricha Kühna je neodmyslitelně spjata s oblastí válečné ochrany památek na našem území. Tento českoněmecký architekt, historik umění a ochránce památek pocházel z rodiny trutnovského stavitele Konráda Kühna a jeho starší bratr Max Kühn byl významným libereckým architektem.

Své odborné vzdělání zahájil studiem architektury na Vysoké škole technické ve Vídni, které úspěšně zakončil roku 1908 státními závěrečnými zkouškami a o rok později obhájil doktorskou práci věnovanou kostelu sv. Trojice v Kuksu. Během studia architektury navštěvoval také přednášky z dějin umění vedené Maxem Dvořákem, které dále podnítily jeho zaujetí pro stavební památky.¹⁰⁴ V letech 1910–1912 započal svou kariéru na stavebním úřadě měst Liberec a Chrastava, současně působil i v libereckém ateliéru svého bratra Maxe Kühna a Heinricha Fanty. Již roku 1912 získal místo technického sekretáře c. k. Centrální komise pro památkovou péči a roku 1917 byl povýšen na technického zemského konzervátora. V zemském konzervatorátu, který byl později přejmenován na Zemský památkový úřad, působil Kühn v německém oddělení pod vedením Rudolfa Hönigschmidta, do jehož působnosti spadaly i tzv. jazykově smíšené okresy.

Po skončení první světové války byla Kühnovi funkce zemského technického konzervátora roku 1919 potvrzena ministrem školství a národní osvěty, přičemž v jeho kompetenci zůstaly především jazykově smíšené německé okresy Čech. Původní ústřední komise byla v Československé republice nahrazena Státním památkovým úřadem, což už bylo zmíněno dříve. Na pozici konzervátora setrval Kühn v pražském Památkovém úřadu až do roku 1935, kdy odchází do Brna.

¹⁰⁴ Tento zájem jej patrně přivedl k myšlence zapojit se do stavebně-historického průzkumu Diokleciánova paláce ve Splitu, prováděného v té době významným rakouským archeologem a architektem Georgem Niemannem. Během svých studií ještě několikrát navštívil Itálii. ZEMAN 2013 — Jaroslav ZEMAN: Osobnost autora Karla Friedricha Kühna (1884–1945). In: UHLÍKOVÁ (ed.) 2013, 22

Ještě během roku 1919 se habilitoval pro obor památkové péče na pražské německé technice prací věnované péči o exteriéry středověkých objektů.¹⁰⁵ Na uvedené škole od roku 1924 přednášel dějiny architektury jako soukromý docent pro ochranu památek, od roku 1931 pak jako řádný profesor. Mimo to získal v Praze roku 1923 funkci stavebního rady a současně přednášel na pražské Akademii výtvarných umění o uměleckých slozích. Faktem bylo, že Kühn byl ctižádostivou osobností, která si na všech svých postech velmi zakládala. Po přesídlení do Brna byl následně jmenován řádným profesorem na německé technice a vedl zde Ústav dějin architektury a umění, památkové péče a inventarizace budov.¹⁰⁶ Na tomto institutu měl přednášky z oblasti památkové péče, architektury, slohového vývoje a architektonické estetiky.¹⁰⁷

Po vzniku Protektorátu Čechy a Morava v roce 1939 byl jmenován přednostou brněnské pobočky Památkového úřadu v Praze a konzultantem správce Obrazárny Moravského muzea v Brně. Kühn byl v té době členem NSDAP, ale pravděpodobně ne příliš aktivním. Zastával silně nacionalistické postoje v otázkách německého umění, což se výrazně projevovalo v jeho studiích i ve výběru zpracovávaných témat, která byla směřována především na Sudety. Během svého života byl členem velké řady německých spolků a sdružení v bývalém Rakousko-Uhersku, pozdějším Československu a také v zahraničí.¹⁰⁸ Na Státním památkovém úřadě působil jako výkonný památkový architekt, účastnil se např. stavebních úprav zámku ve Zbirohu, děkanského kostela v Opavě, radničních budov v Litoměřicích a v Českém Krumlově.

¹⁰⁵ Práce nesla název Über die Aussenbehandlung mittelalterlicher Baudenkmale.

¹⁰⁶ <http://ftp.npu.cz/biograficky-slovník-pamatkaru-I/kuehn-karl-friedrich/>, vyhledáno 26. 10. 2017

¹⁰⁷ ZEMAN 2013, 23

¹⁰⁸ Z nejvýznamnějších spolků jmenujme: Wiener Bauhütte a Zentralvereinigung österreichischen Architekten ve Vídni, Deutsche Coldewey Gesellschaft für Bauforschung v Berlíně, Gemeinschaft deutscher Architekten für die Tschechoslowakische Republik a především Deutsche Gesellschaft der Wissenschaften und Künste für die Tschechoslowakische Republik, do které vstoupil v roce 1926. V následujícím roce začal zasedat v její umělecko-historické komisi, která řídila i přípravu topografie pro německé regiony Čech a Moravy. Od konce 20. let až do svého odchodu do Brna vedl redakci v rámci této komise. Ibidem 24

V rámci své samostatné architektonické tvorby mimo Liberec a Jablonec nad Nisou stavěl také v Praze a Chomutově. Ať už jako účastník nebo porotce se účastnil řady architektonických soutěží. Oceněn byl například jeho projekt v rámci soutěže na regulaci rodného Trutnova nebo v roce 1923 na budovu Moderní galerie v Praze na Kampě.¹⁰⁹

Roku 1941 po penzionování přednosta brněnského památkového úřadu Stanislava Sochora byl Kühn jmenován do jeho vedení. V témže roce po sloučení obou památkových úřadů v Praze i v Brně se jako vedoucí brněnské pobočky stal zástupcem Wilhelma Turnwalda. Po jeho nástupu do armády roku 1942 zaujal Turnwaldovo místo a vedl celý sjednocený úřad až do konce války.¹¹⁰

Kühnova publikační činnost je nejen obsáhlá, ale i tematicky velmi široká. Mezi jeho nejvýznamnější texty patří publikace týkající se Liberce a libereckého okresu. Nicméně Kühn je rovněž autorem monografie věnované například významnému baroknímu architektu Balthasaru von Neumannovi¹¹¹. Svou studii o kostele Panny Marie v Mostě¹¹² napsal s významným českoněmeckým historikem umění Josefem Opitzem. Kromě jiného publikoval též knihu o lidovém umění severovýchodních Čech kolem roku 1800.¹¹³

¹⁰⁹ ZEMAN 2013, 23–24

¹¹⁰ <http://ftp.npu.cz/biograficky-slovník-pamatkaru-I/kuehn-karl-friedrich/>, vyhledáno 26. 10. 2017

¹¹¹ Práce Balthasara Neumanna nese název Der Egerländer Baumeister.

¹¹² Die Stadtpfarrkirche zu Brüx in Böhmen (1532).

¹¹³ Publikace o lidovém umění severovýchodních Čech vyšla pod názvem Volkstümliche Kunst um 1800 im nordostlichen Böhmen. Kühn byl také autorem příspěvku o neznámém díle chrastavského rodáka a významného představitele nazarenismu Josefa Führicha s názvem Ein unbekanntes Schreiben Josef V. Führichs. Po svém odchodu do Brna napsal mj. práce věnované hradu Špilberku: Der Spielberg in Brünn. Eine deutsche markgräfliche Pfalz: ein Beitrag zur Geschichte der Kunst des Mittelalters im deutschen Osten. Dále byl autorem práce věnované kostelu sv. Tomáše v Brně, která nesla název Die Thomaskirche zu Brünn, das Werk der Parler-Hütte. Spolupracoval také na monumentální řadě slovníků Thieme-Becker, pro tento slovník napsal velkou řadu

Významnou část jeho publikační činnosti tvořila problematika památkové péče, která výrazně zrcadlila odkaz myšlenek jeho oblíbeného pedagoga Maxe Dvořáka. Kühn se zabýval především technickými problémy z oblasti ochrany památek a je pozoruhodné, že si jako jeden z prvních historiků umění všímal nejen např. problematiky elektrifikace historických měst, památkových objektů, ale také otázek spojených s ochranou nálety ohrožených památek, které se snažil za války aktuálně řešit v rámci aplikace nových ochranných opatření.¹¹⁴

Nejvyšší ocenění za odbornou knihu vztahující se k ochraně památek získal Kühn za publikaci *Die schöne Altstadt: ihr Schutz, ihr Umbau, ihre Verkehrsverbesserung*, která vyšla roku 1932 v berlínském nakladatelství Wilhelm Ernst&Sohne. Dostal za ni tehdy také 1. cenu v literární soutěži Masarykovy akademie práce. Kühn se v ní zabýval především technickými a dopravními problémy historických měst, které prezentuje na příkladech Prahy, Berlína, Bratislavy, Trutnova, Halberstadtu a Amsterdamu, přičemž největší prostor věnoval právě Praze, kterou považoval za jedno z nejkrásnějších měst vůbec.¹¹⁵

Již v období počínajícího válečného konfliktu bylo jasné, že bude výhledově nutné důsledně přistoupit k ochraně památek před jejich případným zničením a tato skutečnost nabývala na významu s prvními většími válečnými neúspěchy německé armády. Tehdy se urychleně přistupovalo k zabezpečení památek i na našem území. Zatímco

hesel věnovaných architektům, sochařům, malířům a uměleckým řemeslníkům působícím v Čechách a na Moravě. In: ZEMAN 2013, 25

¹¹⁴ Ibidem 24–25

¹¹⁵ Kniha měla sloužit jako jakýsi rádce městského urbanisty a architekta. Kühn usiloval především o to, aby byly přes nutné asanační zásahy zachovány historické památky včetně jejich okolí, které považoval za stejně důležité jako památku samotnou. V této souvislosti již v úvodu knihy poznamenává, že neregulovaný růst měst má za následek ohrožení památkového fondu a nenávratnou změnu svého okolí. Ostře vystupuje proti útokům na památkovou péči. Hlavním tématem knihy ovšem byla problematika regulace a stavebního vývoje starých měst, do které zahrnoval celkový městský obraz historických sídel. Na konkrétních příkladech pak v knize upozorňuje na vhodná doporučení k jejich ochraně a údržbě jak samostatně, tak i v rámci celku. Především se zajímal o modernizaci městského prostoru při zachování jeho památkových hodnot. In: Ibidem 25

rozhodnutí o cíleném ukrývání sbírkových předmětů bylo v Německu projednáno a schváleno na říšském ministerstvu letectví v létě roku 1942, v českém prostředí se k centrálně řízenému ukrývání přistoupilo spíše až v průběhu roku 1943, jak bude objasněno ještě později.¹¹⁶

Na rozdíl od sbírkových fondů muzeí, galerií, knihoven a archivů, kde koncepce byla relativně jasná, byla stále aktuálnější otázka, jak účinně ochránit památky umístěné v exteriéru. Mezi přímo ohrožené památky patřily především nemovité památky významné architektonické hodnoty a monumentální sochařská díla. Pro ochranu klíčových artefaktů vázaných na exteriér bylo nutné vypracovat konkrétní ochranný plán. V této oblasti se Kühn projevil jako velmi prozíravý člověk, když ještě před vypuknutím celosvětového konfliktu publikoval v roce 1938 pozoruhodnou studii týkající se právě ochrany a zajištění památek před jejich válečným ohrožením.¹¹⁷

¹¹⁶ ZAPLETAL 2012, 94–10

¹¹⁷ Pozn.: Dle článku T. Zapletala se Kühn ve své studii zmiňuje o tom, že nezná nikoho, kdo by se ve stejnou dobu touto problematikou zabýval. Úvahy Kümmela i Kühna tak vznikaly ve své době zřejmě samostatně a nezávisle na sobě.

Publikace Fliegerschutz für Kunst und Kulturdenkmäle

Studie *Fliegerschutz für Kunst und Kulturdenkmale* se stala Kühnovou nejvlivnější prací v oblasti protektorátní památkové péče. Rozvinul v ní teoretické úvahy o ochraně kulturních památek, které ohrožuje válečný konflikt.¹¹⁸ Publikace se podrobně zabývá ochranou stavebních památek jak sakrálního, tak profánního charakteru a mimo jiné i ochranou sbírkových fondů významných výstavních institucí.

Na možnost zajištění a ochrany památek nahlížel Kühn dvojím způsobem. Děлил ji na aktivní a pasivní, přičemž jako aktivní ochranu označoval přímou ochranu pod dohledem vojenských sil. Jako pasivní ochranu považoval odstranění a zmírnění následků hrožících nebo již uskutečněných útoků. Kühn se přikláněl k možnosti zajištění památek za pomoci pasivní ochrany a zasadil se o tzv. aplikaci preventivní ochrany před možnými následky bombových útoků. Ve spojení s těmito preventivními opatřeními považoval za vhodné prošetřit, zda je možné je aplikovat jako:

1. Urbanistické vylepšení ve veškerých plánech starého města, jeho okolí a kolem přečnávajících stavebních památek za účelem snazší průchodnosti a průjezdnosti starým městem.
2. Zlepšení technického stavu památek.

Obě opatření jsou podle něj dlouhodobého charakteru a vyžadují řadu nákladných prací. Takové přístupy zohledňují veškeré dosažené poznatky a respektují hodnoty doby minulé.

Mezi nejvýznamnější kapitoly Kühnovy knihy se řadí ty, které pojednávají o jádru hlavního města Prahy. Hovoří zde kupříkladu o úpravách (vylepšení) městských budov v jádru Starého Města, dále o formě a půdorysu městských sídel jako celku. Kühn se zabýval i osvětlením jádra Starého Města, zlepšením dopravy a jeho další stavební linií.

¹¹⁸ KÜHN 1938 — Karl F. KÜHN: Fliegerschutz für Kunst und Kulturdenkmale. Ein technischer Wegweiser. Brünn 1938

Své názory prezentoval dále na konkrétních příkladech dalších českomoravských měst, jako byla Březová nad Svitavou, Litomyšl ad.¹¹⁹

Kromě požadavku elektrifikace a řádného osvětlení měst považoval Kühn v druhém bodě za nutné věnovat se otázce zlepšení dopravy a průjezdnosti měst. Potřebu zdokonalit dopravní systém opět prezentoval na příkladu městského jádra v Praze. Vedle toho považoval asanaci za jednu z podmínek zlepšení péče o civilní obyvatelstvo, a to i s ohledem na možné letecké útoky. Zabýval se také otázkou rozšíření budovaných komunikací a upozorňoval na jejich praktický účel v době válečného ohrožení.

Ve Starém Městě zbudované komunikace ve výsledku formovaly vnitřní část Starého Města (Praha I) a ohraničovaly jihovýchod území, kde se nacházely ulice Na Příkopěch, Národní třída, severozápadně pak Dlouhá ulice a Platněřská ulice se Staroměstským náměstím a severovýchodně tehdy ještě s neasanovanou částí města kolem Anežského kláštera. Na okrajích Starého Města bylo prý nutné vyhradit široké břehy Vltavy s přetíženými okrajovými komunikacemi kolem mladší části města. V rámci budování komunikací bylo podle něj nutné respektovat průjezd dvojkolejných tramvají. Včasná a rozumná regulace měla následně sloužit k udržení plynulé pražské dopravy. Kühnem navržená regulace spočívala také ve vyvedení pěšího ruchu bezpečnějšími cestami a průchody pasážemi četných pražských domů, které mohly podle něj zlepšit bezpečnost chodce v místech jako Železná ulice a na různých nebezpečných nárožích.¹²⁰

Lépe zajistit stavby historického jádra města proti leteckým útokům měly některé technické úpravy architektonických památek. Kühn se domníval, že se jimi zvýší

¹¹⁹ KÜHN 1938, 2–10

Kühn se mimo jiné podrobněji zabýval též úpravou moravského města Svitavy, kde jako památkář upozornil na fakt, že věže městských staveb spolu s hřbitovy kdysi definovaly pásmo města. V rámci zástavby Svitav se zabýval i tzv. „volnou oblastí“ vhodnou pro vybudování komunikace, jejíž úzkého prostoru mezi stavbami mohl využít.

¹²⁰ Ibidem 14–15

odolnost historických budov proti působení výbušnin v důsledku bombových útoků. Svá opatření opět rozdělil na přímá a nepřímá.

Kühn si uvědomoval, že samotné zajištění movitých uměleckých děl i sbírkových fondů je velmi komplikovaná a nákladná záležitost, a proto ve své knize zmiňuje zkušenosti z první světové války, které tehdy nabyt německý historik umění Paul Clemen¹²¹ spolu se svými spolupracovníky při koncipování ochranných opatření týkajících se německých a rakouských památek za účelem jejich bezpečného fyzického zajištění, zachování a celkového průzkumu. Už tehdy Clemen, podobně jako později Kühn, usiloval o vytvoření ochranného válečného plánu, který by měl být koncipován předem, ještě v období klidu. Dále uvažoval o organizaci a zajištění preventivních opatření a přípravy děl pro rychlý transport na bezpečná místa a doporučoval vhodné způsoby k ukládání cenných artefaktů. Například v rámci zajištění obrazových děl preferoval jejich zajištění v „nataženém stavu“ a nedoporučoval plátna srolovat, pokud to nebylo nutné.¹²² Rozměrná sochařská díla, která nebylo možné přemístit, měla setrvat na svých místech. Menší plastiky a uměleckoprůmyslové artefakty, kam se řadilo třeba sklo a porcelán, se měly zabalit a přenést do bezpečnějších míst.

Kühn byl přesvědčen, že veřejné sbírky muzeí, knihoven a dalších významných institucí disponují kvalitním a vzdělaným personálem, který měl být schopen vypracovat zásady

¹²¹ Paul Clemen (1866–1947) byl významným historikem umění německého původu. Clemen působil od roku 1894 jako pedagog dějin umění až do svého penzionování v roce 1936 na univerzitě v Bonnu. Ještě v roce 1892 habilitoval u Carla Justiho (1832–1912) v oboru středověkých a moderních dějin umění. V průběhu letního semestru roku 1894 začal přednášet na univerzitě v Bonnu a v roce 1898 byl jmenován docentem zdejší filozofické fakulty. O rok později byl jmenován profesorem dějin umění a literatury na Akademii umění v Düsseldorfu. V roce 1902 se vrátil do Bonnu, kde následoval pedagogickou činnost svého předchůdce Carla Justiho jako profesor dějin umění a založil Institut dějin umění univerzity v Bonnu. LÜTZELER 1957 — Heinrich LÜTZELER: Paul Clemen. In: Neue Deutsche Biographie Bd3 1957, 281

¹²² V případě, že bylo nutné plátno srolovat, postup při zajištění obrazových děl byl následující: obraz byl sejmut z rámu a k obrazované straně byl vložen organtýn (řídka tkanina v plátnové vazbě) nebo měkký papír, který mohl být za pomoci moučné kaše lehce přilepen. Poté byla obrazová vrstva na vnější straně zajištěna a uhlazena, plátno mohlo být zajištěno po stranách kolíky a až posléze srolováno. Takto svinuté obrazy byly umístěny do pouzder či schrán, které byly opatřeny protipožárním nátěrem. KÜHN 1938, 16

zlepšení ochrany vzácných artefaktů, zabývat se technickým stavem prostor určených pro jejich prezentaci a nést za to svou odpovědnost. Co se týká muzeí na malých městech, která prezentují zpravidla regionální umění, zde naopak vyjadřoval oprávněnou obavu z nedostatku kvalitních pracovníků a nutnost spolehnout se na zajištění ochrany prostřednictvím dobrovolnické pomoci svých uměnímilovných přátel.¹²³

Kühn dále ve své publikaci doporučoval provést vhodné úpravy budov, ve kterých měly být inventáře situovány a zároveň zajistit, aby jejich preventivní přemístění do těchto lokalit proběhlo co nejrychleji. Uvědomoval si totiž, že většina prostor vhodných pro uložení uměleckých děl neměla dostatečné protipožární opatření, například venkovské fary atp. Proto v rámci zaopatření sbírkových celků muzeí, knihoven a archivů trval na tom, aby byly uschovány v prostorách budov v dobrém technickém stavu a s důsledně dodržovanými protipožárními opatřeními. Vedle samotné ochrany sbírek (většinou zabalených v bednách) kladl Kühn důraz na zabezpečení dveří, světlíku proti proniknutí ohně, dopadu sutin či drobných střepin, které bývají součástí výbuchu v blízkém okolí. Bohužel, technicky nebylo dost dobře realizovatelné důsledně zabezpečit vysoká okna, zvláště v případě muzejních budov.¹²⁴ Protože budovy uchovávající veřejné sbírky jsou zpravidla velmi dobře přístupné zvenčí, bylo podle něj nutné neopomíjet také ochranu z ulice.

Kühnovi bylo rovněž jasné, že přemístit inventáře kamkoli v rámci muzejní nebo galerijní budovy bude složité, protože instituce většinou nedisponují volnými prostory navíc. Navrhoval proto zakoupení trezorů pro úschovu nejcennějších kusů, případně přemístění artefaktů do sklepních prostor, které ovšem musely být bezpodmínečně suché. Takto využití sklepní prostory by současně neměly být umístěny pod staticky nejvytíženějšími sály. Klenby, okna a dveře měly být chráněny dle nařízení protiletectvé obrany stejně jako místnosti v přízemí. Smyslem bylo chránit je proti výbuchu plynu a působení střepin. Kühn připouštěl, že přestavby starých i nových budov muzeí za

¹²³ KÜHN 1938, 38

¹²⁴ Kühn ve své práci zmiňuje možnost užití neprůstředného skla, tzv. „Thorax-Connex-Glas“ o maximální tloušťce v rozmezí 50–55 mm při rozměru 20 x 50 cm.

účelem protiletcecké ochrany jsou úkolem velmi nákladným a těžko realizovatelným, ale zároveň apeloval na odpovědnost příslušných institucí za ochranu svěřeného kulturního majetku.¹²⁵

Kühn ve své knize pamatoval i na sbírky v soukromém vlastnictví, které se z perspektivy války staly okamžitě předmětem veřejného zájmu. Naplněním těchto úkolů by podle něj měly být pověřeny konkrétní osoby, byl si nicméně vědom, že kvůli soukromému vlastnictví tohoto majetku je záchrana privátních uměleckých děl úkol zvlášť těžko řešitelný. Kühn ovšem zdůrazňoval, že odpovědnost za jejich ochranu nese primárně vlastník uměleckého majetku.¹²⁶

Jak už bylo řečeno, v rámci preventivní ochrany movitého kulturního majetku Kühn po vzoru Paula Clemena doporučoval začít s jeho organizací již v časech klidu, a tím předejít panice v případě náhlého ohrožení, které právě může způsobit nenávratné škody na svěřených artefaktech.

¹²⁵ KÜHN 1938, 43

¹²⁶ Ibidem 48

VIII. Památkáři a jejich působnost na území hlavního města

Prahy

Činnost pražských památkářů byla většinou úzce spjata s památkovým úřadem v Praze. V českém prostředí lze doložit působnost jednotlivých osobností na základě řady dochovaných dokumentů státní památkové správy, které jsou spravovány Národním archivem v Praze. Pražský památkový úřad, jak už bylo zmíněno dříve, spadal v protektorátu pod přímou kompetenci Ministerstva školství a osvěty, které bylo řízeno německou státní správou. V době vyhlášení válečného stavu docházelo na půdě mnohých státních institucí k významným personálním změnám, které se nevyhnuly ani kulturním institucím na území hlavního města.

Jak už zaznělo výše, během okupace postupně docházelo také ke změnám v oblasti legislativy památkové péče, které nakonec vyústily v roce 1942 v rozhodnutí německé strany bezodkladně zabezpečit ochranu nálety ohrožených památek. V této nelehké době již stál v čele pražských památkářů Karl Friedrich Kühn, který usiloval o co nejrychlejší aplikaci nových opatření. Celá akce probíhala za intenzivní spolupráce řady institucí, jejichž činnost dokládá korespondence se státním památkovým úřadem. Dle dokumentace státní památkové správy památkový úřad intenzivně jednal především se zástupci státních institucí, které byly nuceny postupovat dle oficiálních nařízení, což celý proces zdržovalo. Ačkoliv bylo nařízení o intenzivní ochraně uvedeno v platnost roku 1942, k jeho naplňování docházelo na území protektorátu většinou až v průběhu roku 1943. V rámci jednání o urychleném zajištění kulturních památek na území hlavního města byly na jaře roku 1943 sezvány k zasedání nejvýznamnější osobnosti pražských výstavních institucí.

Mezi osobnosti, které rozhodovaly spolu se zástupci ministerstva školství o osudu uměleckých památek na území Prahy, patřil významný drážďanský historik umění Siegfried Asche¹²⁷, který byl tou dobou ředitelem Muzea hl. města Prahy. Asche se

¹²⁷ Siegfried Asche (1906–1985) byl významným německým historikem umění. Pocházel z Drážďan, kde studoval nejdříve dějiny umění, archeologii, obecnou historii a následně germanistiku. Svou kariéru započal jako vedoucí sbírek ve Cvikově a ve Zhořelci (německy Görlitz). V době války byl dosazen německým Wehrmachtem do Prahy, kde působil jako ředitel Muzea hlavního města Prahy. Po skončení

aktivně podílel také na výstavním chodu Uměleckoprůmyslového muzea v Praze, kde byl roku 1943 jmenován do funkce muzejního kurátora.¹²⁸ Asche tvrdě podporoval německé zájmy, což dokládá kromě jiného jeho bohatá korespondence se státním památkovým úřadem. Jako zástupci Národního muzea v Praze byli jmenováni dr. Schindler a dr. Nagy, které známe z dokumentů jen podle příjmení. Dle archivních pramenů vystupoval jako člen odborné rady památkářů také jistý dr. Zimmermann z odboru kultury hlavního města Prahy a historik umění Rudolf Josef Schreiber¹²⁹ coby vedoucí archivu hlavního města Prahy. Schreiber působil také jako asistent na katedře dějin na německé univerzitě v Praze. Na univerzitě působil další člen tohoto širokého grémia prof. Karl Maria Swoboda¹³⁰. Významnou a neopomenutelnou osobností

války se opět vrátil ke správě sbírek v severoněmeckém Zhořelci. In: <https://deu.archinform.net/arch/21351.htm>, vyhledáno dne 26. 11. 2017

¹²⁸ PECH/ZADRAŽILOVÁ 2011, 88

¹²⁹ Rudolf Josef Schreiber (1907–1954) byl německým historikem a archivářem. Studoval dějiny, geografii a germanistiku na Univerzitě Karlově v Praze. V letech 1931–1935 byl členem v Německé společnosti věd v Praze a později v letech 1935–1939 byl jmenován asistentem katedry historie Univerzity Karlovy, kde se roku 1937 habilitoval. Roku 1939 se stal členem německé dokumentační komise Státního archivu v Praze, kde byl pověřen průzkumem 57 německých obcí a obcí, které byly odtrženy od Československa Mnichovskou dohodou. Roku 1940 začal působit v Archivu hlavního města Prahy a o rok později byl pověřen jeho vedením. Roku 1944 byl odveden Wehrmachtem a na samém konci války se ocitl v zajetí. Jeho příbuzní byli nuceni později roku 1945 opustit Československo. Po propuštění ze zajetí se stal roku 1950 ředitelem státního archivu ve Špýru. In.: WEINMANN 1985 — Josef WEINMANN: Egerländer Biografisches Lexikon – mit ausgewählten Personen aus dem ehemaligen Regierungs-Bezirk Eger (Cheb) Band 2, Bayreuth 1985, 176

¹³⁰ Dokument bez označení. Karton SPS 643, Národní archiv v Praze.

Karl Maria Swoboda (1889–1977) byl rakouským historikem umění, který působil v letech 1934–1945 jako profesor tehdejší Univerzity Karlovy. Po válce pak působil na vídeňské univerzitě. Sám studoval na vídeňském institutu umění, jeho pedagogem byl Julius von Schlosser, později i Max Dvořák. Ve Vídni obhájil roku 1913 svou disertační práci a od roku 1914 zde působil jako asistent Maxe Dvořáka. Již roku 1934 přesídlil do Prahy, kde působil jako pedagog Univerzity Karlovy až do roku 1945, kdy několik dní před německou kapitulací byla jeho pedagogická činnost ukončena. In: CANZ 2001 — Sigrid CANZ: Karl Maria Swoboda (1889–1977) Kunsthistoriker: Wissenschaftler zwischen Wien und Prag. In: GETTLER/MISKOVA (ed.) 2001, 175–195

a v zásadě jediným českým zástupcem rady památkářů byl profesor Josef Cibulka¹³¹, který byl zároveň ředitelem Českomoravské zemské galerie, dnes Národní galerie Praha. Rada zasedala 7. dubna 1943 v Nostickém paláci a projednávala zajištění předních institucí a sbírek na území Prahy.

Rada složená z německých zástupců, kde jediným prokazatelným členem české národnosti byl Josef Cibulka, vypovídá o míře okupanty slibované „autonomie“. Karl Maria Swoboda, Sigfried Asche a další sledovali především německé zájmy, které spočívaly v postupné germanizaci českých zemí. Nacistická ideologie postupně ovlivňovala chod většiny místních výstavních institucí a prosazovala se mocí. Německé priority se odrážely i v koncepci ochrany pražských památek. Z této perspektivy Kühn přistoupil k péči o památky na území hlavního města odpovědně, o čem svědčí jeho rozsáhlá korespondence. Například v dopise z 3. března 1943, adresovaném nechvalně proslulému německému náměstkovi primátora hlavního města Prahy Josefu Pfitznerovi, doporučil zajistit konkrétní architektonické památky a mobiliáře kostelů na území města.¹³² Zvláštní pozornost přitom věnoval Staroměstské radnici a orloji, pro který Kühn navrhl speciální protipožární bariéru v podobě kamenného obezdění.¹³³ Josef

¹³¹ Josef Cibulka (1886–1968) byl římskokatolický kněz, český historik umění, archeolog a vysokoškolský pedagog. Studoval ve Vídni, kde navštěvoval přednášky Josefa Strzygowského a Maxe Dvořáka. Roku 1922 přesídlil do Prahy, kde byl jmenován nejdříve mimořádným a o čtyři roky později řádným profesorem Univerzity Karlovy. V období 2. světové války stál v čele Národní galerie v Praze (tehdy Českomoravské zemské galerie). In: SLAVÍČEK 2016, 183–186

¹³² Korespondence byla adresována přímo do rukou Josefa Pfitznera. Kühn Pfitznera oslovoval jako primátora, ale jeho faktická funkce byla náměstek primátora. Prof. Dr. Josef Pfitzner (1901–1945) byl politikem, historikem a vysokoškolským pedagogem Univerzity Karlovy. Český historik Zdeněk Kalista uvedl, že Masaryk se o něm zmiňoval jako o sudetském Němci, který výrazně napomáhal k posílení českoněmeckého historického povědomí. Pfitzner však v druhé polovině 30. let zcela obrátil, tehdy vstoupil do Sudetendeutsche Partei a po obecních volbách v roce 1938 se stal členem zastupitelstva Prahy. 16. března 1939 nadšeně vítal Adolfa Hitlera na Pražském hradě. In: <https://www.ceskenoviny.cz/zpravy/profesor-josef-pfitzner-nacisticky-vladce-prahy/13192>, vyhledáno 17. 10. 2017

¹³³ Obezdění bylo nakonec jen částečné, jak dosvědčuje Zdeněk Wirth v časopise Umění z roku 1945, kde se zmiňuje o poškození orloje při závěrečných květnových bojích. Šlo zejména o destrukci jeho plastických dekorací. Při pohledu na dobové fotografie lze vnější zajištění orloje zhodnotit tak, že

Pfítzner se do historie Prahy zapsal jako šedá eminence magistrátu. Ačkoliv primátorské křeslo sám nikdy nezískal, v období protektorátu byl po několik let faktickým vykonavatelem funkce primátora a z této pozice se zasazoval o germanizaci českého prostředí, např. schvalováním likvidace řady pražských pomníků odkazujících na dobu první republiky.

chránilo pouze jeho spodní část s Mánesovým Kalendářem. Astronomický ciferník, který nebyl kryt obezděním, tudíž zůstal zcela exponovaný a nebyl ušetřen válečných škod. In: Dokument č. j. II 136/43. Fond Ministerstva školství, karton 3164, Národní archiv v Praze

IX. Památky pod německou správou a jejich členění

Civilní památky

Architektura v období válečného konfliktu sehrála v plánu protiletecké ochrany památek klíčovou roli. Ze strany okupantů je na našem území patrný přerod od myšlenek výstavby nové architektury po ochranu památek, která byla i na našem území zanedlouho aktuální. Již na samém počátku války přišli nacisté s koncepty tzv. regionalistické architektury [4,5,6], která by plně respektovala původní ráz architektonické výstavby na území Prahy¹³⁴. Architektura a umění se obecně stávaly prakticky již od druhé poloviny 19. století, v době, kdy docházelo k formování moderních evropských národů a zrodu moderního nacionalismu, významným bojištěm nacionálního zápasu na našem území. To vše se mimo jiné odrazilo ve vzestupu nacionálních tendencí v německé architektuře 30. let 20. století, která byla na počátku války preferována i na území protektorátu¹³⁵.

Německá menšina v Československu se tehdy prostřednictvím architektury pokoušela manifestovat nejen svou národní svébytnost, ale též sounáležitost s celým německým národem.¹³⁶ Okupační moc chápala Prahu jako „německé město“ a plánovala z ní

¹³⁴ Hlavním symbolem československé architektury konce 30. let byl stále funkcionalismus, vzrůstající počet rozličných funkcionalistických novostaveb se totiž jevil německým okupantům jako druh entartete Kunst a proto jej chtěli nahradit jiným stavebním stylem.

¹³⁵ Otázce příklonu k lidovým hodnotám na přelomu 30. a 40. let se intenzivně věnoval i teoretik architektury Vladimír Czumalo, který přirovnal příklon k hodnotám lidové tradice k sestupu českého umění, navíc poznamenaný řadou rozporů: „Do cesty oživeného zájmu o lidovou kulturu se staví především přirozený odpor vůči pokřiveným derivátům lidového umění, jejichž produkce sílí na konci 30. let s vlnou rustikalismu. Pudový i vědomý příklon protektorátní kultury k hodnotám lidového umění z 30. let přenáší a dále posiluje rozpor mezi skutečným poznáním, pochopením a využitím cenných a vživotaschopných složek lidové tradice a povrchní módou, vyvolávající poptávku po svérázných pseudohodnotách a kýči. Nový rozměr, především v souvislosti s tažením proti modernímu umění, získává také krátké spojení kladoucí rovnítko mezi pojmy národní a lidové.“ In: CZUMALO 1991, 61

¹³⁶ Tvarosloví novostaveb sledovalo linii návratu k ověřeným historickým prvkům. VYBÍRAL 2002 — Jindřich VYBÍRAL: Česká architektura moderní doby. Praha 2002, 255

vybudovat nové kulturní centrum v rámci Říše, ale se zhoršujícím se vývojem válečného konfliktu v neprospěch nacistického Německa tyto ideje slábly a do popředí se dostávala dlouho opomíjená potřeba zajištit pražské stavební památky před případnými škodami v důsledku konfliktu.¹³⁷

Jak už zaznělo, od roku 1943 byla v Praze Památkovým úřadem intenzivně konzultována opatření na ochranu nálety ohrožených architektonických památek s německými úřady. Památkový úřad byl pověřen sestavením seznamu chráněných staveb. Vzhledem k množství památek, které spadaly do jeho kompetence, byla aplikace vybraných opatření pomalá a problematická. Je tristní, že po jednáních Kühna a policejního prezidenta oddělení protiletectvé obrany generála Petersena¹³⁸ došlo k faktickému označení historických staveb na území Prahy až před koncem války v dubnu 1944, kdy byly stavby konečně opatřeny černo-bílými tabulemi s označením „historisch wertvoll“.¹³⁹ Na základě předchozích kroků vyhotovil památkový úřad ve větším rozsahu i všeobecný soupis staveb, který sloužil právě oddělení protiletectvé obrany. Výsledkem jednání Kühna s generálem Petersenem byl také návrh označit pro upřesnění orientace v rámci ochrany architektonických památek zvlášť umělecky hodnotné stavby modro-bílou tabulí a stavby s hodnotným vnitřním inventářem červeno-bílou tabulí [7].¹⁴⁰

Profesor Georg Ruth, statik vysoké školy technické v Drážďanech, který ještě před vypuknutím války vypracoval návrhy ochrany obytných domů, se věnoval horním stropům na půdách v podstřeší civilních památek. Právě nebezpečí v podobě trámových

¹³⁷ HOŘEJŠ 2013, 48–49

¹³⁸ Erich Karl Alexander Petersen (1889–1963) byl německým generálem, nejdříve sloužil jako velitel 7. letecké divize a roku 1942 byl povýšen do funkce generála německé Luftwaffe. In: <https://alchetron.com/Erich-Petersen>, vyhledáno 26. 11. 2017

¹³⁹ Označení „historisch wertvoll“ značilo stavbu, která byla německou státní správou uznána jako historicky hodnotná. Ve své době byly tímto značením označeny i vybrané historické stavby, které prošly na počátku století přestavbou, což dokládá např. v dokumentech jmenovaná stavba Národní knihovny na Mariánském náměstí, jež prošla r. 1929 přestavbou na základě projektu arch. Rotha.

¹⁴⁰ Dokument č. j. P 1120055. Fond Státní památkové správy, karton 3164, Národní archiv v Praze

stropů v horních poschodích domů si žádalo příslušná opatření, na která reagoval i Kühn. Ten už roku 1938 ve své dříve zmiňované knize doporučoval metodu tzv. „provizorních betonových stropů“. Nehořlavý materiál, jakým je právě beton, měl být aplikován mezi horní hranu stropu a trámové spojení krovu. Kühn však připouštěl, že tato metoda nemusí být u všech stavebních památek proveditelná. Často totiž docházelo k tomu, že u vybraných staveb chyběla mezera mezi hranou stropu a krovem. Staré stropy by pak přidání dalšího materiálu neunesly. Při pátrání po konkrétních stavbách se mi nepodařilo nalézt žádné prokazatelné doklady o příkladech takové aplikace ochrany u pražských staveb. Lze se však domnívat, že díky uspěchané akci zajišťování památek nebyl za války k dispozici ani dostatek materiálu, ani dostatek času i sil, a tak uvedená metoda zůstala pravděpodobně jen teorií.

Vedle již popsaných možností scénářů Kühn pamatoval na důležitost prevence v případě druhotných škod, jakou byl třeba požár způsobený zásahem bomby, který mohl také způsobit nemalé škody.¹⁴¹ Po dopadu granátu v blízkosti stavby hrozilo uvolnění statiky, odkrytí stavebních základů a zřícení stavby. Kühn v neposlední řadě věnoval pozornost situaci, kdy se stavba nacházela v blízkosti sutin utvořených v důsledku výbuchu plynu a jiných otřesů, které památku druhotně ohrožovaly.¹⁴²

O postupu v rámci zajišťovacích prací na území Prahy svědčí také Kühnova korespondence s prezidentem protiletectvé obrany v Praze z července 1944. Kühn se v dopise zmiňoval, že ne všechny stavby, které jsou doposud označeny, mohou být uznány jako historicky hodnotné, a zároveň některé podstatné označeny dosud nebyly. Do skupiny zvlášť chráněných domů řadil kromě budovy zemského sněmu, dříve Thunovský palác, situovaný poblíž Valdštejnského paláce v Praze, také vstup do Pražského hradu přes Karlův most nebo Svatovítskou katedrálu. Kühn si tehdy stěžoval, že tou dobou ještě nebyl řádně označen kostel sv. Mikuláše na Malé Straně. Zároveň

¹⁴¹ Jako nebezpečný se jevil jakýkoliv dopad bomby. Bylo prokázáno, že 50 kg bomba má dosah škodného působení v rozsahu 10–50 m. KÜHN 1938, 47

¹⁴² Ibidem 30–36

připomínal, že stavby takzvaně „vyčnívající“ také často ještě označeny nebyly, a proto žádal o nápravu těchto nedostatků.¹⁴³

Plánování ochrany pražských památek dokládají mapy vydané Zeměpisným ústavem v Praze, do kterých byly zaznamenány polohy chráněných staveb.¹⁴⁴ Karton Státní památkové správy obsahuje celkem tři podrobné mapy. Označené stavby jsou nejčastěji z lokalit Starého Města pražského, Hradčan, Vyšehradu, Nového Města [8, 9, 10].

Z dochované dokumentace je patrné, že vyčerpané německé správě postupně docházely síly i materiální prostředky, a tak jedním z posledních významných praktických kroků pro zabezpečení ochrany architektonických památek na území Prahy byla v roce 1944 akce, při které byly aplikovány protipožární nátěry především krovů a střech vybraných nemovitostí. Tyto práce byly prováděny plošně Ústředím malířského řemesla a následně fakturovány Říši.¹⁴⁵

Závěr války se na architektonických památkách města naštěstí nepodepsal tak zásadním způsobem jako kupříkladu v Drážďanech nebo Berlíně. Přesto došlo k vážným ztrátám během spojeneckého bombardování. Největší destrukci způsobil nálet v únoru 1945, který zasáhl oblast od Radlic přes Nové Město pražské a táhl se až k Nákladovému nádraží na Žižkově. Ničení kulturních památek způsobila rovněž německá dělostřelba během Pražského povstání, která zasáhla vnitřní část města – nejdříve 5. května 1945 odpoledne a pak v následujících dnech. Vše vyvrcholilo 8. května 1945 zapálením Staroměstské radnice. Středověká partie Staroměstské radnice byla zasažena ve svých nejstarších složkách, byly zničeny tři strany polygonálního arkýře kaple, střecha věže s ochozem a některé části orloje, zejména jeho plastická dekorace [11, 12, 13,14]. Menší uměleckohistorickou škodu utrpělo východní průčelí s balkonem z let 1846–48. Uvnitř radnice shořela barokní obecní síň restaurovaná

¹⁴³ Dokument č. j. P 1120054. Fond Státní památkové správy, karton 3164, Národní archiv v Praze

¹⁴⁴ Mapy – bez označení. Fond Státní památkové správy, karton 3164, Národní archiv v Praze

¹⁴⁵ Jmenovaný dokument zaznamenává přesné vyčíslení položek za provedené práce i množství aplikovaného nátěru. Dokument bez označení. Fond Státní památkové správy, karton 643, Národní archiv v Praze

roku 1880 Petrem Maixnerem a pracovna primátora od Jana Kotěry z roku 1911. Nejbolestnější ranou byl požár a zničení významné části městského archivu, jeho knihovny, dále sbírky plánů, grafik a rukopisů – šlo o materiály nashromážděné pěti významnými archiváři od K. J. Erbena, J. Emlera, J. Čelakovského, K. Teigeho až po V. Vojtíška.

Rozsah poškození Staroměstského náměstí byl velký, protože od barokní přestavby zdejších domů v 2. polovině 17. a průběhu 18. století šlo o nejvýraznější poškození této historické zástavby [15]. Částečné destrukci se nevyhnul ani dům U Minuty, poničeno bylo především sgrafito na východním průčelí domu, domovní znamení na nároží a sloup v podloubí domu. Ze soukromých domů zcela vyhořel Štorchův dům s výmalbou od Mikoláše Alše a významný dům U Jednorožce, který byl v jádru gotický s prvními stopami renesančního vlivu v Čechách a ranně barokním štítem.¹⁴⁶

¹⁴⁶ V důsledku bouřlivého konce války se památkáři v 2. polovině 40. let intenzivně potýkali s otázkou napravení těchto škod. V rámci civilních památek bylo nutné ve většině případů přistoupit k řádnému vyspravení zničených omítek, vyplombování rozbitých profilů, náhradu původních stropů, střech a schodišť z ohnivzdorného materiálu, restauraci malířských a plastických dekorací. Jako rozsáhlejší úkol se jevilo doplnění arkýře radniční kaple s kružbami a plastickou výzdobou, restaurace orloje v kamenné dekoraci a sochařské výzdobě a obnovení střechy s ochozem na radniční věži.

Poškození východního průčelí Staroměstské radnice bylo bohužel tak rozsáhlé, že se již v roce 1945 uvažovalo o dvou možných variantách. První z nich navrhovala vyspravit původní kamenné průčelí a uvnitř nově vybudovat křídlo stavby. Druhá varianta také počítala s opravou kamenného průčelí, ale navrhovala původní křídlo zbořit a nahradit novostavbou. Obě varianty počítaly se zbořením Křenova domu v sousedství stavby. (Se zbořením Křenova domu se počítalo již na počátku 20. století). Díky destrukci domu v sousedství radnice by došlo k postavení příčného křídla mezi radnicí a kostelem a ve výsledku by došlo ke znázornění původní situace tohoto významného Dientzenhoferova díla. Za dané situace bylo nutné ještě zvážit případné obtíže spojené s novostavbou i doplňovacím křídlem a i výsledek soutěže na přestavbu radnice, která proběhla v letech 1937 – 1938. Soutěž si kladla za podmínku připojení nové hmoty v severní části radnice k zachovanému traktu ve východním průčelí. Architekt se musel důsledně podřídit materiálu, proporcím i hmotě daného prostředí. In: Umění XVII. Sborník pro českou výtvarnou práci. Jan Štenc v Praze 1945, s. 10

Z významných staveb mimo Staroměstské náměstí byly zasaženy dva barokní domy v Celetné (č. p. 553 a č. p. 607), na Ovocném trhu zadní průčelí Stavovského divadla, domy na Příkopech, zvláště palác Sylva-Tarouccův, Německý dům a Živnostenská banka. Na Poříčí byl významně zasažen klášter kapucínů. Na Václavském náměstí bylo poničeno Národní muzeum, jehož kupole byla zasažena. Na Václavském náměstí byl poničen mimo jiné také Wiehlův dům s nástěnnými malbami, kupole České banky a několik domů méně významných (obchodní dům na nároží Washingtonovy ulice a dům České tiskové kanceláře). Na Pražském hradě byla proražena jediným zásahem velká část jižního průčelí a požárem zničena střecha míčovny v Královské zahradě. Na Karlově mostě byla poškozena nárožní vížka malostranské věže a ve Vrchlického sadech byl zcela zničen pomník Josefa Dobrovského. Stopy závěrečných bojů nesly domy po celé Praze, mimo jiné i na Pankráci, v Karlíně a v Libni.¹⁴⁷

Úpravy a přestavby poškozených domů kolem Staroměstského náměstí dávaly podle Zdeňka Wirtha příležitost k odstranění některých estetických závad a hlavně k novému řešení nároží Pařížské třídy proti kostelu sv. Mikuláše, které bylo údajně nejtěžším prohřešením na architektonické kompozici Staroměstského náměstí.

Památky zasažené ustupujícími německými silami v květnu 1945 utrpěly významné škody. Poslední zásahy byly cíleny specificky na citlivá místa Prahy s evidentní snahou poškodit symboly naší národní kultury. Destrukci pražských památek, které byly sídlem významných institucí, umocnil fakt, že němečtí okupanti věděli o uložení kompromitujícího materiálu mapujícího jejich působení na okupovaném území. Nacisté se proto pokoušeli v posledních chvílích zničit usvědčující materiály a s nimi i místa, kde byly uloženy.

Ačkoliv veškerá činnost Němcům podřízeného památkového úřadu za protektorátu byla primárně zaměřena na prevenci ochrany památek před jejich případnou destrukcí, samotný konec války v květnu 1945 doprovázela řada vyhrocených okamžiků, a byly to především německé ozbrojené síly, které bezohledně ničily srdce Prahy.

¹⁴⁷ Umění XVII. 1945, 10

Sakrální památky

Jak už bylo řečeno v předchozích kapitolách, tématem ochrany památek se už v předválečném období zabýval Karl Friedrich Kühn, který ve svých úvahách pamatoval také na zvláštní segment památkové péče, kterou byly sakrální památky. Navrhoval zvyšovat odolnost sakrálních staveb pomocí protipožárních ošetření, jakými bylo pokrytí kleneb, střech a všech „hořlavých“ konstrukcí protipožárním nátěrem. V rámci všeobecné ochrany sakrálních památek Kühn doporučoval jejich obezdění a zajištění silných kleneb, které by byly v případě ohrožení schopné odolat náhlému tlaku. Výhody takových opatření podle něj převyšovaly nevýhody a mohly být díky nim sanovány případné technické nedostatky chráněné stavby.¹⁴⁸ Protipožárními nátěry měly být opatřeny nejen celé plochy střech, ale také krovy.¹⁴⁹ Kühn už v roce 1938 doporučoval zajistit klenební žebra vysokého chóru dómu sv. Víta v Praze.

V praxi se za protektorátu pražští hasiči a Zemský úřad nakonec shodli na tom, že by bylo vhodné provedení izolace střech pomocí nehořlavého azbestu, případně užít desek staviva zvaného calofrig¹⁵⁰, které bylo upevněno například na trámových stropech proti říšskému kancléřství ve staré části Pražského hradu. Kühn přitom upozornil na fakt, že vertikální pokrytí střechy a krokví musí korespondovat s omítkou stavby.

Ochranné práce na sakrálních stavbách probíhaly v Praze spíše pomalu. Většina památek se zajištění dočkala až mnohem později v reakci na dění v Německu. Podle písemné zprávy¹⁵¹ z 2. srpna 1943 v Praze, adresované zastupujícímu říšskému protektorovi, byl tento vyzván k aplikaci ochranných opatření i na sakrální památky na území protektorátu, a zároveň byl upozorňován na nedostatečnou protileteckou ochranu

¹⁴⁸ KÜHN 1938, 16–17

¹⁴⁹ Kühn se v textu zmiňuje o protipožárním nátěru, který sdílel hlavní stavební rada arch. Fiala, jako osvědčenou recepturu žáruvzdorného nátěru, který měl být aplikován ve třech nátěrech.

¹⁵⁰ Termínem calofrig je označováno stavivo ze směsi křemeliny, dřevěných pilin, cementu a vápna na výrobu tvárnic a desek.

¹⁵¹ Dokument bez označení. Fond Státní památkové správy, karton 643, Národní archiv v Praze

kostelů a dalších historických staveb.¹⁵² Podle dokumentu měla pohotovostní služba na území protektorátu zajistit a vyklidit otevřené prostory chráněných staveb.¹⁵³

Kühn se tehdy obrátil na Německé státní ministerstvo pro Čechy a Moravu¹⁵⁴ a velitele pořádkové policie v Praze se soupisem chráněných staveb na území Prahy. Seznam staveb byl seřazen s ohledem na jejich uměleckou hodnotu, polohu a náročnost případných ochranných přestaveb. Upozorňoval přitom na fakt, že toto rozdělení nevychází pouze ze stanoviska památkové péče, ale i z hlediska dalšího potenciálního ohrožení.¹⁵⁵ Již 12. listopadu 1943 adresoval Kühn policejnímu prezidentu a vrchnímu plukovníkovi Petersenovi¹⁵⁶ v Praze dopis s výsledky ohledně rozdělení a aplikace ochranných opatření na vybrané památky, přičemž doporučil získat technické odborníky pro odborné zajištění staveb.¹⁵⁷ Přílohou dokumentu byl podrobný soupis chráněných staveb dle jednotlivých městských částí. Každá městská část v něm byla členěna následovně: A) paláce, otevřené budovy a historické měšťanské domy, B) kostely, C) další památky [16, 17, 18, 19, 20]. Seznam byl dále členěn na stupně ohrožení I. a II. Stupněm I. byly označeny stavby v blízkosti dopravních uzlů a významných staveb,

¹⁵² Do 20. 8. 1943 zastával funkci zastupujícího říšského protektora Kurt Daluege, kterého nahradil Wilhelm Frick. Funkce říšského protektora byla v této době již spíše titulární, faktickou moc nad územím protektorátu měl státní ministr Karl Hermann Frank. In: <http://www.spiegel.de/spiegel/print/d-39916258.html>, vyhledáno 20. 11. 2017

¹⁵³ Dokument bez označení. Fond Státní památkové správy, karton 643, Národní archiv v Praze

¹⁵⁴ V archivní dokumentaci se objevuje pod názvem Deutsches Staatsministerium für Böhmen und Mähren.

¹⁵⁵ Kühnův inovativní přístup lze chápat i z pohledu na židovské synagogy. Ve zmíněném dokumentu odkázal na tři konkrétní synagogy: Pinkasovu, Staronovou a Maiselovu synagogu. V dokumentu též zdůraznil, že jde o nedílnou součást stavební historie města. In: Dokument č. j. II. 454/43. Fond Státní památkové správy, karton 643, Národní archiv v Praze

¹⁵⁶ Edgar Petersen (1904–1986) byl německý pilot Luftwaffe a držitel Rytířského kříže, který byl nejvyšším oceněním ze strany nacistického Německa. In: SCHERZER 2007 — Veit SCHERZER: Die Ritterkreuzträger 1939–1945. Jena 2007

¹⁵⁷ Dokument č. j. II. 596/43. Fond Státní památkové správy, karton 643, Národní archiv v Praze

které by se pravděpodobně staly v případě ohrožení terčí prvních útoků. Stupněm II. pak samostatně lokalizované hodnotné stavby. Soupis staveb byl zakončen seznamem muzeí, kterých se také dotýkala ochranná opatření.¹⁵⁸

Ve stejné době vznikl také soupis chráněných sakrálních staveb na území hlavního města, který zachycoval všechny chráněné stavby. Seznam uchovávaný ve fondu Státní památkové správy v Národním archivu v Praze je označen jako *Soupis důležitých staveb*. Soupis byl sestaven pravděpodobně pod vedením Karla Friedricha Kühna, protože je rozdělen rovněž do sekcí A, B, C, které jsou rozděleny stupni I. a II. dle jednotlivých městských částí, jako výše zmiňovaný Kühnův soupis. Rozvržení částí hlavního města vykazuje některé odchylky od současného dělení.

Pod městskou částí Praha 1 (Staré Město) byl veden následující soupis sakrálních staveb:

Stupněm I. byly označeny stavby: kostel sv. Michaela Archanděla v Michalské ulici, kostel Nejsvětějšího Salvátora v Salvátorské ulici, Vlašská kaple – součást areálu Klementina, kostel sv. Bartoloměje v Bartolomějské ulici, kostel sv. Jiljí v Husově ulici, kostel sv. Jakuba Většího v ulici Malá Štuparská, kostel sv. Karla Boromejského ve Vlašské ulici a kostel sv. Anny v ulici Liliová.

Stupněm II. byly označeny stavby: kostel Matky Boží před Týnem s přilehlým Týnským dvorem na Staroměstském náměstí, kostel sv. Mikuláše na Malostranském náměstí, kostel sv. Havla v Havelské ulici, Evangelický kostel U Salvátora, rotunda sv. Kříže Menšího v Konviktské ulici, kostel sv. Martina ve zdi v Martinské ulici, kostel sv. Ducha v Dušní ulici a kostel sv. Haštala na Haštalském náměstí.

Do sekce další památky spadaly synagogy, šlo o Pinkasovu, Staronovou a Maiselovu synagogu.

¹⁵⁸ Příloha dokumentu č. j. II. 596/43. Fond Státní památkové správy, karton 643, Národní archiv v Praze

Městská část Praha 2 (Nové Město) zahrnovala soupis těchto sakrálních staveb:

Stupněm I. byly označeny stavby: kostel sv. Kříže v ulici Na Příkopech, kostel Panny Marie Sněžné na Jungmannově náměstí, kostel sv. Voršily na Národní třídě, kostel Nejsvětější Trojice ve Spálené ulici a chrám sv. Cyrila a Metoděje v Resslově ulici.

Stupněm II. byly označeny stavby: kostel sv. Vojtěcha ve Vojtěžské ulici, kostel sv. Jana Nepomuckého na Skalce, komplex Emauzského kláštera ve Vyšehradské ulici, kostel sv. Ignáce v Ječné ulici, kostel Nejsvětější Trojice ve Spálené ulici, kostel sv. Kateřiny Alexandrijské v Kateřinské ulici, kostel sv. Apolináře v Apolinářské ulici, klášter augustiniánů kanovníků v Praze na Karlově, kostel sv. Štěpána ve Štěpánské ulici, kostel sv. Jindřicha a sv. Kunhuty v Jindřišské ulici, rotunda sv. Longina v ulici Na Rybníčku, kostel Českobratrské církve evangelické v Korunní ulici, kostel sv. Petra Na Poříčí v Biskupské ulici, kostel Zvěstování Panny Marie Na Slupi a kostel svatého Michala v Jirchářích. Dále komplex univerzitních budov na Karlově.

Městská část Praha 3 (Malá Strana) zahrnovala soupis následujících staveb:

Stupněm I. jsou označeny stavby: kostel sv. Mikuláše na Malostranském náměstí, kostel sv. Tomáše v Josefské ulici, kostel sv. Josefa v Josefské ulici, kostel Panny Marie pod řetězem v Lázeňské ulici, kostel Panny Marie Matky ustavičné pomoci a sv. Kajetána v Nerudově ulici a kostel Sv. Vavřince na Petříně.

Stupněm II. byly označeny stavby: kostel Panny Marie Vítězné a Antonína Paduánského v Karmelitské ulici a kostel sv. Jana Křtitele Na Prádle v Říční ulici.

Městská část Praha 4 (Hradčany) zahrnovala soupis těchto staveb:

Stupněm I. byla označena jediná stavba: katedrála sv. Víta, Václava a Vojtěcha na Pražském hradě, Míčovna Pražského hradu, Letohrádek královny Anny, Jízdárna Pražského hradu, Královská zahrada, komplex pražského arcibiskupství.

Stupněm II. byly označeny stavby: skupiny kostelů na Strahově, kostel sv. Jana Nepomuckého na nároží ulic U kasáren a Kanovnické ulice, komplex

Pražské Lorety na Loretánském náměstí, kostel Svatého Benedikta na Hradčanech a kostel Panny Marie Andělské na Loretánském náměstí.

*Městská část Praha 6 (Vyšehrad)*¹⁵⁹ zahrnovala soupis:

Stupněm II. byly označeny stavby: bazilika sv. Petra a Pavla s přílehlým vyšehradským hřbitovem a církevními domy, rotunda sv. Martina na Vyšehradě.

Městská část Praha 7 (Poříčí):

Stupněm II. byla označena jediná stavba: kostel sv. Klimenta v Klimentské ulici.

Městská část Praha 8:

Stupněm II. byla označena jediná stavba: zámek Troja.¹⁶⁰

Městská část Praha 9:

Stupněm II. byl označen románský kostel sv. Václava na Proseku.

Městská část Praha 11:

Stupněm II. byla označena jediná stavba: kostel sv. Rocha poblíž Olšanských hřbitovů.

Městská část Praha 15:

Stupněm II. byl označen chrám sv. Archanděla Michaela (nyní umístěn v Kinského zahradě na Smíchově v Praze 5)

Městská část Praha 16:

Stupněm II. Byla označena bazilika Nanebevzetí Panny Marie (součástí Strahovského kláštera), Malostranský hřbitov.

¹⁵⁹ Pozn: Městská část Praha 5 (jako průmyslová část města) byla v soupisu zcela opomenuta.

¹⁶⁰ V rámci městské části Praha 8 je v dokumentu uveden blíže nespecifikovaný archiv lokalizovaný v městské části Praha Kobylisy.

Městská část Praha 18:

Stupněm II. Byl označen Břevnovský klášter, letohrádek Hvězda a kostel Panny Marie Vítězné na Bílé hoře.

Pravděpodobně po schválení uvedeného soupisu 18. listopadu 1943 vyrozuměl Kühn policejního prezidenta Petersona a požádal ho o individuální zajištění jednotlivých staveb. Navrhl taktéž lokalizovat a zajistit protiletecká obranná místa v okolí staveb. Dalším krokem bylo jednání s faráři o cíleném ukrytí kostelních mobiliářů na předem vybraných místech. Skrze dosavadní opatření byla dosud zajištěna pouze nejcenější díla, a proto bylo navrženo ukrýt i další součásti cenných mobiliářů vybraných kostelů. Kühn doporučoval věnovat pozornost artefaktům označeným žlutými pruhy, jež odkazovaly na nutnost mimořádné ochrany.¹⁶¹

Jako nejvhodnější místo k uložení inventářů z kostelů byly upřednostňovány prostory farních archivů, sakristie kostelů aj. Vybrané prostory měly podléhat protipožárním předpisům stavebního úřadu, mezi jehož požadavky patřilo např. dát vybraným prostorám protipožární železné okenice. Kühnem bylo též doporučeno, aby i prostory farních archivů byly připraveny na letecké útoky. Ideálně mělo dojít k prověření statiky budov při případném výbuchu a dalších vlivech. Kühn doporučoval zvážit i další přístavby. Budovy klášterů měly sloužit jako záchranné prostory, kapitulní síně, refektáře i prostory křížových chodeb měly být prověřeny s ohledem na protipožární opatření.¹⁶² Příkladem bylo např. obezdění severního portálu kostela Panny Marie před Týnem, jehož zajištění navrhl Kühn již v roce 1943. Kromě architektury došlo i k rozsáhlému zajištění vnitřního mobiliáře kostela.¹⁶³

V rámci ochrany interiérového vybavení musely být cenné předměty z církevního majetku, jimiž byly nejčastěji obrazy, sochy, kříže, paramenta a další chrámové

¹⁶¹ Dokument č. j. II. 611/43. Fond Státní památkové správy, karton 643, Národní archiv v Praze

¹⁶² KÜHN 1938, 41

¹⁶³ Na konci války byla na kostele P. M. před Týnem zničena nárožní vížka na severní věži a částečně i inventář uvnitř chrámu. In: Dokument č. j. II 136/43. Fond Ministerstva školství, karton 3164, Národní archiv v Praze

vybavení, musely být odpovídajícím způsobem uloženy. V případě rozměrných obrazů z církevního majetku a volně stojících oltářů muselo případné akutní zabezpečení probíhat rychle a s ohleduplností. Rozměrné obrazy měly být vyjmuty z rámů, volně stojící oltáře posunout do bezpečnějších zón. Oltáře zavěšené na stěně bylo jen velmi těžko možné odstranit, a proto Kühn doporučoval je v dobách klidu zkontrolovat a pevně zajistit ke stěně. V chrámovém prostoru si někdy vyžadovaly zajištění i chrámová okna.¹⁶⁴

Takové zvláštní ochrany se dočkaly interiéry svatovítské katedrály. Tyto kroky dokládá korespondence památkového úřadu se zástupci Metropolitní kapituly u sv. Víta. Pražský hrad spolu s katedrálou poutal pozornost německých okupantů od počátku okupace, protože je chápali jako součást vlastní historie. V příslušné korespondenci z 11. března 1943 Kühn žádal zástupce svatovítské kapituly o spolupráci na protiletectkém zajištění interiérů a upozorňoval na možná rizika. Zdůrazňoval, že je nutné zajistit především náhrobek sv. Jana Nepomuckého, stříbrný poklad, sarkofág,¹⁶⁵ vybrané busty vnějšího triforia – sv. Václava, sv. Cyrila, sv. Víta, sv. Vojtěcha a náhrobek Leopolda hraběte Šlika. Kühn doporučil uložit zmiňované artefakty na Pražském hradě pod Vladislavským sálem.¹⁶⁶ Následně v dubnu 1943 vyrozuměl policejní prezidium v Praze, že došlo k dalšímu zpřísnění ochrany památek na základě rozhodnutí zastupujícího říšského protektora, a proto byly provedeny stavební úpravy v katedrále. Konkrétně došlo k obezdění náhrobků přemyslovských panovníků, náhrobku Jana Očka z Vlašimi, pomníku kardinála Schwarzenberga a královské hrobky [21, 22, 23].¹⁶⁷

¹⁶⁴ O ochraně chrámových oken se Kühn zmiňuje v souvislosti s katedrálou sv. Víta a upozorňuje na okna ve staré i nové části katedrály. Zmiňuje se též o možnosti vyjmutí cenných středověkých okenních tabulí.

¹⁶⁵ Pozn: Termínem sarkofág bylo míněno patrně Colinovo mauzoleum, jelikož v textu je uveden termín – „sarkofág s anděly“.

¹⁶⁶ Dokument č. j. II. 134/43. Fond Státní památkové správy, karton 643, Národní archiv v Praze

¹⁶⁷ Dokument č. j. II. 197/43. Fond Státní památkové správy, karton 643, Národní archiv v Praze

Karl Friedrich Kühn pravděpodobně často komunikoval o ochraně artefaktů pražské katedrály i s kanceláří prezidenta, což dokládá dokument z 20. září 1943, kdy prezidentská kancelář schválila jeho návrh přesunout sochu sv. Václava z prostor letohrádku Hvězda (kde byla uschována v letech 1942–1943) na zámek Koloděje.¹⁶⁸ Německá okupační správa projevovala mimořádný zájem o české korunovační klenoty. Dle dokumentace z 11. února 1944 byly řádně zrevidovány a přeměřeny. Dochované zápisy dokládají, že klenoty byly původně uschovány v Černínském paláci, odkud byly v roce 1944 přemístěny do sklepních prostor Pražského hradu, kde měly být uschovány až do konce války.

Právě v závěru války byl významně poničen převeším Emauzský kostel a klášter. Smutnou okolností bylo, že obě stavby byly vybombardovány právě na popeleční středu 14. února 1945 při náletech amerických letounů na Prahu. Smutný pohled se tehdy patrně naskytl obyvatelům Prahy na vyhořelé trosky této středověké památky, která se dočkala oficiální obnovy až v dalším desetiletí. V letech 1953 až 1954 se uskutečnila rekonstrukce kleneb podle návrhů profesora Bedřicha Hacara. Za dnešní originální podobu kostela pak vděčíme funkcionalistickému architektovi Františkovi Maria Černému, který zničené kostelní věže nahradil betonovými křídly s pozlacenými hroty.¹⁶⁹

Útoky závěrečné dělostřelby z 5. a následně 8. května 1945 nejvíce nasáhly střed města. Na Staroměstském náměstí byl lehce zasažen kostel sv. Mikuláše, kde byla poničena apsis a socha světce v jejím výklenku. Dále došlo k lehčímu poničení kostela Panny Marie před Týnem.¹⁷⁰

Zajištění ochrany stavebních památek před případnými válečnými škodami od počátku války organizovali na našem území výhradně němečtí památkáři. Nicméně přes jejich

¹⁶⁸ Pozn: Kopie sochy sv. Václava byla umístěna v katedrále. In: Dokument č. j. II. 465/43. Fond Státní památkové správy, karton 643, Národní archiv v Praze

¹⁶⁹<https://www.denik.cz/regiony/emaury-husite-je-neznicili-spojenci-ano-4b2c.html>, vyhledáno 28.10.2017

¹⁷⁰ Umění XVII. Sborník pro českou výtvarnou práci. Jan Štenc v Praze 1945, s. 10

veškerou snahu byl ochranný plán v průběhu války realizován jen částečně. V mnoha oblastech válečné ochrany památek je možné pozorovat, že se kompetence německých státních institucí v oblasti zajišťování artefaktů křížily, což zapříčinilo vzájemná vynucování si kontrol ze strany jednotlivých úřadů a dalších organizací, což značně komplikovalo práci všem a proces zajištění mnohdy zdržovalo. Bohužel, samotný bouřlivý závěr války si vyžádal některé oběti i z řad cenných památek.

Sochařská díla v exteriéru

V rámci nepřímé ochrany památek na území Prahy nebyla opomenuta ani volně stojící umělecká díla v exteriéru, jimiž byly nejčastěji pomníky a samostatná sochařská díla, která byla mnohdy vázána na stavební památku samotnou. Problematikou ochrany těchto památek se Kühn také zabýval už před válkou. Tyto sochařské práce dělil do dvou skupin: první zahrnovala anonymní umělecká díla, kam patřily např. i sochařsky zdobené studny a další sochařská díla (symboly města aj.); druhá zahrnovala díla z kamene i kovu ve veřejném prostoru, dále díla na stěně (fresky, sgrafita, kartuše aj.). Tuto skupinu uměleckých děl doporučoval chránit skrze obestavění.

Obestavění volně stojících uměleckých děl se jevílo jako velmi účinné a aplikace takových opatření se již dříve osvědčila i v zahraničí. Ochranný obal, který vznikl obestavěním památky coby ochrana před bombovými útoky a působením střepin, se jevil jako účinný také před působením ohně. Kühn připouštěl, že taková ochranná stavba nelahodí oku, ale díky impregnaci nehořlavými nástřiky zajišťovala vybraným památkám dostatečnou ochranu.¹⁷¹ Řadu takových příkladů bylo možné pozorovat především v Itálii.

O osudu sochařských děl umístěných v exteriéru na území Prahy kromě památkového úřadu rozhodoval i magistrát, v jehož čele stál kromě primátora JUDr. Otakara Klapky již zmíněný a obávaný Josef Pfitzner, který byl jmenován vládním komisařem ve správě Prahy s titulem náměstka primátora.¹⁷² Pfitzner měl být na magistrátu o všem informován a měl právo spolupodpisu s primátorem.

¹⁷¹ KÜHN 1938, 50–51

¹⁷² Náměstek Pfitzner choval k primátoru Klapkovi a jeho českým spolupracovníkům od počátku velmi negativní postoj. V důvěrných politických relacích, které pravidelně podával státnímu sekretáři Frankovi, jen výjimečně opomněl kritická hodnocení českého vedení radnice a ostré výpady proti primátorově osobě. Více: MÍŠKOVÁ/ŠUSTEK 2000 — Alena MÍŠKOVÁ, Vojtěch ŠUSTEK: Josef Pfitzner a protektorátní Praha v letech 1939–1945, svazek 1: Deník Josefa Pfitznera – Úřední korespondence Josefa Pfitznera s Karlem Hermannem Frankem. Praha 2000

Nacistická germanizační politika prosazovaná agilním primátorským náměstkem byla důsledná i ve zdánlivých maličkostech. Pfitzner se postaral o přeškolení a přezkoušení pražských turistických průvodců, zkontroloval obsah všech propagačních brožur a knih o Praze a značnou energii věnoval odstraňování všeho, co v Praze symbolizovalo českou národní svébytnost nebo československou státnost.¹⁷³ Dochovaná korespondence dokazuje intenzivní zájem Pfitznera o stavební a urbanistický vývoj Prahy a aktivní snahu vstupovat do projednávaných problematik pražské Plánovací komise.

Josef Pfitzner mimo jiné aktivně vystupoval ve věci odstranění některých pražských pomníků. Pověřil památkový úřad odinstalováním pomníku rabiho Löwa z Mariánského náměstí na náklady Židovské náboženské obce a nechal z Pařížské třídy demontovat sochu Mojžíše. Všechny židovské pomníky byly odstraněny do 10. března 1940. V souvislosti se „sbírkou starých kovů uspořádanou k narozeninám Vůdce“ chtěl Pfitzner nechat zničit i pomník francouzského historika Ernesta Denise. Proti tomu se však postavil tehdejší primátor Klapka. Pfitznerovi tak nezbylo než postoupit „otázku, na níž nebylo možné se dohodnout“ zemskému prezidentovi, který na nátlak nadřízených odevzdání Denisova pomníku do sběru starého kovu odsouhlasil.¹⁷⁴ Dalším zásahem do pražských veřejných prostor bylo odstranění Palackého pomníku u Palackého mostu. Iniciativu v jeho odstranění později Pfitzner svaloval na K. H. Franka.

Ještě dřív, než Pfitzner prosadil zničení pomníku zavrženého historika Denise, obrátil se na Franka s prosbou, aby svolil k odstranění památníku prezidenta Woodrowa Wilsona. Na Frankovo svolení zničit Wilsonův pomník musel Pfitzner čekat až do vstupu USA do války. V dalších oblastech svého germanizačního úsilí však takové úspěchy nezaznamenal.¹⁷⁵

Vrátím-li se k rozkazu o rychlém zajištění památek se před ochranou samotných staveb, v první fázi se přistoupilo k zajištění jejich architektonických součástí.

¹⁷³ LEDVINKA/PEŠEK 2000 — Václav LEDVINKA, Jiří PEŠEK: Praha. Praha 2000, 605

¹⁷⁴ HOŘEJŠ 2012, 121–122

¹⁷⁵ Ibidem 122

Dobová dokumentace fondu Ministerstva školství se zmiňuje o tom, že mezi nejvýznamnějšími artefakty, které byly zajištěny na území Prahy, byla gotická socha Madony umístěná na nároží radniční kaple naproti Staroměstskému náměstí. Kühn doporučil vytvořit její sádrovou kopii a osadit ji místo originálu na původní místo. Samotný originál pak navrhl uschovat do románského sklepa pod Staroměstskou radnicí.¹⁷⁶ Ukrytí gotické sochy se později ukázalo jako velmi prozíravé a účinné, jelikož v závěru války došlo k rozsáhlému poškození Staroměstského náměstí. Zasažena byla primárně Staroměstská radnice, která se stala hlavním terčem útoků a rozsah škod, který tuto stavbu postihl, byl největší v dějinách jejího stavebního vývoje. Velmi utrpěla především středověká část radnice a byly zničeny také tři strany polygonálního arkýře kaple, kde byla umístěna kopie gotické sochy Madony. Významně byla poničena i střecha s ochozem.¹⁷⁷

V říjnu roku 1943 se obrátil vrchní magistrátní rada Václav Cipro [24]¹⁷⁸ na Památkový úřad v Praze s žádostí o zajištění pomníku sv. Václava na Václavském náměstí, pomníku Mistra Jana Husa na Staroměstském náměstí a Jungmannova pomníku na Jungmannově náměstí.¹⁷⁹ Zajištění pomníků mělo být provedeno v souladu se zkušenostmi z Německa a Rakouska. Kühn doporučil zabezpečit také sochu Karla IV. na Křižovnickém náměstí a sochu Sv. Jana Nepomuckého z Karlova mostu.¹⁸⁰

Dokument z 11. listopadu 1943 v souladu s preferencemi německé státní správy oficiálně shrnul všechna sochařská díla v exteriéru na území Prahy, která měla být nakonec mimořádně opatřena. To se týkalo mimo jiné i sochy sv. Jana Nepomuckého

¹⁷⁶ Dokument č. j. II 136/43. Fond Ministerstva školství, karton 3164, Národní archiv v Praze

¹⁷⁷ Umění XVII. Sborník pro českou výtvarnou práci. Jan Štenc v Praze 1945, s. 10

¹⁷⁸ Václav Cipro byl jedním z hlavních představitelů Ústřední rady odborů (ÚRO), která vznikla na přelomu let 1943–1944. Tato organizace se podílela na aktivitách odbojového hnutí a podporovala prezidenta E. Beneše. In: <http://www.psp.cz/sqw/detail.sqw?org=287&id=932>, vyhledáno 26. 11. 2017

¹⁷⁹ Dokument č. j. 4344. Fond Státní památkové správy, karton 643, Národní archiv v Praze

¹⁸⁰ Dokument č. j. 4377/43. Fond Státní památkové správy, karton 643, Národní archiv v Praze

z Karlova mostu, Jungmannova pomníku na Jungmannově náměstí¹⁸¹, pomníku Karla IV. na Křižovnickém náměstí a pomníku sv. Václava na Václavském náměstí [25, 26, 27, 28].¹⁸²

Významnou měrou zasáhla do českého kulturního života v době protektorátu i „tzv. obrazoborecká akce“, do které byla v letech 1940–1941 zapojena i tehdejší Zemská galerie (dnes Národní galerie v Praze) za cenu značné mobilizace finančních i lidských zdrojů. Šlo o sběr, evidenci a likvidaci památek na bývalé poměry státoprávní. Je s podivem, že velkoryse organizovaný podnik vznikl z iniciativy protektorátního ministerstva zdravotnictví a jejich cílem bylo vymazat z paměti Čechů povědomí o demokratickém Československu formou odstranění jeho státních symbolů a vyobrazení jeho představitelů nejen z veřejného prostoru včetně škol a úřadů, ale pokud možno i ze soukromé sféry. Protokoly uchovávané archivem Národní galerie podávají znepokojivé svědectví o horlivosti, s níž učitelé, starostové i spolkoví funkcionáři odevzdávají ke ničení obrazy a sochy T. G. Masaryka, Edvarda Beneše, Aloise Rašína dalších významných osobností, které se zasloužili o stát. Odevzdaná výtvarná díla třídil poradní sbor sestavený z předních českých umělců¹⁸³ do dvou skupin. První skupina zahrnovala předměty výtvarně hodnotné, které měly být uloženy na neurčito v galerijním depozitáři. Druhá skupina zahrnovala díla určená ke zničení. Bronzové sochy měly být roztaveny, kamenné roztlučeny a obrazy na plátně smyty ředidlem. Znehodnocená plátna měla být dokonce odevzdána Akademii výtvarných umění.¹⁸⁴ Podle Víta Vlnase se tehdejší „likvidační“ komise horlivostí nepřetrhla, protože při porovnání válečných záznamů s pozdějšími doklady o navrácení příslušných děl lze dospět k závěru, že mnohé položky přežily válku ve skladišti v Praze – Zlíchově.¹⁸⁵

¹⁸¹ Oba pomníky bylo nařízeno z původního místa zcela odstranit a ukrýt do kasemat pod Vyšehradem.

¹⁸² Dokument č. j. II.588/43. Fond Státní památkové správy, karton 643, Národní archiv v Praze

¹⁸³ Členy poradního sboru měli být umělci jako Max Švabinský, T. F. Šimon či Bohumil Kafka.

¹⁸⁴ JANATKOVÁ/VLNAS 2014, 91–92

¹⁸⁵ Příslušnou dokumentaci lze nalézt: Fond Národní galerie v Praze 1945–1958, karton AA 1168, AA2844, (Sběr a ničení uměleckých předmětů za protektorátu), Archiv Národní galerie.

Preference německé státní správy v oblasti zajištění sochařských děl byly určovány nacistickou ideologií. Vycházely především z germánských tradic a uvedený výběr sochařských památek je toho dokladem. Jejich autoři měli mít prokazatelný německý původ nebo samo sochařské dílo mělo úzce souviset s německou národní tradicí či historií, která připomínala přirozenou příslušnost českého území k Říši (tzv. svatováclavská tradice). Národní archiv v Praze uchovává seznamy umělců preferovaných německou okupační správou, které svědčí o tom, že se zajímala primárně o architektky, malíře a sochaře německého původu. V případě již zesnulých umělců Němci dokonce pamatovali i na označení jejich hrobů, které měly být opatřeny novými náhrobky. Pokus o důslednou germanizaci celé české kultury byl programový. Úmysl ochránit svatováclavský pomník na Václavském náměstí v Praze, který je dodnes symbolem české státnosti, byl v období okupace dán právě tím, že sv. Václav tehdy sloužil Němcům jako symbol dávného spojení Čech a německé Říše.

Příklad ochrany pomníku sv. Václava

Pravděpodobně šťastným řízením osudu byla volba vhodného zajištění pomníku sv. Václava svěřena do rukou pražských památkářů. Z dochované dokumentace je známo, že dne 19. listopadu 1943 byl sepsán oficiální protokol o zasedání zástupců pražské památkové péče, které se konalo téhož dne na zámku Troja v zastoupení: doc. Dr. Jan Květ (historik, zemský muzejní rada), Karel Dvořák (profesor uměleckoprůmyslové školy v Praze), Ludvík Hrdlička (pracovník, který byl přítomen při pracích na bronzovém sousoší J. V. Myslbeka), Dr. Kamil Novotný (zástupce Ministerstva školství a národní osvěty, správce sochařské sbírky umístěné na zámku Troja),¹⁸⁶ Dr. Evžen Křováček (komisař, zástupce zemského úřadu), Ing. Rudolf Šolta (technický rada) a Ing. František Feigl (sekretář technické služby Zemského úřadu)¹⁸⁷. Českým zástupcům byl svěřen úkol, který se osobně dotýkal jejich vlasteneckého cítění. Výsledkem zasedání bylo stanovení třech možností, jak pomník zajistit. První z nich byl návrh na obezdění pomníku, druhý pojednával o sejmutí bronzových součástí pomníku a jejich bezpečném uložení. Třetím závěrečným návrhem bylo ponechání pomníku v původním stavu a zajištění modelů sádrových odlitků ve skutečné velikosti pro případ nutnosti znovuoobnovení pomníku.¹⁸⁸

„Achillovou patou“ varianty obezdění byla nutnost postavit okolo monumentu zeď do výšky cca 14 metrů, což nebylo v té době technicky proveditelné z několika důvodů. Prvním z nich byla nepevnost okolí pomníku, pro kterou hrozilo riziko, že při velkém zatížení obezdívkou by mohlo dojít k posunu celého základu pomníku. Těsně po obou jeho stranách totiž probíhala vodovodní potrubí, což neumožňovalo dostat se dostatečně hluboko do země. Další překážkou tohoto řešení bylo umístění kolejí tehdejší elektrické dráhy. Koleje by musely být při značné síle obezdívky překládány do velké vzdálenosti, což by provozu elektrické dráhy působilo velké potíže.

¹⁸⁶ Na zámku Troja zůstala uschována umělecká pozůstalost J. V. Myslbeka spolu se sádrovými odlitky sochařského pomníku sv. Václava.

¹⁸⁷ Jednání se neúčastnil pouze Dr. Šebek (rada Památkového úřadu v Praze), který se kvůli jiné úřední činnosti mimo Prahu omluvil.

¹⁸⁸ Dokument č. j. 5140. Fond Státní památkové správy, karton 643, Národní archiv v Praze

Mimo jiné by obezděním pomníku do výšky 14 metrů byla vytvořena značná opěrná plocha případnému vzdušnému nárazu při detonaci bomby a v důsledku by mohl za zdi ukrytý pomník utrpět značné škody. Navíc pro uskutečnění tohoto záměru by bylo nutné získat výjimky ze zákazu staveb, dále přidělení potřebných pracovních sil a stavebních hmot, což by pravděpodobně narazilo na řadu administrativních potíží. Rada se proto nakonec usnesla, že tímto způsobem není možné pomník rychle zabezpečit a toho řešení odmítla, což dokládá dokument z 19. listopadu 1943.

Druhý z návrhů pojednával o sejmutí bronzových součástí a jejich bezpečném uložení. Sejmutí bronzových součástí pomníku by však představovalo mnohá rizika a komplikace. Postava koně je totiž koncipována tak, že jejím základem je železná konstrukce. Nohy koně uvnitř skrývají železné traverzy, které jsou zapuštěny do železného podkladu a osazeny v hloubce 80 cm do žulového kvádrů. Na nohy je dále namontován trup, jehož jednotlivé kusy jsou do sebe zapuštěny v hloubce 8 cm klínovými přírubami a střídavě šroubovými čepy. Čepy byly po jejich osazení plasticky seříznuty a zacizelovány.¹⁸⁹ Problém by byl už jen nalézt ony zacizelované čepy, které jsou prakticky neznatelné. Kdyby se to nakonec přece podařilo, následovala demontáž čepů, a tím i poškození pomníku a de facto zkradení rukopisu jejího autora. Způsob demontáže byl zpracován na dvou skicích prof. Dvořáka [29, 30], které sloužily jako studie vhodného způsobu demontáže.¹⁹⁰

Pro bezchybnou demontáž byl navržen postup, který doporučoval započít rozebráním kamenného soklu pomníku, aby bylo možné dostat se k traverzám v nohách koně. Předpokládaná časová náročnost rozebrání celého pomníku byla odhadnuta na cca 6 měsíců. Členové rady se také shodli na tom, že při tomto postupu by bylo při opětovné kompletaci sochy zapotřebí užít nového materiálu (minimálně na čepy a materiál pro výplně), což by mohlo vést k tomu, že bude rušit svým odlišným vzhledem

¹⁸⁹ Dokument č. j. 5140. Fond Státní památkové správy, karton 643, Národní archiv v Praze

¹⁹⁰ Obrazová příloha. Fond Státní památkové správy, karton 643, Národní archiv v Praze

a navíc by byla bezpochyby narušena přirozená patina jezdecké sochy. Z těchto všech důvodů rada rezignovala i na tuto variantu zajištění svatováclavského pomníku.¹⁹¹

Třetí z návrhů byl nakonec vyhodnocen jako nejvhodnější. To znamenalo ponechat pomník v původním stavu a zajistit jeho sádrové odlitky ve skutečné velikosti. Dle archivní dokumentace státní památkové správy byl v roce 1943 ve sbírce novodobé české plastiky uložen původní model jezdecké sochy sv. Václava a koně ve skutečné velikosti.

Celkový model byl komisionálně ohledán a bylo zjištěno, že model koně a jezdecké figury je rozdělen na jednotlivé kusy. Sochy sv. Anežky a sv. Ludmily byly dokonce již sesazené. Dle vyjádření prof. Dvořáka a Ludvíka Hrdličky byl rozložený model koně a sv. Václava kompletní. Sádrové modely však nebyly ve zcela bezchybném stavu, v důsledku neustálých transportů byly na několika místech odřeny a na několika hranách dokonce uraženy. Šlo však pouze o lehká poškození, která bylo možné rychle opravit a modely pak vhodně užít pro možnost vyhotovení nových kopií. V horším stavu byly modely ženských figur sv. Anežky a sv. Ludmily. Scházely jim části draperie a u modelu sv. Ludmily dokonce i prsty na pravé ruce, a proto bylo doporučeno, aby byly zbývající části doplněny. Modely sv. Prokopa a sv. Vojtěcha chyběly zcela. Rada tehdy doporučila prohledat všechna dostupná místa, a pokud by se mužské modely nenašly, nechat je odlít opětovně do sádry a uložit v depozitáři na zámku Troja.¹⁹²

Rada státní památkové správy se musela sádrovými modely zabývat velmi detailně, jelikož v dobových dokumentech se upozorňuje také na ornamentální součásti v bronzu (vlysy), jež v sádrových modelech také nebyly zachovány a které doporučila dodatečně odlít.¹⁹³

¹⁹¹ Dokument č. j. 5140. Fond Státní památkové správy, karton 643, Národní archiv v Praze

¹⁹² Prof. Dvořák doporučil jako nejkvalifikovanějšího sochaře p. Karla Nováka (sochaře a štukatéra) z Prahy VI., který již na Myslbekově pomníku v atelieru prof. Celdy Kloučka pracoval. Dokument č. j. 5140. Fond Státní památkové správy, karton 643, Národní archiv v Praze

¹⁹³ Dle archivní dokumentace bylo zjištěno, že modely obou soch – sv. Prokopa a sv. Vojtěcha – odléval do bronzu K. Bendlmayer a K. Mašek. Ministerstvem školství bylo doporučeno, aby bylo u těchto firem

Zámek Troja poskytoval modelům dostatečnou protileteckou ochranu. V souladu s Památkovým úřadem byl tento objekt vybrán i pro uložení cenných artefaktů ze soukromých sbírek.¹⁹⁴ Jediným úskalím prostor pro uložení pomníku na zámku Troja byl technický stav vybraného klenutého prostoru, protože nebyl nijak chráněn proti účinkům střepin. Bylo tedy doporučeno, aby byly před okny vystavěny ochranné obezdívky, jako při provádění jiných protileteckých krytů. Případné přemístění modelů nebylo doporučeno, a to z důvodu hrozícího poškození sádrového modelu a jeho problematické adaptace v novém prostředí.¹⁹⁵

Pečlivé zajištění modelů svatováclavského pomníku dokládá důležitost a význam, kterou této práci členové výše zmiňované rady přikládali. Zároveň to ukazuje zájem německé okupační správy o zachování uvedeného uměleckého díla, které z jejich perspektivy symbolizovalo svatováclavskou tradici, a to i přesto, že v protektorátu v roce 1944 už panoval nedostatek veškerých stavebních prostředků. Snahu o zajištění tohoto monumentálního díla, které kompozičně ovládá horní část Václavského náměstí, můžeme snad rovněž chápat jako odraz respektu Karla Friedricha Kühna k uměleckému dílu v kontextu města.

V rámci ochrany sochařských památek je vhodné na tomto místě zmínit také nezastupitelnou činnost restaurátorských dílen, mezi ty nejvýznamnější patřila restaurátorská dílna Českomoravské zemské galerie. Kvalita produkce dílny byla velmi vysoká, produkovala mimo jiné i kopie významných uměleckých děl, jejichž vyhotovení stálo nemalé částky.

zjištěno, zda se u nich dosud nenachází modely ve skutečné velikosti. Dle kupní smlouvy uzavřené s dědici J. V. Myslbeke by si v kladném případě mohlo Ministerstvo školství vyžádat povolení k vydání těchto modelů. In: Dokument bez označení, Fond Státní památkové správy, karton 643, Národní archiv v Praze

¹⁹⁴ Dle výše zmíněné dokumentace vrchní velitel protiletecké požární ochrany ve Velké Praze plk. Bruno Petersen při dřívější poradě v Osvětovém odboru hl. města Prahy prohlásil zámek Troja za bezpečný.

¹⁹⁵ Dokument č. j. 5140. Fond Státní památkové správy, karton 643, Národní archiv v Praze

Během bombardování Prahy 14. února 1945 byla vážně poškozena část Václavského náměstí. V bombardovaném pásmu, které zasáhlo mimo jiné i Karlovo náměstí a pokračovalo k Vinohradské třídě, byla poškozena i řada domů v těsné blízkosti svatováclavského pomníku. Naštěstí zůstal pomník uchráněn devastujícího bombardování a nebylo jej nutné po válce rekonstruovat za pomoci sádrových odlitků uložených v trojském zámku.

Sbírkky vybraných státních institucí

Z už zmiňovaného opatření zaměřeného na centrální úschovu památek a mobiliáře vybraných objektů z roku 1942 vyplývalo, že sbírky státních institucí na území Prahy musí být urychleně přesunuty na předem vytipovaná místa, jimiž byly často venkovské fary, hrady a záměčky.¹⁹⁶ Celá akce měla probíhat co nejrychleji. Proto byl již 2. listopadu 1943 vyhotoven dokument, který adresoval památkový úřad zbrojní komisi v Praze a který poskytoval dostatečné podklady k místům vybraným pro úschovu (včetně k tomu vhodných klášterů) a pro zajištění příslušných archivů a inventářů výstavních institucí.¹⁹⁷ Místa úschovy nebyla vybírána náhodně. Musela vyhovovat řadě kritérií, například být mimo dosah hlavních dopravních tepen nebo rozdělit vybrané inventáře pro případ útoku na vybranou oblast aj.¹⁹⁸

O úschově cenných inventářů se nejpodrobněji zmiňuje dokument z fondu státní památkové správy z 2. března 1944. Protokol pojednává o využití zámků na českém území za účelem uložení uměleckých předmětů, archivů a dalších písemností.¹⁹⁹ Na základě prostudované dokumentace se lze domnívat, že v tuto dobu už byly cennosti na vybraných místech uschovány. Materiály z fondu ministerstva školství dokazují, že existovala oficiální dokumentace obsahující přesné seznamy staveb. Dochovaly se však pouze nedatované soupisy staveb, většinou klášterů, zámků a venkovských sídel, které ukazují časovou návaznost v procesu výběru a uschování sbírkových a inventárních fondů.²⁰⁰

Nejen na území Německa, ale i v Praze se opatření centrální úschovy nejvíce dotklo ředitelů muzeí a galerií, kteří byli nuceni zajistit bezpečné uskladnění svěřených

¹⁹⁶ ZAPLETAL 2012, 95

¹⁹⁷ Dokument č. j. II 537/43, Fond Ministerstva školství, karton 3164, Národní archiv v Praze

¹⁹⁸ Dokument bez označení, Fond Ministerstva školství, karton 3164, Národní archiv v Praze

¹⁹⁹ Dokument bez označení, Fond Ministerstva školství, karton 3164, Národní archiv v Praze

²⁰⁰ Dle archivní dokumentace lze usoudit, že mezi uschovanými památkami byly nejen inventáře významných staveb, ale i vybraných státních institucí, nejčastěji ministerstev.

uměleckých sbírek. Znamenalo to vybrat a předem vyzkoušet záchranné prostory na venkovských farách a zámcích.²⁰¹ Díky omezenému množství pracovních sil se jevil tento úkol zpočátku jako velmi komplikovaný, ale zástupci institucí se s tímto úkolem důstojně vyrovnali. Zmiňovaný soupis vyselektovaných míst podrobně dokumentuje vybrané stavby a důsledně je člení dle typu (civilní stavby, hradní a opevňovací architektura, paláce, měšťanské stavby, městské stavby, církevní stavby a vnitřní prostory).²⁰²

²⁰¹ Dokument bez označení, Fond Ministerstva školství, karton 3164, Národní archiv v Praze

²⁰² Jednotlivé položky jsou v dokumentu podrobně jmenovány. Mezi uvedené kamenné civilní stavby patří statek Ondřejov č. 38, zříceniny hradů – Kopanina, Velhartice, paláce – Kinských v Praze, Mníšek pod Brdy, městské stavby – Kutná Hora, Mělník, piaristická kolej Litomyšl, církevní stavební památky – Loreta v Praze, kostel sv. Jakuba Staršího v Kutné Hoře, vnitřní prostory (tzv. Gesamtkunstwerk) – zámek Doudleby nad Orlicí, hradní nástěnné malby ve Strakonících.

Galerijní instituce

Úschova sbírkových fondů státních galerijních institucí byla prioritou německé okupační správy na území protektorátu, a tak se záhy do hledáčku našich okupantů dostala právě Českomoravská zemská galerie (dnes Národní galerie Praha), jejíž inventář byl dle archivní dokumentace uschován na šesti pečlivě vybraných lokalitách. Jejich úschově však předcházela během války řada komplikací.

Po vypuknutí války se rozsah nových úkolů spojených s ochranou sbírkových fondů, kterých se galerie po nástupu nového ředitele Josefa Cibulky zhostila, dokládá navýšení počtu zaměstnanců této instituce. Z původního počtu devíti pracovníků se jejich počet rozšířil na čtyřicet. Bylo evidentní, že Cibulka jako jediný český zástupce z již důsledně reorganizovaných pražských výstavních institucí byl jako jediný Čech respektován především pro svou erudovanost v oboru. Ostatní, jako Karl Maria Swoboda, Sigfried Asche či v neposlední řadě ředitel památkového úřadu Karl Friedrich Kühn, sloužili německým okupačním cílům a usilovali o germanizaci českého území.

Cibulka byl nucen mnohokrát své postavení a vůbec českou pozici v rámci galerie obhajovat. První významnou zkouškou byla návštěva Otto Kümmela, který počátkem roku 1940 navštívil Prahu „v záležitosti pražské galerie starého umění“. Přijel coby znalec na pozvání kulturního referenta Hanse Reinholda, který osobně přešel z říšského ministerstva pro výchovu v březnu 1939 do Úřadu říšského protektora v Praze. Jeho působností byly kulturně politické záležitosti, jako i např. navrácení německého uměleckého majetku, protože Němci od počátku konfliktu usilovali o konfiskaci uměleckých děl preferovaných autorů, které považovali za reprezentanty německé kultury na našem území.²⁰³ Kümmel během návštěvy především hodnotil uměleckou sbírku galerie a upozorňoval vybrané exponáty. Reinhold zprostředkoval pro Kümmela i prohlídku tehdy ještě nehotového muzea staré malby a soch u ředitele Cibulky, kterou Kümmel dodatečně komentoval kriticky.

Zarážející bylo, že v rámci vynikající kolekce, kterou si Kümmel v Praze vybral, se většina jím vybraných děl omezila jen na reprezentaci Říše. S takovým výběrem se

²⁰³ JANATKOVÁ/VLNAS 2013, 14

pravděpodobně Cibulka mohl jen těžko ztotožnit. Kümmelovo kulturní působení v galerii mělo důsledky nejen pro výběr, ale i instalaci a popis těchto vybraných děl. Jako protějšek k „nově koncipované“ expozici byla v této době zřízena na Zbraslavi druhá mimořádná pobočka galerie.²⁰⁴

V důsledku přípravy nové expozice naléhal od poloviny roku 1940 Úřad říšského protektora na urychlení přípravných prací na znovuotevření galerie, přičemž měly být provedeny změny prostorů a měla být vytvořena nová instalace, která vycházela z pokynů udělených během návštěvy generálního ředitele Státních muzeí Otto Kümmela. Jedním z pokynů bylo označit a nově popsat exponáty Národní galerie, tyto kroky neměly demonstrovat jen nárokové německé vlastnictví na umění a kulturu v Čechách a na Moravě, ale připravovat i tzv. navrácení vlastnictví německého umění, na kterém se v rámci Reinholdovy kompetence postupně pracovalo.²⁰⁵ Do této programové restituice patřilo i Rudolfinum, jako někdejší sídlo sbírek Společnosti vlasteneckých přátel umění a obnovené umístění galerie. Cibulka se v jednom ze svých dokumentů zmiňuje, že dosud nebyl jmenován (německý) zástupce ředitele, a tak byl na toto místo dočasně doporučen Karl Maria Swoboda, profesor historie umění německé Karlovy univerzity byl pověřen kontrolní funkcí při všech nákupech galerie. Je známo, že český ředitel Cibulka velmi efektivně spolupracoval se Swobodou jak v nákupní komisi, tak při zajištění uměleckých děl. Swobodovo zapojení do záležitostí galerie však vysoko překračovalo jeho oficiálně deklarovanou zodpovědnost za nákupy. Formulace „podle nynějšího stavu poznání“ jako směrnice pro dvojjazyčné popisování uměleckých děl se zároveň opírala o vědecký příspěvek K. M. Swobody, jenž svými zevrubnými pracemi právě o německém podílu na umění v sudetských zemích vstupoval do kontextu národopisně kulturního výzkumu Čech a Moravy jakožto historicky německých oblastí.²⁰⁶ Swoboda zřejmě vystupoval na základě své vědecké

²⁰⁴ JANATKOVÁ/VLNAS 2013, 17

²⁰⁵ Ibidem 28–29

²⁰⁶ SWOBODA 1937 — Karl Maria SWOBODA: Zum deutschen Anteil an der Kunst der Sudetenländer. In: PIRCHAN/WEIZSÄCKER/ZATSCHKE (eds.), Brünn - Prag - Leipzig - Wien 1937, 209–249

činnosti i jako uměleckohistorická autorita pro Státní sbírky starého umění. Rozhodujícím předělem při restrukturalizaci galerie starého umění v návaznosti na pražská muzea bylo založení grafické sbírky, k němuž došlo koncem roku 1941 právě z iniciativy K. M. Swobody. Swobodovo úsilí bylo v dubnu 1942 odměněno pověřením říšského protektora zřídit kabinet rytin v Rudolfinu, jako začátek nového uspořádání muzejních fondů v Praze. Zřízení kabinetu rytin bylo říšským protektorem potvrzeno výzvou, že Zemská galerie, Moderní galerie a Umělecko–průmyslové muzeum mají předat své odpovídající fondy jako výpůjčky této nově zřízené instituci.²⁰⁷ Swobodova budovatelská činnost získala velkorysou podporu dostatečnými finančními prostředky. Vznikající kabinet rytin²⁰⁸ byl sice formálně vázán na sbírku starého umění, ale odlukou vedoucích funkcí a samostatným statusem protektorátní instituce vznikal vedle českého personálního provozu galerie vlastní německý personální provoz grafické sbírky. To byl zřetelný krok při prosazování německých kulturních zájmů v protektorátu.²⁰⁹

SWOBODA 1938 — Karl Maria SWOBODA: Beiträge zur Geschichte der Kunst im Sudeten und Karpathenraum. Brünn – Prag – Leipzig 1938

Soupis Swobodových spisů: SWOBODA 1969 — Karl Maria SWOBODA: Karl M. Swoboda, Kunst und Geschichte. Vorträge und Aufsätze, MIÖG Erg. – Bd. 22. Wien – Köln – Gratz 1969, 258–265

²⁰⁷ Dokument der Reichsprotektor, im Auftrage gez. Fitzek. An das Ministerium für Schulwesen und Volkskultur, an Herrn Prof. Dr. Karl M. Swoboda (Abschrift), 16.4. 1942. Fond Graphische Sammlung, Karton II. Archiv Národní galerie

²⁰⁸ Dle plánů prof. Swobody měl být kabinet rytin umístěn v budově Rudolfinu spolu s dosud chybějící a umělecké úrovni Prahy odpovídající katedrou dějin umění německé Karlovy univerzity, což by přineslo oběma institucím řadu výhod. Při restrukturalizaci pražských sbírek Swoboda od roku 1940 průběžně upevnil a rozšířil rozsah svých kompetencí. Německá sekce nadace Moderní galerie, která měla od svého založení v roce 1902 separátní německou s českou část se stala pod vedením Swobody místem pro převzetí zabavených nebo konfiskovaných uměleckých děl. Tak vznikla v pobožce galerie ve Stromovce pozoruhodná sbírka umění ve vlastnictví Říše. Po rozpuštění Moderní galerie podal Swoboda koncem roku 1942 žádost, aby umění ve vlastnictví Říše sekci Moderní galerie, bylo i nadále spravováno v rámci Českomoravské zemské galerie. In: JANATKOVÁ/VLNAS 2013, 51

²⁰⁹ Ibidem 39–42

Na základě Kümmelova doporučení nesla galerie kromě oslavy německého kulturního vlivu v Čechách také další administrativně technické důsledky.²¹⁰ Paradoxem bylo, že v problematických podmínkách kultury a umění v protektorátu a pod kuratelou protektorátního Ministerstva školství a osvěty galerie prosperovala tak jako nikdy ve své dosavadní stopadesátileté historii.²¹¹

Reorganizace pražských výstavních institucí zůstala i nadále předním přáním okupantů, na němž pracovali historikové umění za stálého vyzdvihování umělecko-historických zájmů. V polovině roku 1942 byl do Prahy pozván Eberhard, svobodný pán Schenk zu Schweinsberg, který byl favorizovaným kandidátem na post zástupce ředitele galerie. Schenk měl poskytnout prof. Swobodovi a zástupci německé správy, kterým byl Kuno-Hans von Both nové muzejní plány, přičemž mělo jít dle oficiálního pozvání o otázky reorganizace pražských muzeí. Schenk měl zájem o uspořádání společné výstavy na téma *Podíl Prahy na umění Říše* a přitom se opět rýsoval (stejně jako u ředitele berlínských muzeí Otto Kümmela) pokus o využití těchto muzeí pro novou úpravu „starého města Říše“.²¹² Více o plánech spoluráce galerijních a muzejních institucí bude uvedeno v následující podkapitole.

Nejobsáhlejší část sbírek byla uložena na zámku v Brandýse nad Labem, další byly lokalizovány na zámcích Praha-Zbraslav, Častolovice, Žamberk a Lysá nad Labem.

²¹⁰ Před koncem roku 1940 byla vydána nařízení ohledně ochrany kultury a umění. 1. října 1940 bylo stanoveno „Nařízením pro ochranu kulturních památek v Protektorátu Čechy a Morava“, že se kulturní památky smějí vyvážet jen po schválení říšským protektorem. Kulturními památkami v tomto smyslu byly předměty umělecké či regionálně národopisné hodnoty, nebo předměty zvláštního významu pro vědu. In: Dokument Verordnung zum Schutze der Kulturdenkmäler im Protektorat Böhmen und Mähren vom 1. Oktober 1940. Fond Úřad říšského protektora 1939–1945, Karton 535, Národní Archiv Praha

²¹¹ VLNAS 2001 — Vít VLNAS: Josef Cibulka (1886–1968) Kunsthistoriker. Zwischen Resistenz und Zusammenarbeit. In: GLETTTER/MIŠKOVÁ, 158

²¹² Der Reichsprotektor, Sachbearbeiter Dr. V. Both, an Herrn Dr. Freiherrn von Schenk zu Schweinsburg, č. ě. 1943. Fond Úřad říšského protektora 1939–1945, Karton 534. Národní archiv v Praze. In: JANATKOVÁ/VLNAS 2013, 37–39

Důležitou roli sehrál mimo jiné letohrádek Hvězda, kde byly uskladněny sádrové odlitky soch mnohdy monumentálních rozměrů.²¹³

Na tomto místě je vhodné upozornit, že řada jiných sbírek z židovského majetku takové štěstí neměla. Postavení Českomoravské zemské galerie (dnes Národní galerie Praha) v období protektorátu bylo velmi specifické a Josefu Cibulkovi, ať už si o jeho tehdejší působení můžeme myslet leccos, vděčíme za zachování velké části našeho kulturního dědictví.

Dalším příkladem, který nelze na tomto místě zcela opomenout byla tzv. Nosticova sbírka, která se jevila pro okupanty velmi cenná. V jednom z archivních dokumentů fondu Ministerstva školství jsou pokyny k dokumentaci inventáře Nosticovy sbírky. Tato sbírka zde figuruje jako samostatná, bez záštity instituce a dle uvedených informací byla následně uschována na zámku Kamenice nedaleko Prahy. Zakladatelem této cenné sbírky byl Jan Hartvík Nostic (1610–1683), nejvyšší kancléř Českého království. Jan Hartvík Nostic patřil v druhé polovině 17. století mezi významné zakladatele šlechtických uměleckých sbírek a náležel mezi zámožné příslušníky dvorské aristokracie. Sbírkou tohoto významného rodu později přešly pod správu Národní galerie.²¹⁴ Podle dobových dokladů byly skryty také sbírky Arcibiskupského paláce, konkrétně na zámku Koloděje a Olešná u Rakovníka. Více informací o nich však soudobá dokumentace neuvádí.

Ochrana uměleckých sbírek se týkala i radnice hl. města Prahy, jejíž kolekce byly dle archivní dokumentace uloženy na zámku Slatiňany.²¹⁵ Pražská magistrátní sbírka byla později zpřístupněna široké veřejnosti pod názvem Galerie hlavního města Prahy. Významná část pražské magistrátní sbírky, o které se zmiňuje archivní dokumentace, byla ještě v roce 1941 instalována v Obecním domě. Z rozhodnutí pražského primátora byly v roce 1942 převedeny magistrátní sbírky z kompetence hospodářského odboru na

²¹³ Dokument bez označení, Fond Ministerstva školství, karton 3164, Národní archiv v Praze.

²¹⁴ http://www.slu.cz/slu/cz/projekty/webs/popularizace/postery-sylaby-publikace-1/poster/2-cyklus/1107_slavicek.pdf, vyhledáno 28. 10. 2017

²¹⁵ V odborné literatuře bývá tento inventář zmiňován jako pražská magistrátní sbírka.

odbor osvětový.²¹⁶ Provizorní protektorátní název Galerie hlavního města Prahy přijala galerie při svém ustavení v roce 1963 za oficiální.²¹⁷

²¹⁶ V rámci procesu převzetí kompetencí odborem osvětovým proběhlo osm schůzek galerijní komise, za přítomnosti sochaře Ladislava Šalouna, který vykonával funkci uměleckého poradce hlavního města Prahy, malíře Bohumila S. Urbana, kulturního referenta hlavního města Prahy Otakara Kádnera, malíře a grafika Heinricha Hönicha, člena předsednictva kulturního úřadu H. F. Zimmermanna a A. Rezka a K. Roubalíka. Dochovaná dokumentace umožňuje nahlédnout do protektorátní cenzurní praxe. Je vhodné upozornit na dva z nich: závěrečnou zprávu o činnosti komise a nedatovaný koncept jiné zprávy. První dokládá vylučování obrazů umělců židovského původu a druhý upozorňuje na měřítka, podle kterých se rozhodovalo o míře přijatelnosti uměleckých děl z pohledu cenzurních úřadů. In: <http://ghmp.cz/historie-galerie/>, vyhledáno 20. 11. 2017

²¹⁷ ZADRAŽILOVÁ/PECH 2011, 104

Muzejní instituce

K základům uspořádání pražských muzejních institucí přispěl roku 1941 ředitel Slezského muzea v Opavě Dr. Edmund Wilhelm Braun²¹⁸, který vypracoval stručný náčrt správy německých a českých muzeí v protektorátu. Muzea postavil do služeb lidové osvěty, která byla adresována celému obyvatelstvu a směřovala k popularizaci výzkumu německých kulturních kořenů v Čechách a na Moravě. Braunův zamýšlený přehled lokálního vývoje z hlediska historie vzdělanosti se měla uskutečnit prostřednictvím plánů, modelů, řemeslných a uměleckořemeslných výrobků, příkladů měšťanské kultury i lidových prvků z venkovského prostředí a přírodovědně – krajinářských doplňků.²¹⁹ Jeho představa měla blízko k muzejnictví vlastivědného typu. Za snahy o přeměnu protektorátního muzejnictví v německém smyslu byl Braun povýšen na zvláštního pověřence pro záležitosti muzejnictví v protektorátu²²⁰, v této funkci pak nesl odpovědnost za veškerá muzea mimo Prahu.

Ze zájmu o výzkum kulturních kořenů vyplýval i změněný pohled na muzea v protektorátu, která se nyní jako zemské instituce nově členila. Přípravné kroky k tomu byly podniknuty v souvislosti se zvláštní expozicí „Německá velikost“ (Deutsche Grösse) a s novým uspořádáním oddělení pro prehistorii a rannou historii

²¹⁸ Dr. Edmund Wilhelm Braun (1870–1957) byl významným historikem umění a ředitelem Slezského zemského muzea. Během svého profesního života dosáhl titulu profesor dějin umění na německé univerzitě v Praze, zastával funkci předsedy Sdružení německých muzeí v ČSR, byl zakladatelem a redaktorem odborných časopisů a konzervátorem památkové péče pro Slezsko. In: <https://www.opava-city.cz/cs/braun-edmund-wilhelm>, vyhledáno 1.4. 2019

²¹⁹ Samostatnou kapitolou zůstává otázka muzejnictví na Moravě v období let 1939–1945, protože Morava byla rozdělena celkem do tří částí. Jedinný dohledaný přehled se dochoval z Říšské župy Sudety. I přes absenci relevantních materiálů se dá říci, že došlo k početnímu úbytku muzejních institucí. Kromě válečných událostí zde byla patrná snaha nacistických orgánů o centralizaci kulturního života v oblastech s převládajícím německým obyvatelstvem, která vedla ke zrušení řady muzeí v menších lokalitách a přesunu sbírek do okresních muzeí. In: KIRSCH 2014 — Otakar KIRSCH: (Po) zapomenutí nositelé paměti. Německé muzejnictví na Moravě. Brno 2014, 48–49

²²⁰ Dokument bez označení, Fond Úřad řííšského protektora 1939–1945, karton 534, Národní archiv v Praze

Zemského muzea v Čechách (dnes Národního muzea). V souvislosti s novým uspořádáním muzejních institucí se na jaře 1941 uskutečnilo na katedře prehistorie německé univerzity v Praze za účasti referentů von Botha a hraběte Waldburga závěrečné setkání s plánem reorganizovat oddělení pro prehistorii Zemského muzea v Čechách. Závěrem jednání bylo zobrazit kulturně i demograficko-historickou situaci Čech v širší politické souvislosti. Tak řídicí funkcionáři v Úřadu říšského protektora nastínili v hrubých rysech realizaci zvláštní expozice o německých dějinách v českomoravském regionu, ke které se dali inspirovat výstavou Německá velikost, která se však kvůli protichůdným zájmům ze strany Úřadu pro zahraniční politiku nacistické strany nakonec neuskutečnila.²²¹

Shoda německých funkcionářů byla patrná v oblasti osvětových zájmů, které byly expozicemi určeny jak českým, tak německým návštěvníkům nejružnějšího stupně vzdělání. Do koncepce tvorby „nových expozic“ se po ukončení všech jednání se měli zapojit i čeští pracovníci muzeí, dokonce na vedoucích místech, aby údajně docílili uspokojivého výsledku pro všechny a aby se expozice mohla fakticky prohlásit za společný projekt obou národů.²²²

Tyto pokyny vycházely z rozsáhlého zpracování o souhrnném muzejním konceptu pro Prahu, který vypracoval Otto Kunkel.²²³ Kunkel na pozvání říšského protektora navštívil pražské výstavní instituce a na základě toho pak v červnu 1941 podal návrh na řešení strukturalizace Zemského muzea v Čechách. Jeho cílem pak bylo upozornit na vynikající umělecké a kulturní projevy z hlediska dějin a hospodářství Čech. Expozice různých pražských muzeí měly s ohledem na to spolupracovat a pokud možno si navzájem vyměňovat exponáty.²²⁴

²²¹ K nerealizovanému uplatnění výstavy Německá velikost v Praze. In: Mohn 2018, 47

²²² JANATKOVÁ/VLNAS 2013, 35–36

²²³ Otto Kunkel (1895–1984) byl německý historik a vedoucí Zemského muzea ve Štětíně.

²²⁴ JANATKOVÁ/VLNAS 2013, 36

Tento muzejní projekt svým propojením umělecko-historických oborů a oborů s umělecko-historickým laděním stavěl nejen na interdisciplinární strategii krajanských německých badatelských spolků, ale jeho vlastní idea spořívala v muzejní inscenaci těchto badatelských strategií. Směrodatná i nadále zůstala orientace na muzeum vlastivědného typu, vyšperkované uměleckými dopňky dle představ vedoucího štětínského zemského muzea.²²⁵

Muzejním fondům již zmíněného Zemského muzea²²⁶ byla věnována zvláštní péče, díky komplikovanému vývoji války bylo i zde po roce 1942 nutné postupně přistoupit k plánu evakuace. Přičemž hlavní část sbírek muzea byla přesunuta a uchována v muzeu Humpolec na Vysočině, další části byly postupně uloženy ve vile Lanna (která skrývala mimo jiné i sbírky Pražského hradu), na zámku Žleby a na hradě Křivoklát (zde byly situovány především sbírky Náprstkova muzea a sbírky z letohrádku Kinských). Poslední část sbírek byla umístěna na zámku Kopidlno, na hradě Karlštejn a na zámcích Slatiňany a Troja. Také v Zemském muzeu se za protektorátu rozběhly zajišťovací práce v rámci úschovy cenného mobiliáře. Z budovy muzea, které bylo hojně užíváno německou propagandou k prezentaci německé kultury bylo odvezeno 10 zkonfiskovaných bronzových soch z Panteonu, sochy byly následně uloženy do skladu barevných kovů v Praze na Maninách. Tyto plastiky našťěstí nebyly roztaveny a válku ve skladu přečkaly, po jejím skočení pak byly navraceny zpět. 7. května 1945 však byla muzejní budova zasažena leteckou bombou, která značně poničila střední trakt s pracovny a zoologickými sbírkami. První dvě léta po osvobození byla proto budova opravována, sbírky uschované ve válečných dobách na různých místech se stěhovaly zpět postupně a expozice byly zpřístupňovány. Tečkou za válečnými událostmi bylo pořízení nových nápisů na pamětní desky při vstupu do Panteonu v r. 1947.²²⁷

²²⁵ JANATKOVÁ/VLNAS 2013, 37

²²⁶ Národní muzeum v Praze je v archivní dokumentaci vedeno pod názvem Landesmuseum in Prag, tento název neslo právě v období let 1940–1945.

²²⁷ <http://www.nm.cz/Historie-NM/Hlavni-budova/>, vyhledáno 12. 2. 2018

Dle odborné literatury se otázkou ochrany sbírkových fondů na území Prahy intenzivně zabývali také zaměstnanci Uměleckoprůmyslového muzea, a to ještě před vypuknutím válečného konfliktu. Nejenom v Německu, ale i na českém území se v reakci na vyhrocenou politickou situaci v září 1938 pracovníci muzea samostatně rozhodli podniknout kroky k ochraně exponátů a zabalili veškeré vystavené předměty, které následně uschovali ve sklepech budovy. Přibližně o rok později pak byly ukryty nejvzácnější exponáty ze sbírky skla – například vzácná Lannova sbírka, která se rázem stala sbírkou nejohroženější, protože budila veliký zájem. Uskladněna byla následně od roku 1942 na hradě Karlštejn a až do konce války na ni dohlíželo německé vedení Památkového úřadu.²²⁸

Míra zásahů nacistické správy do činnosti Uměleckoprůmyslového muzea byla citelná, protože v roce 1940 nastoupil do muzea německý kurátor Karl Maria Swoboda, který působil jako hlavní odhadce pro Majetkový úřad při Úřadu říšského protektora a pro Ústřednu pro židovské vystěhování. Dalším milníkem pro činnost muzea byl rok 1943, kdy do funkce muzejního kurátora nastoupil Sigfried Asche, který výstavní činnost instituce orientoval ryze německy.²²⁹ V souvislosti s opatřením o urychleném zajištění uměleckých sbírek z roku 1942 se vedení rozhodovalo o jejich novém umístění, jelikož nechtěli nic ponechat náhodě, tudíž až do května 1945 přemísťovali sbírky na místa, o kterých vědělo jen omezené množství pověřených lidí. Dle archivní dokumentace měly být Uměleckoprůmyslovému muzeu přiděleny prostory zámku Lázně Bělohrad, Kolárovice, Miletín, Štířín a část zámku Kopidlno.

Sbírky Muzea hlavního města Prahy se uchovávaly na zámku Libice nad Doubravou a v části prostor zámku Mníšek pod Brdy. O sbírkách muzea hlavního města psal v období války především Zdeněk Wirth, který připomněl roku 1943 v časopise *Umění* jeho šedesátileté výročí. Ve svém článku připomněl první realizaci jeho sbírek v letech 1883–1913, která byla dílem Břetislava Jelínka, vlastní program muzea mu dali do vínku především Miroslav Tyrš, Hugo Toman či Štěpán Berger. Druhá osobnost, která se postarala o budování sbírek byl Antonín Novotný, nejdříve jako spolupracovník

²²⁸ ZADRAŽILOVÁ/PECH 2011, 84

²²⁹ *Ibidem*, 87–88

ředitele, od roku 1930 jako samostatný správce. V souladu s názory obou budovatelů muzea se vyvíjel i program muzea, který se měnil pozvolna v detailech jeho instalace a různě se usměřovala jeho kulturně-politická i vědecká využití. Muzeum hlavního města Prahy po svém vzniku dlouho hledalo své stálé působiště a je pozoruhodné, že Wirth ještě roku 1943 upozorňoval na okolnost, že muzeum „vládne nemalým stavebním a adaptačním fondem.“ Wirth dále uvedl, že „Pražské městské muzeum je ještě na dlouhou dobu omezeno svou honosnou neorenesanční budovou, v níž dobový názor na falešnou monumentalitu ubral sbírkám značně místa.“²³⁰ Z pohledu současného badatele je však umístění expozic hodnoceno jinak, podle Pavly Státníkové však od roku 1900, kdy byly expozice zpřístupněny veřejnosti v nové budově Na Poříčí, můžeme konečně o pražském městském muzeu hovořit jako o skutečně důstojném stánku pro uchování hmotné paměti dějin Prahy.²³¹

O činnosti muzea z období válečných let 1939–1945 nemáme mnoho informací, kromě těch, že v období války zastával funkci jejího ředitele obávaný Sigfried Asche, ale vzhledem k různorodosti sbírek bylo jeho zabezpečení pravděpodobně komplikované [31, 32]. Sigfried Asche zastával v období války několik funkcí, kromě již zmíněné funkce ředitele zasahoval i do výsavního programu Umělecko-průmyslového muzea v Praze a působil i v oblasti památkové péče, což dokládá jeho korespondence se Státním památkovým úřadem.

Jeho působnost v Umělecko-průmyslovém muzeu se jevila spíše jako okrajová, do funkce jejího kurátora nastoupil až v srpnu 1943 a působil zde až do září 1944, kdy byla činnost kulturních institucí pozastavena. Jeho působnost v rámci památkového úřadu dle dochované dokumentace lze hodnotit jako konzultant. Asche intenzivně zasahoval do jednání o protiletectké ochraně památek na území hlavního města, věnoval se mimo jiné i ochraně staveb. Asche zastával postoje německé propagandy a cílené germanizace českého kulturního prostoru.

²³⁰ Umění XV. Sborník pro českou výtvarnou práci. Jan Štenc v Praze 1945, s. 15–19

²³¹ <http://muzeumpraha.cz/357-hlavni-budova-muzea/>, vyhledáno dne 20. 4. 2019

Mezi významné soudobé instituce bylo řazeno také Národní technické muzeum, jehož předchůdcem bylo České průmyslové muzeum založené roku 1862 Vojtěchem Náprstkem. Část sbírek Náprstkova muzea později přešla do Národního technického muzea, které v době svého založení roku 1908 vzniklo pod názvem Technické muzeum Království českého. Po vzniku Československé republiky roku 1918 bylo přejmenováno na Technické muzeum československé. Díky veřejným sbírkám, darům bylo shromážděno dostatek prostředků k výstavbě nové budovy na Letné, která byla realizována dle vítězného návrhu Milana Babušky.²³² Stavba byla zahájena roku 1938 a dokončena byla až v období Protaktorátu, zde je vhodné podotknout, že šlo o výjimku ze strany okupantů, nechat tento projekt realizovat až do svého závěru. Stavba Národního Technického muzea se tak stala jedním z mála symbolů protektorátní architektury na našem území²³³. Po svém dokončení sice byla ihned zabrána okupační správou pro ministerstvo pošt a sbírky Technického muzea, přejmenovaného roku 1939

²³² Milan Babuška (1884–1953) byl jedním z nejznámějších architektů první republiky. Před první světovou válkou absolvoval architekturu na ČVUT v Praze, v tomto období si nakrátko otevřel vlastní praxi a poté byl jmenován profesorem na průmyslové škole v Jaroměři. Současně s profesurou pracoval jako samostatný architekt. Od roku 1923 se věnoval čistě projekční činnosti a specializoval se především na projekty škol a průmyslových staveb. Mezi jeho nejvýznamnější realizace patří především stavba Národního technického muzea a Národního zemědělského muzea na Letné. In: <http://liberec-reichenberg.net/autori/karta/jmeno/88-milan-babuska>, vyhledáno 1. 3. 2019

²³³ Monumentální funkcionalistická stavba s novoklasicistickými prvky dle návrhu prof. Babušky měla zpočátku nejasný osud. Protože finanční obnos stavebního fondu technického muzea v polovině 30. let nedosáhl takové výše, aby mohla být zahájena stavba, východiskem se zpočátku jevila spolupráce s vlivnějším společníkem – Československým zemědělským muzeem. Původně bylo zamýšleno, že na pozemku u pražské Sparty by byla vystavěna společná budova. Tento plán nakonec nebyl realizován.

Finanční situace sbírkového fondu technického muzea byla částečně zachráněna tím, že muzeum získalo od města bezplatně nynější pozemek v Kostelní ulici, který byl původně rezervován pro Státní statistický úřad. Zde bylo započato po komplikovaném výběrovém řízení se stavbou vítězného projektu Milana Babušky. Stavba byla zahájena v říjnu roku 1938, i přes pozdější překážky, které se týkaly především úspor materiálu, dosáhla hrubá stavba v roce 1940 stejně výše se sousední budovou zemědělského muzea. Osudovým byl rok 1941, kdy německá okupační správa připravila muzeum o právě dokončenou novostavbu. Až na konci 40. let se podařilo získat technickému muzeu část budovy zpět, ale až do devadesátých let se muselo muzeum o tuto stavbu dělit. In: <http://www.ntm.cz/muzeum/dejiny-budovy>, vyhledáno 1. 3. 2019

na České Technické muzeum opustit své dosavadní působiště ve Schwanzenberském paláci a přestěhovat se do provizorních prostor pražské Invalidovny v Karlíně, bohužel v roce 1944 byla jeho činnost zcela utlumena.²³⁴

V rámci ochrany sbírkových fondů je vhodné v neposlední řadě zmínit i často diskutovanou otázku, kterou byla koncepce nerealizovaného Führermusea v Linci. Šlo o projekt uměleckého muzea v rámci kulturního komplexu koncipované pro rodné město vůdce, kterým byl označován právě rakouský Linec²³⁵. Dle dobových zpráv, šlo o často diskutované téma, neboť panovala řada dohadů, že vůdce prostřednictvím svých německých zástupců zabavuje českým výstavním institucím cenná umělecká díla pro koncepci této nově připravované muzejní instituce.

Dle archivní dokumentace i dochovaných záznamů však většina českých zástupců pražských výstavních institucí svěřený majetek bedlivě hlídala a často koncipovala utajený přesun uschovaných sbírek právě proto, aby oklamala gestapo.²³⁶ Mimo muzejní instituce byl pozitivním příkladem přístup Českomoravské zemské galerie pod vedením prof. Cibulky, která pečovala nejen o své sbírky, ale i inventáře židovských sběratelů.²³⁷

²³⁴ <http://www.ntm.cz/muzeum/historie-muzea>, vyhledáno 1. 3. 2019

²³⁵ V literatuře je označován jako rodné město vůdce Linec, ačkoliv fakticky pocházel z nedaleké obce Braunau. V rámci koncepce nového muzea byla pravděpodobně zvolena lokace nejbližšího kulturního centra.

²³⁶ Např. v rámci Umělecko průmyslového muzea docházelo k přesunu cenného inventáře v rámci pražských i mimopražských úkrytů, v nichž ještě krátce před pražskou revolucí v květnu 1945 prováděl ještě přesuny nejcennějšího obsahu sbírek na neznámá místa. In: HERAIN 1945 — Karel HERAIN: Obrázek jeden z mnohých. In: Umění XVII., 1945, 128

²³⁷ Ve vztahu k Národní galerii se okupaní úřady řídily nařízením Karla Hermanna Franka, otištěným v cirkuláři Úřadu říšského protektora č. 25 ze dne 14. 10. 1941. V něm bylo stanoveno, že stávající umělecké sbírky mají být v zásadě ponechány na území protektorátu. Nejcennější obrazy však měly být ponechány pro Führermuseum v Linci. V zásadě tento osud postihl zejména Vyšebrodský oltář a šestici obrazů z lobkowiczské sbírky v Roudnici nad Labem. In: JANATKOVÁ/VLNAS 2013

České kulturní úřady informovaly v září 1944 o ukončení činnosti kulturních institucí. „Vláda projevila dne 14. srpna německému státnímu ministru pro Čechy a Moravu odhodlání, že všemi prostředky bude usilovat, aby se uskutečnilo totální válečné nasazení českého obyvatelstva. (...) V nejbližších dnech se nyní uskuteční ohlášená omezení v kulturním životě našeho národa, jak byla provedena již pro německý kulturní život v Čechách a na Moravě. Vláda je přesvědčena, že české obyvatelstvo ocení zřetele na nejdůležitější potřeby české kultury, které byly uplatněny při provedené úpravě, a že ponese pronikavá omezení s vědomím, že jde o to, aby přechodnou újmou přispělo ke konečnému vítězství Říše, a tím ke konečnému zabezpečení našich, jako i všech evropských hodnot před bolševickou zkázou.“²³⁸

Ať čtenáři otevřeli 27. srpna 1944 kterékoli noviny, všude se jednotně ohlašovalo, že bude zastavena činnost většiny českých kulturních podniků. V citovaném prohlášení byly zdůrazněny tři momenty: Za prvé, iniciativa vycházející z nabídky protektorátní vlády Frankovi.²³⁹ Za druhé, prohlášení se dotýkalo důvodu opatření, tedy zjištění evropských kulturních hodnot a neopomnělo připomenout hrozbu v podobě „bolševické záhuby“. Za třetí, německé kulturní instituce ukončující svou činnost jako české. Je vhodné upozornit na fakt, že třetí aspekt odpovídal realitě, opatření se vztahovalo na všechny kulturní instituce.²⁴⁰

Reorganizace pražských muzeí zůstala po celou dobu války předním přáním okupantů, na kterém pracovala řada historiků umění za stálého vyzdvihování umělecko-historických zájmů. Vlivem válečné situace a v souvislosti s uzavřením výstavních

²³⁸ Zápis IV. oddělení z 28. 8. 1944 o „totálním válečném nasazení v české kulturní sféře“, pojednávající o jednotném oznámení v českém tisku z přecházejícího dne. Národní archiv 110-4-553, list 83, Národní politika, 147.8. 1944

²³⁹ Tento bod byl pro dlouhodobého čtenáře malá uveřitelný s ohledem na soudobý válečný stav.

²⁴⁰ MOHN 2018, 149–150

Vše vycházelo z Goebbelsova výnosu z 24. srpna 1944, podle kterého se až na několik výjimek zastavovalm provoz divadel, varieté a dalších kulturních institucí. V plném rozsahu zůstal zachován jrn ptovoz kin a rozhlasových pořadů, od nichž si ministr propagandy i nadále sliboval maximální působení na obyvatelstvo.

institucí v roce 1944 se změna organizace takových institucí postupně stala spíše okrajovým zájmem.

Státní a církevní archivy

Samostatnou kapitolu v oblasti ochrany památek za protektorátu tvořily státní a církevní archivy. Dobový soupis ochrany archivních inventářů pojednával mimo jiné i o ochraně inventáře Státního vojenského archivu, který měl být skryt na Hrádku u Nechranic a na zámku Doxany. Právě Státní vojenský archiv byl spjat se vládní kapitolou dějin muzejnictví, kterou byl vznik a zánik Vojenského muzea Praha.²⁴¹ Tato instituce měla sídlit v budově Schwarzenberského paláce na Hradčanech. Velkolepý projekt, jehož cílem bylo vybudování jednoho z největších a nejobsažnějších muzeí svého druhu v rámci Třetí Říše, smělo shlédnout jen několik prominentů.²⁴² Veřejnosti však nebylo Vojenské muzeum Praha nikdy zpřístupněno. Vernisáž se měla konat 3. června 1944 a již byly rozeslány pozvánky. Pouhé dva dny před tímto datem z přímého popudu Adolfa Hitlera Vojenské muzeum Praha jako instituce zaniklo, protože se nacistický diktátor v poslední chvíli rozhodl, že německé vojenské muzeum bude otevřeno v rámci Führermuseum v Linci. Koncepce vojenského muzea Praha se zrcadlí v přípravných dokumentech i obrazových materiálech fondu Vojenského historického ústavu Praha.²⁴³

Důležitým úkolem bylo zabezpečit inventáře státního archivu, především cenných dokumentů z Národního archivu.²⁴⁴ Počátky ústředního archivu českého státu, na jehož konci dnes stojí Národní archiv, lze najít již ve 12. století. Jeho vývoj probíhal ve dvou liniích. Za první linii můžeme považovat listinný archiv panovnického rodu

²⁴¹ V literatuře označován jako Heeresmuseum Prag.

²⁴² Základem sbírek Vojenského muzea Praha, jehož budování bylo započato v létě 1940, měly být předměty převzaté z oficiálních institucí druhé republiky. Jako trvalé zápůjčky byly vytipovány sbírky z nejrůznějších hradů a zámků, jako např. Konopiště, Roudnice nad Labem, Chropyně, Zbiroh, Opočno, ale také z pardubického muzea a ze soukromých a církevních sbírek, mezi které byl řazen řád Maltézských rytířů. Vojenské muzeum Praha mělo od počátku představovat důstojný protipól sesterským institucím v Berlíně, Vídni či Drážďanech. Instalace sbírek byla zahájena v roce 1943, a protože pro první a druhé světové války se v budoucnu počítalo se stavbou zcela nové expoziční budovy, byly sbírky Schwarzenberského paláce zaměřeny na 16. – 19. století. In: Uhlíř 649.

²⁴³ UHLÍŘ 2008, 650

²⁴⁴ V soudobé dokumentaci je Národní archiv veden jako Zemský archiv.

Přemyslovců, dnes známý jako Archiv České koruny. V polovině 18. století byl Archiv České koruny rozdělen na dvě části: vídeňskou a pražskou. K jejich opětovnému spojení došlo až mnohem později v Archivu země České.²⁴⁵ Vývoj druhé linie ústředního archivu českého státu je úzce spojen s existencí ústředních správních institucí, počínaje Českou královskou kanceláří, jejíž existence je doložena již ve 12. století. Díky dvěma liniím, do kterých byl archiv rozdělen, byla jeho první část uschována v klášteře Hájek.²⁴⁶ Název archivu odpovídal vždy názvu příslušné vrcholné instituce, která archiv spravovala. Od roku 1919 byla druhá linie označována jako Archiv Ministerstva vnitra, o jehož uschování bude řeč později.²⁴⁷ Během okupace byly sice snahy o novou legislativní úpravu českého archivnictví, ale interní archivní činnost na několik let ustala. Archivnictví přešlo pod německou okupační správu a archivy vykonávaly za protektorátu svoji běžnou činnost. Také jejich hlavní pozornost se koncentrovala na záchranu archiválií před zničením. Po skončení druhé světové války se otázka vytvoření jednotné archivní organizace dostala opět do popředí zájmu.²⁴⁸

Archiv hlavního města Prahy byl uchováván na zámku Mníšek pod Brdy, další část byla uchována na zámku Troja a na zámku Milíčeves, který přechovával také archiv kulturního úřadu města Prahy. Počátky instituce pražského městského archivu lze spatřovat ve sbírkách listinných privilegií, později v roce 1784 byla čtyři původně samostatná pražská města (Staré Město, Nové Město, Malá Strana a Hradčany) spojena a místo jejich samosprávných orgánů byl ustanoven magistrát, jehož sídlem se stala

²⁴⁵ Roku 1884 byla převzata pražská část korunního archivu, vídeňská část byla do Prahy vrácena až v roce 1920, v rámci provádění archivní rozluky s Rakouskem. In: <http://archivnictvi.euweb.cz/vyvoj.htm#do7>, vyhledáno 28. 11. 2017

²⁴⁶ Dalším neidentifikovaným místem měl být Schloss Kloster Pischel, který měl uchovávat část zemského a arcibiskupského archivu.

²⁴⁷ Archiv Ministerstva vnitra patřil mezi nejrozsáhlejší uschovávaný archiv veřejných státních institucí, který byl důsledně rozčleněn a uschován na několika místech, mezi které patřil zámek Jičíněves, Měšice, Mnichovo Hradiště a Průhonice. Další část byla uložena na zámku Kopiclno, Litvínov (kde byla uložena i část zemského archivu) a poslední část na zámku Mníšek pod Brdy. In: Dokument bez označení, Národní archiv v Praze, karton ministerstva školství č. 3164

²⁴⁸ <http://archivnictvi.euweb.cz/vyvoj.htm#do7>, vyhledáno 28. 10. 2017

Staroměstská radnice. Na toto místo byly postupem doby svezeny i archiválie všech spojených měst. Ke zřízení městského archivu jako samostatné instituce došlo v roce 1851, kdy byl prvním městským archivářem jmenován Karel Jaromír Erben. Období nacistické okupace však znamenalo zlom v jeho dějinách, archiv byl stále více oklešťován po materiální i personální stránce a jeho archiválie byly odvezeny z obavy před bombardováním Prahy do venkovských objektů. Jak už bylo zmíněno dříve, zásadní ránu dostal na samém sklonku války 8. května 1945 při požáru Staroměstské radnice způsobeném ustupujícími německými jednotkami. Shořelo tehdy nejen jeho dosavadní sídlo, ale též část archiválií, čímž vznikly nenahraditelné ztráty na historickém dědictví Prahy.²⁴⁹

Samostatnou kapitolou v oblasti zajištění památek tvořily cenné klášterní archivy. Mezi nejvýznamnější pařily inventáře strahovského a břevnovského kláštera, které měly být uschovány dle dobové dokumentace v obci Velká Chyška na Vysočině.²⁵⁰ Dle zdrojů břevnovského kláštera byla část jeho archivu přenesena také na zámek ve Sloupně u Nového Bydžova. Fond strahovského klášterního archivu se zformoval v rámci Královské kanonie premonstrátů v Praze na Strahově. Strahovský klášter byl založen po roce 1140 knížetem Vladislavem II. z popudu olomouckého biskupa Jindřicha Zdíka. Archiv tohoto kláštera patřil k nejstarším archivním celkům v Čechách.²⁵¹

Po roce 1942 Památkový úřad nařídil provést soupis a inventarizaci archiválií českých klášterů, kterému se pravděpodobně nevyhnul ani fond strahovského klášterního archivu. Konceptí inventarizace byli pověřeni především zaměstnanci Archivu ministerstva vnitra a Archivu země České.

Archivní fond břevnovského archivu formovala řada historických momentů. Během husitských válek benediktini listiny z obavy před zničením pravděpodobně převezli do bezpečnějšího broumovského kláštera. Zpět do Břevnova se navrátily zřejmě až v polovině 18. století. Správa opatství během války intenzivně usilovala nejen o ochranu

²⁴⁹ <http://www.ahmp.cz/index.html?mid=9&wstyle=0&page=%27%27>, vyhledáno 28. 10. 2017

²⁵⁰ Dokument bez označení, Fond Ministerstva školství, karton 3164, Národní archiv v Praze

²⁵¹ <http://monasterium.net/mom/CZ-NA/RP/fond>, vyhledáno 28.10. 2018

břevnovských památek, ale také písemností klášterního archivu. Dokladem čilé aktivity v těchto záležitostech je dopis, který adresoval převor Anastáz Opasek P. Augustinu Čerovskému, který se o břevnovský archiv a knihovnu staral. Z něho jasně vyplývá, že snaha o záchranu archiválií během války vyžadovala velké úsilí a diplomatické schopnosti. Vzhledem k situaci nebylo možné zabezpečit optimální podmínky pro ukládání archiválií a utajit skutečný stav některých částí archivu před úředníky protektorátních úřadů. Situace vyústila v to, že P. Augustin Čerovský (civilním jménem Jan Čerovský) začal v roce 1943 po vystoupení z řádu pracovat jako smluvní vědecká síla v Archivu Ministerstva vnitra.

Pořádací práce v klášteře v průběhu války ztěžovalo několikeré stěhování archiválií, protože místnosti pro archiv a knihovnu určené musely být vyklizeny pro vojáky. Nakonec se v roce 1943 velká část archiválií dostala z bezpečnostních důvodů mimo Prahu, a to na zámek ve Sloupně u Nového Bydžova, který patřil pod správu benediktinů. V Břevnově kupodivu zůstaly listiny, které společně s nejvzácnějšími rukopisy klášterní knihovny byly ukryty v přízemní místnosti farní části kláštera.

Po osvobození 8. května 1945 bylo nutné se vypořádat s poválečnými pořádacími a evidenčními pracemi v řádovém archivu, kde i nadále pomáhal Jan Čerovský. Vedením archivu byl pověřen P. Atanáš Reissmüller. Část archivu za války ukrytá ve Sloupně se nacházela ve velmi dobrém stavu a měla být v brzké době převezena zpět do Břevnova. V roce 1947 při klášteře vznikl se schválením pražského arcibiskupa Berana Ústav pro církevní dějiny a umění, jehož přednostou se stal univerzitní profesor Rudolf Holinka. Ten převzal i správu řádového archivu a vzácné knihovny.²⁵²

Mezi cenné vědecké soubory byl řazen rovněž inventář univerzitní knihovny v Praze, jehož rozsáhlé soubory měly být uschovávány v klášteře Zlatá Koruna a další části na hradě Karlštejn. Jeho roztroušenost souvisela nepochybně s tím, jak cenné dokumenty a tisky obsahoval, protože fond univerzitní knihovny vznikl již od 14. století. Během svého složitého vývoje byla roku 1935 bibliotéka přejmenována na Národní a univerzitní knihovnu a současně byl vydán zákon o povinném výtisku. Po uzavření českých vysokých škol v roce 1939 krátce působila pod názvem Zemská a univerzitní

²⁵² <http://monasterium.net/mom/CZ-NA/RBB/fond>, vyhledáno 25. 1. 2018

knihovna. Po skončení války vznikla sloučením několika velkých pražských knihoven roku 1958 Státní knihovna. Svůj tehdejší název si instituce uchovala až do roku.

Katolická církev krátce po druhé světové válce zažívala svou obnovu, která byla tvrdě zastavena komunistickým režimem. Ještě během roku 1948 se církevní představitelé snažili některými vstřícnými kroky zmírnit komunistické represe vůči církvi, Komunistická strana Československa ovšem nikterak nemínila ustoupit ze svého plánu namířenému proti katolické církvi, která byla jedním z největších ideových protivníků. S tím souvisel i další osud příslušných církevních archivů, po válce se postupně prosadila koncepce ministerstva vnitra, které navrhovalo vytvoření archivní organizace založené na principech zestátnění všech archiválií a spisových celků.²⁵³

²⁵³ <https://www.nacr.cz/o-nas/narodni-archiv-v-retrospektive/historie-archivu/>, vyhledáno 20. 4. 2019

Archivy úřadů a ministerstev

Mezi nejrozsáhlejší archiv veřejných státních institucí uschovaný během války před hrozbou zničení patřil archiv Rodopisného úřadu pro Čechy a Moravu²⁵⁴ a inventář zemského finančního ředitelství²⁵⁵. Tyto vybrané instituce se významně podílely na hospodářském i politickém chodu celého protektorátu, proto německé okupační síly považovaly takový materiál za velmi citlivý, a tudíž vhodný k důsledné ochraně.

Finanční správa na území protektorátu zůstala v prvním období ve stejném stavu jako v období druhé republiky. Stále ji řídilo Ministerstvo financí, v jehož čele byl po celou dobu protektorátu dr. Josef Kalfus. V roce 1940 došlo ke zrušení celní hranice mezi protektorátem a Říší, tím došlo i k závažným změnám v organizaci finanční správy. V prvé řadě byly převedeny některé finanční orgány do přímé správy říše. Z území protektorátu byl vytvořen tzv. vrchní finanční okres Čechy a Morava a v Praze byl ustaven úřad vrchního finančního prezidenta.²⁵⁶

Rozsáhlý seznam institucí, který jsem uvedla výše, uzavíral archiv Památkového úřadu, který byl uložen na zámku ve Žďáru nad Sázavou.²⁵⁷

²⁵⁴ Rodopisný úřad pro Čechy a Moravu – v odborné dokumentaci pod názvem Sippenamt für Böhmen und Mähren – měl obstarávat doklady pro úřední důkaz rodového původu dle vládního nařízení z 19. 5. 1939. Archiv Rodopisného úřadu byl uložen na zámku Červená Řečice, Hrubý Rohozec, Kamenec u Poličky a na hradě Šternberk. Soupis památek zahrnoval také dva nespecifikované objekty označené jako Schloss Skal bei Turnau a Klöster Woberschischt, které měly přechovávat další části inventáře. In: Dokument bez označení, Fond Ministerstva školství, karton 3164, Národní archiv v Praze

²⁵⁵ Inventář zemského finančního ředitelství uchovával Kostelec nad Černými lesy, kde byla uložena i řada kostelních obrazů a další část byla uložena na zámku Sloupno. In: Dokument bez označení, Fond Ministerstva školství, karton 3164, Národní archiv v Praze

²⁵⁶ MENC 2006 — Jan MENC: Vývoj finanční správy po roce 1848 (bakalářská práce na Právnické fakultě Masarykovy Univerzity v Brně), Brno 2006, 19–20

²⁵⁷ Soupis památek zahrnoval také objekt označený Schloss Skal bei Turnau a Klöster Woberschischt, který měl přechovávat další část inventáře Rodopisného úřadu. Dalším blíže neidentifikovaným místem měl být Schloss Klöster Pischel, který měl uchovávat zemský a arcibiskupský archiv. In: Dokument bez označení, Fond Ministerstva školství, karton 3164, Národní archiv v Praze

V českém prostředí se proti výše zmiňovanému způsobu úschovy vymezovala řada tehdejších státních institucí, mezi nimi například brněnský Hospodářský úřad, což poukazuje i na jistou nejednotnost německé správy. Na adresu památkového úřadu byla doručena i řada připomínek a stížností, se kterými se bylo nutné vypořádat.²⁵⁸ Pro zachování inventárních celků bylo nutné provádění inspekcí, což mělo za následek zapojení řady odborných spolupracovníků, a tím nárůst administrativy.

Bouřlivý závěr války však na sebe nenechal dlouho čekat. Venkovské fary, hrady a zámky tak prokázaly svou službu a uchránily řadu cenných inventářů různých institucí.

²⁵⁸ Dokument ze 7. září 1944 nese hlavičku Der Landespräsident in Mähren, Reichsauftragsverwaltung (tzv. RAV), Dienststelle für Raumbewirtschaftung. Dokument reflektuje tehdejší politickou situaci, kdy po dosazení Reinharda Heydricha do funkce říšského protektora byla na českém území započata správní reforma, která naplňovala zmiňované Reichsauftragsverwaltung (RAV), což bylo nařízení „o výkonu správy z pověření Říše“, které Heydrich vydal 23. května 1942. RAV znamenalo faktické převzetí dozoru nad zemskými a okresními úřady německými úředníky. Nový přístup souvisel s rušením působnosti zastupitelstev, která byla nahrazována německými vládními komisaři. Celý proces byl dovršen vládním nařízením č. 51/1944 o úřednické správě obcí. In: <https://ikaros.cz/knihovny-a-knihovnictvi-v-ceskych-zemich-v-letech-1938-1945-2-cast>, vyhledáno 1. 9. 2017

X. Závěr

Téma ochrany pražských památek v období let 1939–1945, které se nesmazatelným způsobem zapsalo do naší kulturní historie, dosud bylo badatelsky nevytěženým tématem. Samotný obor ochrany památek ohrožených válečným konfliktem prošel průběhu 30. a 40. let 20. století evolucí, která položila základy moderních přístupů k jejich zabezpečení.

Řada evropských zemí měla už před druhou světovou válkou zkušenost s vážnými škodami, jaké utrpěly sbírky významných institucí během Velké války. Proto se v meziválečném období objevily první teoretické pokusy vytvořit nové přístupy k ochraně válkou ohrožených uměleckých památek, jak dokládají studie některých významných osobností, např. Carl Justi. Byla to zhoršující se politická situace na evropském kontinentu v průběhu 30. let, která stále naléhavěji vyvolávala potřebu znovu se zamýšlet nad prostředky moderní války, nad technologickým vývojem moderních zbraní a jejich destruktivním potenciálem ohrožujícím evropské kulturní dědictví.

Čtyři roky před vypuknutím druhé světové války byla v Německu započata diskuse z podnětu prof. Otto Kümmela na téma, jak účinně ochránit památky před případnými válečnými škodami. Kümmel tehdy ještě nenašel dostatečnou podporu německé administrativy pro svůj záměr vytvořit jednotný strategický plán. Díky odborným článkům, které jsem našla během svého pobytu v mnichovském Zentralinstitut für Kunstgeschichte bylo možné nastínit vývoj drážďanských výstavních institucí v období druhé světové války a vytvořit si přibližný obraz o tehdejším chodu německých výstavních institucí. Na případech, které jsem prezentovala (Drážďany), můžeme pozorovat první reálnou snahu o zajištění uměleckého majetku na území Německa již před rokem 1939 a rovněž chod výstavních institucí po vyhlášení války, kdy nacisté zpočátku vyčkávali, jak důrazné odvety se ze strany napadeného Polska dočkají. Většina drážďanských institucí zůstala až do konce roku uzavřena, ačkoliv jejich interní vědecká činnost zůstala zachována. S předstihem zvládly německé instituce zajistit materiál na výrobu beden specifických parametrů určených pro uložení uměleckých děl z jejich sbírek a vyčlenit vhodné prostory pro jejich uskladnění.

Zcela nezávisle na dění v oblasti ochrany válkou ohrožených památek na území Německa byla na českém území roku 1938 koncipována a následně publikována studie prof. Karla Friedricha Kühna s názvem „Fliegerschutz für Kunst und Kulturdenkmäler. Ein technischer Wegweiser“, která jako první definovala ochranná opatření týkající se prakticky všech uměleckých oborů.

Ochrana památek na území hlavního města Prahy v období druhé světové války se stala hlavním tématem předkládané disertační práce a poukazuje na fakt, že klíčem k zajištění pražských památek se stala právě pozapomenutá studie Karla Friedricha Kühna, který byl od roku 1942 jednou z nejdůležitějších osobností v oblasti záchrany kulturního dědictví na území protektorátu. Dle dochované dokumentace je patrné, že postupy, které ve své studii navrhl, sám později doporučoval a vyžadoval jejich aplikaci.

Zajištění a ochrana pražských památek byly reakcí na nařízení, které bylo zveřejněno v létě 1942 říšským ministerstvem letectví a na základě kterého se mělo přistoupit k co nejrychlejšímu zajištění bezpečnosti památek v Říši i mimo ni. Fakticky konat se na našem území začalo až o rok později, patrně z toho důvodu, že do roku 1942 se na vedoucí pozici památkového úřadu v Praze stále střídali lidé na vedoucích pozicích. Po vypuknutí války byli přednosty památkového úřadu v Praze (do roku 1940) Cyril Merhout a (do roku 1941) Václav Wagner. Po sloučení brněnské i pražské pobočky roku 1941 pak Wilhelm Turnwald, kterého po odchodu do armády nahradil jeho zástupce Karl Friedrich Kühn. Kühn byl velmi ambiciózní člověk, který pocházel z rodiny významného libereckého stavitele Konráda Kühna a na svém původu i všech dosažených hodnostech si velmi zakládal. Sám studoval stavitelství a posléze i dějiny umění na vídeňské univerzitě.

Od roku 1942 musel Kühn řešit jako památkář ochranu movitých i nemovitých uměleckých památek na území protektorátu, respektive v Praze. Organizoval jednání s odborníky i zástupci města a významně spolurozhodoval o osudu pražských památek a výstavních institucí. Ze své pozice dokonce koncipoval a předkládal soupisy preferovaných pražských památek, které byly evidentně určovány ideologickými preferencemi německé okupační správy. Aplikace vybraných opatření často probíhala v naprostém utajení.

O osudu pražských památek rozhodovala mimo ředitele památkového úřadu také skupina zástupců výstavních institucí hlavního města spolu se zástupci magistrátu. Důležitou roli v oblasti ochrany památek a vývozu uměleckých děl sehrála i Českomoravská zemská galerie (dnes Národní galerie), která fungovala jako spolurozhodovací orgán.

Jak jsem ukázala, za protektorátu vznikl všeobecný soupis staveb, který dělil památky do třech stupňů ochrany. Soupis byl výsledkem jednání už zmiňovaného Kühna s generálem Petersenem a doplňovala ho mapa zaznamenávající polohu vybraných budov. Věnovala jsem se jak způsobům ochrany civilních, tak sakrálních památek. Situaci ohledně sakrálních památek ilustruje seznam jednotlivých městských částí spolu se soupisem památek, které – jak vyplývá z dobových dokumentů – byly členěny do dvou stupňů ochrany. Kühn kromě jiného projednal s generálem Petersenem i úschovu cenných mobiliářů, z nichž zvláštní ochrany se tak dostalo mobiliáři svatovítské katedrály, což dokumentují archivní soupisy státní památkové správy uchovávané Národním archivem v Praze.

Specifický přístup vyžadovala i sochařská díla v exteriéru, jimiž byly nejčastěji pomníky, či sochařská díla vázaná na architekturu. O ochraně sochařských děl spolurozhodoval v Praze i magistrát zastoupený na německé straně Josefem Pfitznerem, který se z ideologických důvodů zasadil o odstranění některých pomníků a soch ve veřejném prostoru, např. Palackého pomníku či sochy Thomase W. Wilsona. Velkým tématem se stalo zabezpečení sousoší sv. Václava na Václavském náměstí, který prezentuje modelový příklad pomníku určeného k ochraně, přičemž celý proces zajištění ochrany tohoto sousoší byl podrobně zaznamenán v dobové dokumentaci spolu s podrobnými nákresy. Z ní je zřejmé, jak odlišné perspektivy k němu zaujímal česká strana a okupační správa. Zatímco Češi v něm spatřovali ochranu symbolu české státnosti, zástupci německé okupační správy symbol tzv. svatováclavské tradice, kterou obhajovali příslušnost českého území k Říši.

Stranou zájmu nezůstaly ani sbírkové fondy institucí, k jejichž ochrannému zabezpečení docházelo opětovně podle soupisu německé okupační správy. O úschově cenných inventářů se nejpodrobněji zmiňoval dokument z fondu Státní památkové správy z 2. března 1944, ve kterém se hovořilo o využití zámků, hradů nebo far vzdálených od

důležitých komunikací a průmyslových center na českém území za účelem bezpečného uložení uměleckých předmětů, archiválií a dalších artefaktů. Soupis zahrnoval nejen výstavní instituce, ale právě také archivy státních úřadů nebo ministerstev.

Problematika ochrany památek v období protektorátu je velmi rozsáhlá. V českém prostředí jde o téma velmi málo zpracované, a proto o otázkách tehdejší památkové panují někdy zkreslené představy. Uchopení tohoto tématu často komplikuje nejen absence některých dokumentů, ale i nevyjasněné postoje řady protektorátních památkářů. Na základě dobových dokumentů má studie, okolnosti ochrany památek na území Prahy v období nacistické okupace za druhé světové války byly složitou spleť nejen specifických úkolů a problémů, ale i politických a osobních zájmů.

XI. Literatura

CANZ 2001 — Sigrid CANZ: Karl Maria Swoboda (1889–1977) Kunsthistoriker: Wissenschaftler zwischen Wien und Prag. In: GETTLER/MIŠKOVÁ (ed.): Prager Professoren 1938–1948. Essen 2001

CLEMENS-SCHIERBAUM 1995 — Ursula CLEMENS-SCHIERBAUM: Mittelalterliche Sakralarchitektur in Ideologie und Alltag der Nationalsozialisten. Weimar 1995

CZUMALO 1991 — Vladimír CZUMALO: Česká teorie architektury v letech okupace. Praha 1991

DOLEŽAL 1996 — Jiří DOLEŽAL: Česká kultura za protektorátu. Školství, písemnictví, kinematografie. Praha 1996

DVOŘÁKOVÁ/KLIMEŠ 2008 — Tereza DVOŘÁKOVÁ / Ivan KLIMEŠ: Prag-Film AG 1941–1945. München 2008

FAUTH 2004 — Tim FAUTH: Deutsche Kulturpolitik. Göttingen 2004

FLEISCHNER 1999 — Susanne FLEISCHNER: Schöpferische Denkmalpflege: Kulturideologie des Nationalsozialismus und Positionen der Denkmalpflege (disertační práce). Münster 1999

GEBHARD/KUKLÍK 2004 — Jan GEBHARD, Jan KUKLÍK: Druhá republika. Paseka 2004

HOŘEJŠ 2013 — Miloš HOŘEJŠ: Protektorátní Praha jako německé město. Praha 2013

JANATKOVÁ/VLNAS 2013 — Alena JANATKOVÁ / Vít Vlnas: Pražská Národní galerie v protektorátu Čechy a Morava. Praha 2013

JANEČKOVÁ 2013 — Eva JANEČKOVÁ: Státoprávní uspořádání Protektorátu Čechy a Morava (1939–1945). Plzeň 2013

KIRSCH 2014 — Otakar KIRSCH: (Po) zapomenutí nositelé paměti. Německé muzejnictví na Moravě. Brno 2014

KLEINMANN/WENZEL 2000 — Joachim KLEINMANN / Fritz WENZEL: Soderforschungsberich 315 Universität Karlsruhe: Erhalten historisch bedeutsamer Bauwerke. Empfehlungen für die Praxis. Denkmalpflege und Bauforschung. Aufgaben, Ziele, Methoden. Karlsruhe 2000

KOSHAR 1998 — Rudy J. KOSHAR: Germany's Transient Pasts. Preservation and National Memory in the Twentieth Century. University North Carolina 1998

KÜHN 1938 — Karl F. Kühn: Fliegerschutz für Kunst und Kulturdenkmale. Ein technischer Wegweiser. Brünn 1938.

LEDVINKA/PEŠEK 2000 — Václav LEDVINKA / Jiří PEŠEK: Praha. Praha 2000

LUPFER 2015 — Gilbert LUPFER: Museen und ihre Auslagerungsorte im Zweiten Weltkrieg. Ein Blick über die Grenzen. In: DEHMER / GRUND / HENNING / JENTZEN / KRÜGER / RUDERT / WAGLER / WEINHOLD: Dresdener Kunstblätter Band 3/2015, Kunst im Krieg. Dresden 2015

LÜTZELER 1957 — Heinrich LÜTZELER: Paul Clemen. Neue Deutsche Biographie, Bd 3. München 1957

MARTIN 2015 — Petra MARTIN: Das Dresdener Völkerkunde-Museum von 1939–1957. In: DEHMER / GRUND / HENNING / JENTZEN / KRÜGER / RUDERT / WAGLER / WEINHOLD: Dresdener Kunstblätter Band 3/2015, Kunst im Krieg. Dresden 2015

NAGEL 2015 — Christine NAGEL: Kriegsbedingte Auslagerungen des Grünen Gewölbes und des Historischen Museums. In: DEHMER / GRUND / HENNING / JENTZEN / KRÜGER / RUDERT / WAGLER / WEINHOLD: Dresdener Kunstblätter Band 3/2015, Kunst im Krieg. Dresden 2015

MENC 2006 — JAN Menc: Vývoj finanční správy po roce 1848 (bakalářská práce na Právnické fakultě Masarykovy Univerzity v Brně). Brno 2006

MENZHAUSEN 1978 — Joachim Menzhausen: Erna von Watzdorf zum Gedächtnis. In: Dresdener Kunstblätter Band 2. Dresden 1978

MICHLOVÁ 2012 — Marie MICHLOVÁ: Protentokrát, aneb, česká každodennost 1939–1945. Řitka 2012

MÍŠKOVÁ/ŠUSTEK 2000 — Alena MÍŠKOVÁ / Vojtěch ŠUSTEK: Josef Pfitzner a protektorátní Praha v letech 1939–1945. Svazek 1: Deník Josefa Pfitznera – Úřední korespondence Josefa Pfitznera s Karlem Hermannem Frankem. Praha 2000

MOHN 2018 — Volker MOHN: Nacistická kulturní politika v protektorátu. Praha 2018

PECH/ZADRAŽILOVÁ 2011 — Milan PECH / Lucie ZADRAŽILOVÁ: Dvě významné instituce 1938–1939. In: ROUSOVÁ (et al.): Konec avantgardy?: Arbor vitae 2011

PECH 2009 — Milan PECH: Kýč jako prostředek moci. Interpretace kýče v Protektorátu Čechy a Morava. In: HEDLOVÁ / MEČKOVSKÝ / MATULOVÁ (ed.): 2. ročník konference studentů doktorských programů dějin umění v České republice. Brno 2009

PRAVDOVÁ 2009 — Anna PRAVDOVÁ: Zastihla je noc. Čeští výtvarní umělci ve Francii 1938–1945, Praha 2009

RUDERT 2015 — Thomas RUDERT: Die Kriegsbedingte Bergung der Kunstwerke aus der Staatlichen Gemälde-Galerie Dresden ab August 1939. In: DEHMER / GRUND / HENNING / JENTZEN / KRÜGER / RUDERT / WAGLER / WEINHOLD: Dresdener Kunstblätter Band 3/2015, Kunst im Krieg. Dresden 2015

SEKYRKA 2007 — Tomáš SEKYRKA: Pražské výstavy 1939-1945 ve světle dobového tisku. In: Documenta Pragensia 26. Praha 2007

SCHECK 1995 — Thomas SCHECK: Denkmalpflege und Diktatur im Deutschen Reich zur Zeit des Nationalsozialismus. Berlin 1995

SCHERZER 2007 — Veit SCHERZER: Die Ritterkreuzträger 1939–1945. Jena 2007

SCHLICHT 2004 — Sandra SCHLICHT: Grundzüge der Denkmalpflege in Deutschland. In: Krieg und Denkmalpflege (publikovaná dizertační práce). Schwerin 2004

SWOBODA 1937 — Karl Maria SWOBODA: Zum deutschen Anteil an der Kunst der Sudetenländer. In: PIRCHAN/WEIZSÄCKER/ZATZSCHEK (ed.): Das Sudetendeutschtum. Sein Wesen und Werden im Wandel der Jahrhunderte. FS zur Fünfundsiebzigjahrfeier der Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen 1: Mittelalter, 2: Neuzeit. Brünn – Prag – Leipzig – Wien 1937

SWOBODA 1938 — Karl Maria SWOBODA: Beiträge zur Geschichte der Kunst im Sudeten und Karpathenraum. Brünn – Prag – Leipzig 1938

SWOBODA 1969 — Karl Maria SWOBODA: Kunst und Geschichte. Vorträge und Aufsätze MIÖG Erg. – Bd. 22 (soudpis Swobodových spisů). Wien – Köln – Gratz 1969

ŠIMON 2001 — Patrik ŠIMON: Jindřich Waldes sběratel umění. Praha 2001

ŠVÁCHA/PLATOVSKÁ 2005 — Rostislav ŠVÁCHA / Marie PLATOVSKÁ (ed.): Dějiny českého výtvarného umění V. 1939/1958. Academia 2005

TEIGE/ŠTÝRSKÝ/ČERNÍNOVÁ — Karel TEIGE / Jindřich ŠTÝRSKÝ / Marie ČERNÍNOVÁ: Karel Teige, Štýrský a Toyen (kat. výst.). Topičův salon v Praze 1938

UHLÍKOVÁ 2004 — Kristina UHLÍKOVÁ: Národní kulturní komise 1947–1951. Praha 2004

UHLÍŘ 2008 — Jan B. Uhlíř: Protektorát Čechy a Morava v obrazech, Praha 2008

Umění XVII. Sborník pro českou výtvarnou práci, č. 1. Jan Štenc v Praze 1945

Umění XVII. Sborník pro českou výtvarnou práci, č. 2. Jan Štenc v Praze 1945

VLNAS 2001 — Vít VLNAS: Josef Cibulka (1886–1968) Kunsthistoriker. Zwischen Resistenz und Zusammenarbeit. In: GLETTER/MIŠKOVÁ (ed.): Prager Professoren 1938–1948. Zwischen Wissenschaft und Politik (Veröffentlichungen zur Kultur und Geschichte im östlichen Europa 17). Essen 2001

VYBÍRAL 2002 — Jindřich VYBÍRAL: Česká architektura moderní doby, Praha 2002

WALRAVENS 1987 — Hartmut WALRAVENS: Otto Kümmel. Streiflichter auf Leben und Wirken eines Berliner Museumsdirektors. In: Jahrbuch Preußischer Kulturbesitz Band 24 1987

WEINMANN 1985 — Josef WEINMANN: Egerländer Biografisches Lexikon – mit ausgewählten Personen aus dem ehemaligen Regierungs-Bezirk Eger (Cheb), Band 2. Bayreuth 1985

ZAPLETAL 2012 — Tomáš ZAPLETAL: Ukrýt muzeum. In: Bulletin Moravské galerie v Brně 68. Brno 2012

ZEMAN 2013 — Jaroslav ZEMAN: Osobnost autora Karla Friedricha Kühna (1884–1945). In: UHLÍKOVÁ (ed.): Karl Friedrich Kühn, Verzeichnis der Kunstgeschichtlichen und Historischen Denkmale im Landkreis Friedland. Praha 2013

XII. Archivní prameny

Dokument č. j. II. 134/43. Fond Státní památkové správy, karton 643, Národní archiv v Praze.

Dokument č. j. II 136/43. Fond Ministerstva školství, karton 3164, Národní archiv v Praze.

Dokument č. j. II. 197/43. Fond Státní památkové správy, karton 643, Národní archiv v Praze.

Dokument č. j. P 1120055. Fond Ministerstva školství, karton 3164, Národní archiv v Praze.

Dokument č. j. P 1120054. Fond Ministerstva školství, karton 3164, Národní archiv v Praze.

Dokument č. j. 4344. Fond Státní památkové správy, karton 643, Národní archiv v Praze.

Dokument č. j. 4377/43. Fond Státní památkové správy, karton 643, Národní archiv v Praze.

Dokument č. j. II. 454/43. Fond Státní památkové správy, karton 643, Národní archiv v Praze.

Dokument č. j. II. 465/43. Fond Státní památkové správy, karton 643, Národní archiv v Praze.

Dokument č. j. 5140. Fond Státní památkové správy, karton 643, Národní archiv v Praze.

Dokument č. j. II 537/43, Fond Ministerstva školství, karton 3164, Národní archiv v Praze.

Dokument č. j. II.588/43. Fond Státní památkové správy, karton 643, Národní archiv v Praze.

Příloha dokumentu č. j. II. 596/43. Fond Státní památkové správy, karton 643, Národní archiv v Praze.

Dokument č. j. II. 611/43. Fond Státní památkové správy, karton 643, Národní archiv v Praze.

Dokument bez označení. Fond Státní památkové správy, karton 643, Národní archiv v Praze.

Dokument bez označení. Fond Státní památkové správy, karton 643, Národní archiv v Praze.

Mapy-bez označení. Fond Ministerstva školství, karton 3164, Národní archiv v Praze.

Obrazová příloha. Fond Státní památkové správy, karton 643, Národní archiv v Praze.

Dokument bez označení, Fond Ministerstva školství, karton 3164, Národní archiv v Praze.

Der Reichsprotektor, Sachbearbeiter Graf Waldburg, 16. 6. 1941. NA, Úřad říšského protektora 1939–1945, karton 535.

Verordnung zum Schutze der Kulturdenkmäler im Protektorat Böhmen und Mähren vom 1. Oktober 1940, gez. K. H. Frank NA, Úřad říšského protektora 1939–1945, karton 535.

Dokument bez označení, Fond Úřad říšského protektora 1939–1945, karton 534, Národní archiv v Praze.

Fond Národní galerie v Praze 1945–1958, karton AA 1168, AA2844, (Sběr a ničení uměleckých předmětů za protektorátu), Archiv Národní galerie

Dokument der Reichsprotektor, im Auftrage gez. Fitzek. An das Ministerium für Schulwesen und Volkskultur, an Herrn Prof. Dr. Karl M. Swoboda (Abschrift), 16.4. 1942. Fond Graphische Sammlung, Karton II. Archiv Národní galerie

Dokument bez označení, Fond Úřad říšského protektora 1939–1945, karton 534, Národní archiv v Praze

XIII. Internet

<http://www.ahmp.cz/index.html?mid=9&wstyle=0&page=%27%27>

<http://archivnictvi.euweb.cz/vyvoj.htm#do7>

<http://ftp.npu.cz/biograficky-slovník-pamatkaru-I/kuehn-karl-friedrich/>

<http://monasterium.net/mom/CZ-NA/RP/fond>

<https://www.nkp.cz/o-knihovne/zakladni-informace/klementinska-nej/karlovy-kodexy>

<http://www.nm.cz/Historie-NM/Hlavni-budova/>

<https://www.opava-city.cz/cs/braun-edmund-wilhelm>

<http://www.ntm.cz/muzeum/dejiny-budovy>, vyhledáno 1. 3. 2019.

<https://ikaros.cz/knihovny-a-knihovnictvi-v-ceskych-zemich-v-letech-1938-1945-2-cast>

<https://deu.archinform.net/arch/21351.htm>

<https://www.ceskenoviny.cz/zpravy/profesor-josef-pfitzner-nacisticky-vladce-prahy/13192>

<https://alchetron.com/Erich-Petersen>

<http://www.spiegel.de/spiegel/print/d-39916258.html>

<https://www.denik.cz/regiony/emaury-husite-je-neznicili-spojenci-ano-4b2c.html>

<http://www.psp.cz/sqw/detail.sqw?org=287&id=932>

<http://ghmp.cz/historie-galerie/>

<http://muzeumprahy.cz/357-hlavni-budova-muzea/>

<https://www.nacr.cz/o-nas/narodni-archiv-v-retrospektive/historie-archivu/>

XIV. Seznam vyobrazení

1. **Plaketa z r. 1910 s verši Jaroslava Hilberta.** Stanislav Sucharda. (Reprodukce z: Umění XVII. Sborník pro českou výtvarnou práci. Jan Štenc v Praze 1945, s. 3).
2. **Hitlerova genialita, karikatura.** Michail Kuprijanov, Porfirij Krylov a Nikolaj Sokolov. (Reprodukce z: Umění XVII. Sborník pro českou výtvarnou práci. Svazek 3–4 Jan Štenc v Praze 1945, s. 137).
3. **Führerova samolibost, karikatura.** Michail Kuprijanov, Porfirij Krylov a Nikolaj Sokolov. (Reprodukce z: Umění XVII. Sborník pro českou výtvarnou práci. Svazek 3–4 Jan Štenc v Praze 1945, s. 140).
4. **Koncepty tzv. regionalistické architektury.** „Návod bavorského zemského úřadu pro památkovou péči.“ (Zdroj: Fond Státní památkové správy, karton 684. Národní archiv v Praze).
5. **Koncepty tzv. regionalistické architektury – okna .** „Návod bavorského zemského úřadu pro památkovou péči.“ (Zdroj: Fond Státní památkové správy, karton 684. Národní archiv v Praze).
6. **Koncepty tzv. regionalistické architektury – vzhled obchodů.** „Návod bavorského zemského úřadu pro památkovou péči.“ (Zdroj: Fond Státní památkové správy, karton 684. Národní archiv v Praze).
7. **Korespondence Policejního prezidenta v Praze,** ochrana stavebních památek na území Prahy – značení domů, 11. 11. 1944. (Zdroj: Dokument č.j. 12755/44, Fond Státní památkové správy, karton 643. Národní archiv v Praze).
8. **Mapa ochranných míst města Prahy,** Staré Město. (Zdroj: Fond Státní památkové správy, karton 643. Národní archiv v Praze).
9. **Mapa ochranných míst,** Vyšehrad. (Zdroj: Fond Státní památkové správy, karton 643. Národní archiv v Praze).
10. **Mapa ochranných míst,** Malá Strana, Hradčany. (Zdroj: Fond Státní památkové správy, karton 643. Národní archiv v Praze).

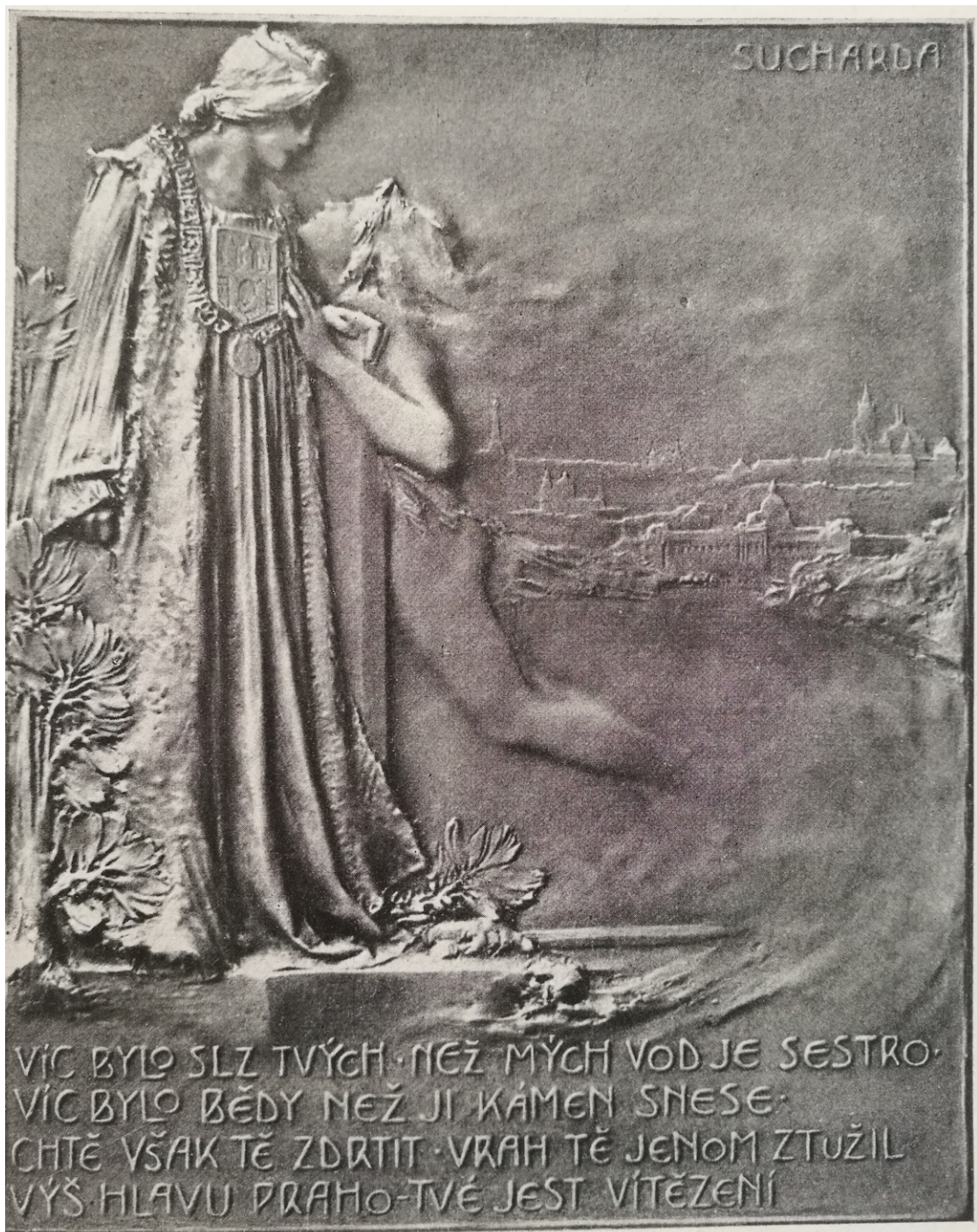
11. **Staroměstská radnice v květnu 1945.** Zničený arkýř kaple. (Zdroj: Umění XVII. Sborník pro českou výtvarnou práci. Svazek 1. Jan Štenc v Praze 1945, s. 4).
12. **Staroměstská radnice v květnu 1945.** Pohled od jihovýchodu. (Zdroj: Umění XVII. Sborník pro českou výtvarnou práci. Svazek 1. Jan Štenc v Praze 1945, s. 6).
13. **Staroměstská radnice v květnu 1945.** Východní průčelí od arch. P. Sprengera 1846–48. (Zdroj: Umění XVII. Sborník pro českou výtvarnou práci. Svazek 1. Jan Štenc v Praze 1945, s. 7).
14. **Staroměstská radnice v květnu 1945.** Zničený orloj a část jižního průčelí. (Zdroj: Umění XVII. Sborník pro českou výtvarnou práci. Svazek 1. Jan Štenc v Praze 1945, s. 8).
15. **Štorchův dům,** Staroměstské náměstí v květnu 1945. Zdroj: Umění XVII. Sborník pro českou výtvarnou práci. Svazek 1. Jan Štenc v Praze 1945, s. 9).
16. **Soupis ochrany památek na území hlavního města,** příloha č. 1. předchozího dokumentu z 11. 11. 1944. (Zdroj: Dokument č.j. 12755/44, Fond Státní památkové správy, karton 643. Národní archiv v Praze).
17. **Soupis ochrany památek na území hlavního města,** příloha č. 2. dokumentu z 11. 11. 1944. (Zdroj: Dokument č.j. 12755/44, Fond Státní památkové správy, karton 643. Národní archiv v Praze).
18. **Soupis ochrany památek na území hlavního města,** příloha č. 3. dokumentu z 11. 11. 1944. (Zdroj: Dokument č.j. 12755/44, Fond Státní památkové správy, karton 643. Národní archiv v Praze).
19. **Soupis ochrany památek na území hlavního města,** příloha č. 4. dokumentu z 11. 11. 1944. (Zdroj: Dokument č.j. 12755/44, Fond Státní památkové správy, karton 643. Národní archiv v Praze).
20. **Soupis ochrany památek na území hlavního města,** příloha č. 5. dokumentu z 11. 11. 1944. (Zdroj: Dokument č.j. 12755/44, Fond Státní památkové správy, karton 643. Národní archiv v Praze).

21. **Soupis zajištěných uměleckých děl svatovítské katedrály a Pražského hradu – str. 1.**, příloha dokumentu z 15. 10. 1943. (Zdroj: Dokument bez označení, Fond Státní památkové správy, karton 643. Národní archiv v Praze).
22. **Soupis zajištěných uměleckých děl svatovítské katedrály a Pražského hradu – str. 2.**, příloha dokumentu z 15. 10. 1943. (Zdroj: Dokument bez označení, Fond Státní památkové správy, karton 643. Národní archiv v Praze).
23. **Soupis zajištěných uměleckých děl svatovítské katedrály a Pražského hradu – str. 3.**, příloha dokumentu z 15. 10. 1943. (Zdroj: Dokument bez označení, Fond Státní památkové správy, karton 643. Národní archiv v Praze).
24. **Korespondence pražského magistrátu v otázce zajištění pražských pomníků**, dokument z 7. 10. 1943. (Zdroj: Dokument č.j. 3090/43-I.C., Fond Státní památkové správy, karton 643. Národní archiv v Praze).
25. **Korespondence K. F. Kühna**, ochrana pražských pomníků, 11. 11. 1943. (Zdroj: Fond Státní památkové správy, karton 643. Národní archiv v Praze).
26. **Korespondence K. F. Kühna**, ochrana pražských pomníků, 11. 11. 1943, zadní strana dokumentu. (Zdroj: Fond Státní památkové správy, karton 643. Národní archiv v Praze).
27. **Korespondence zemského úřadu v Praze**, zajištění svatováclavského pomníku, dokument z 22. 11. 1943. (Zdroj: Dokument č.j. IV-2b-820/1-1643, Fond Státní památkové správy, karton 643. Národní archiv v Praze).
28. **Korespondence úřadu německého státního ministra pro Protektorát Čechy a Moravu**, zajištění pražských pomníků., dokument z 3. 12. 1943. (Zdroj: Dokument č.j. 120-1-/43, Fond Státní památkové správy, karton 643. Národní archiv v Praze).
29. **Skica pomníku sv. Václava (noha)** – návrh způsobu demotnáže, příloha dokumentu z 19. 11. 1943. (Zdroj: Dokument bez označení, Fond Státní památkové správy, karton 643. Národní archiv v Praze).

30. **Skica pomníku sv. Václava (hlava)** – návrh způsobu demotnáže, příloha dokumentu z 19. 11. 1943. (Zdroj: Dokument bez označení, Fond Státní památkové správy, karton 643. Národní archiv v Praze).

31., 32. **Korespondence Sgfrieda Asche z Muzea hlavního města Prahy** s památkovým úřadem v otázce úschovy muzejního inventáře, dokument z 3. 5. 1944. (Zdroj: Dokument č.j. 12-5, Fond Ministerstvo školství, karton 3164. Národní archiv v Praze).

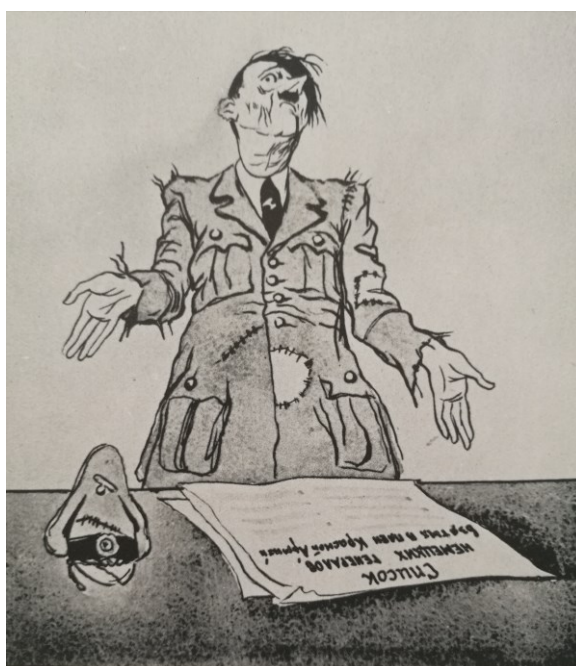
XV. Obrazová příloha

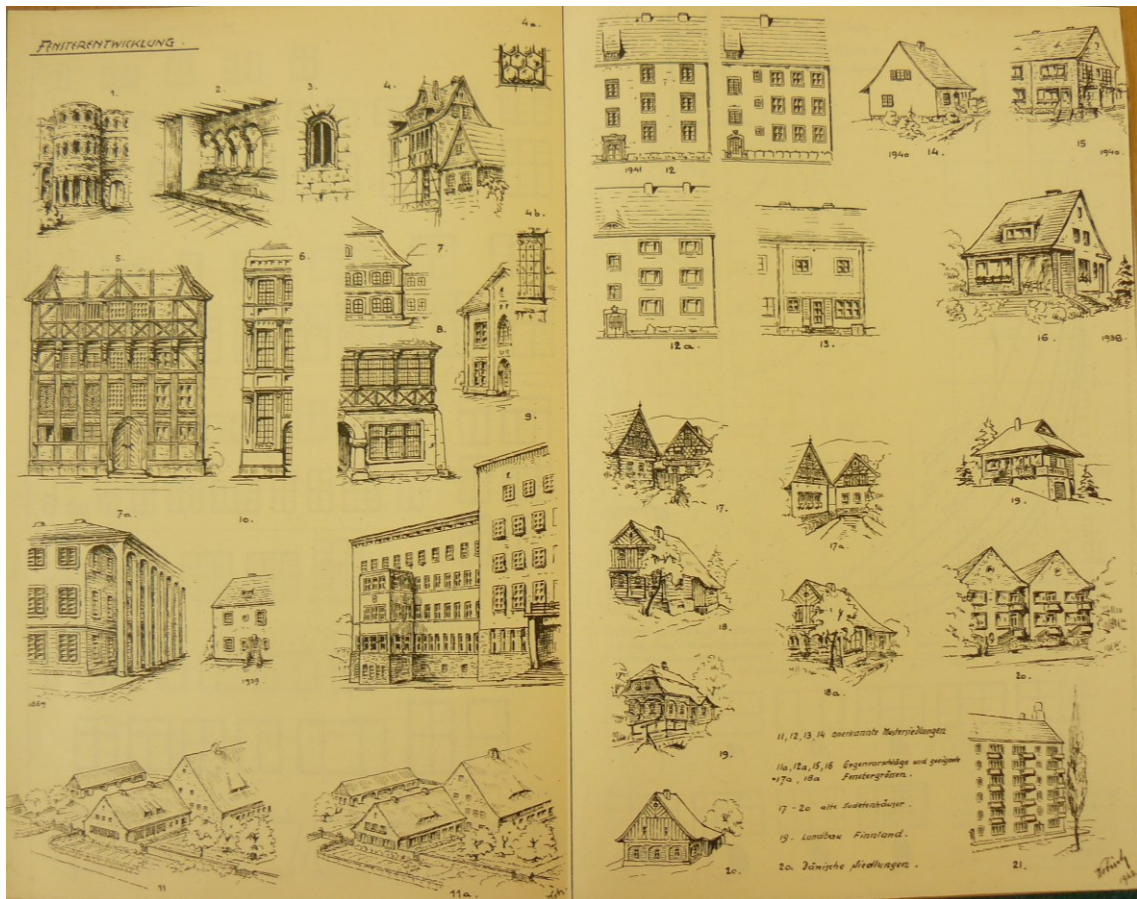
1. Plaketa z r. 1910 s verši Jaroslava Hilberta. Stanislav Sucharda. (Reprodukce z: Umění XVII. Sborník pro českou výtvarnou práci. Jan Štenc v Praze 1945, s. 3).

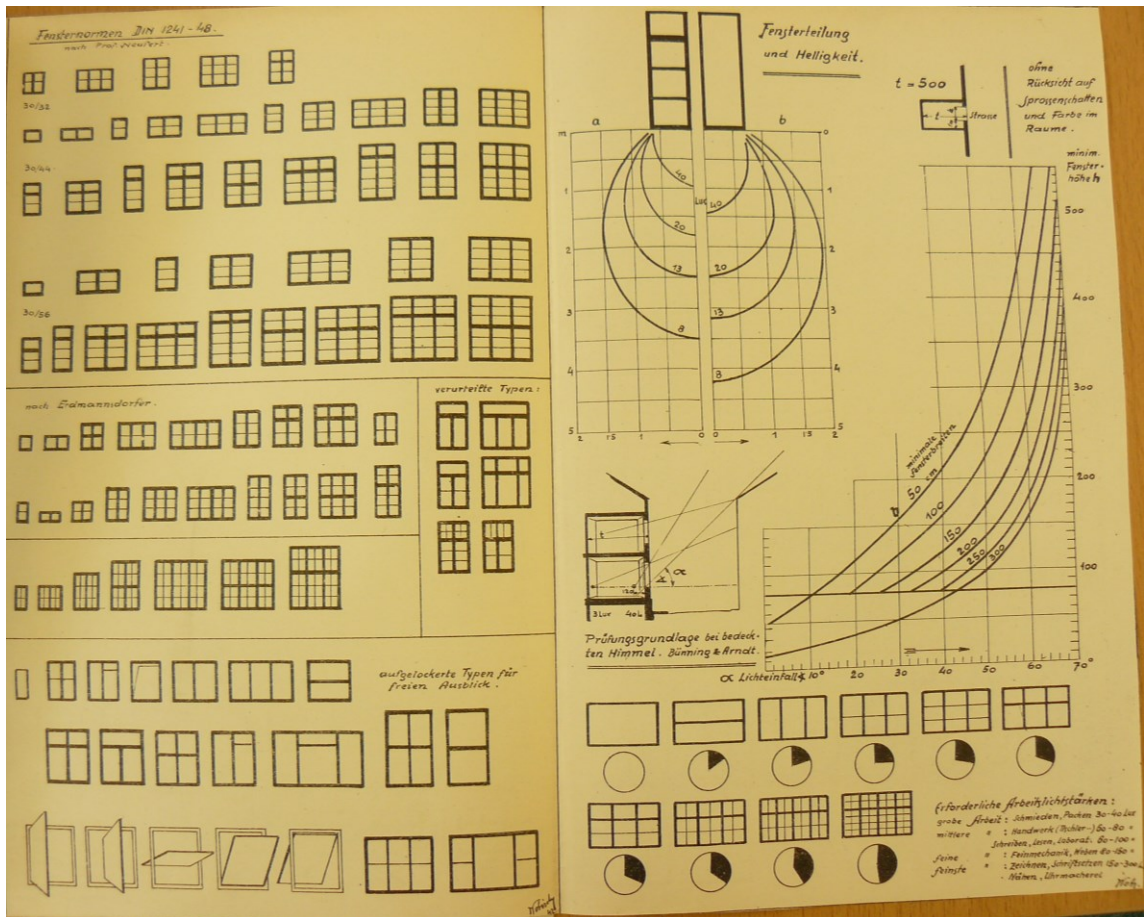
2. **Hitlerova genialita, karikatura.** Michail Kuprijanov, Porfirij Krylov a Nikolaj Sokolov, tvořící pod pseudonymem Kukryniksy. (Reprodukce z: Umění XVII. Sborník pro českou výtvarnou práci. Svazek 3–4 Jan Štenc v Praze 1945, s. 137).

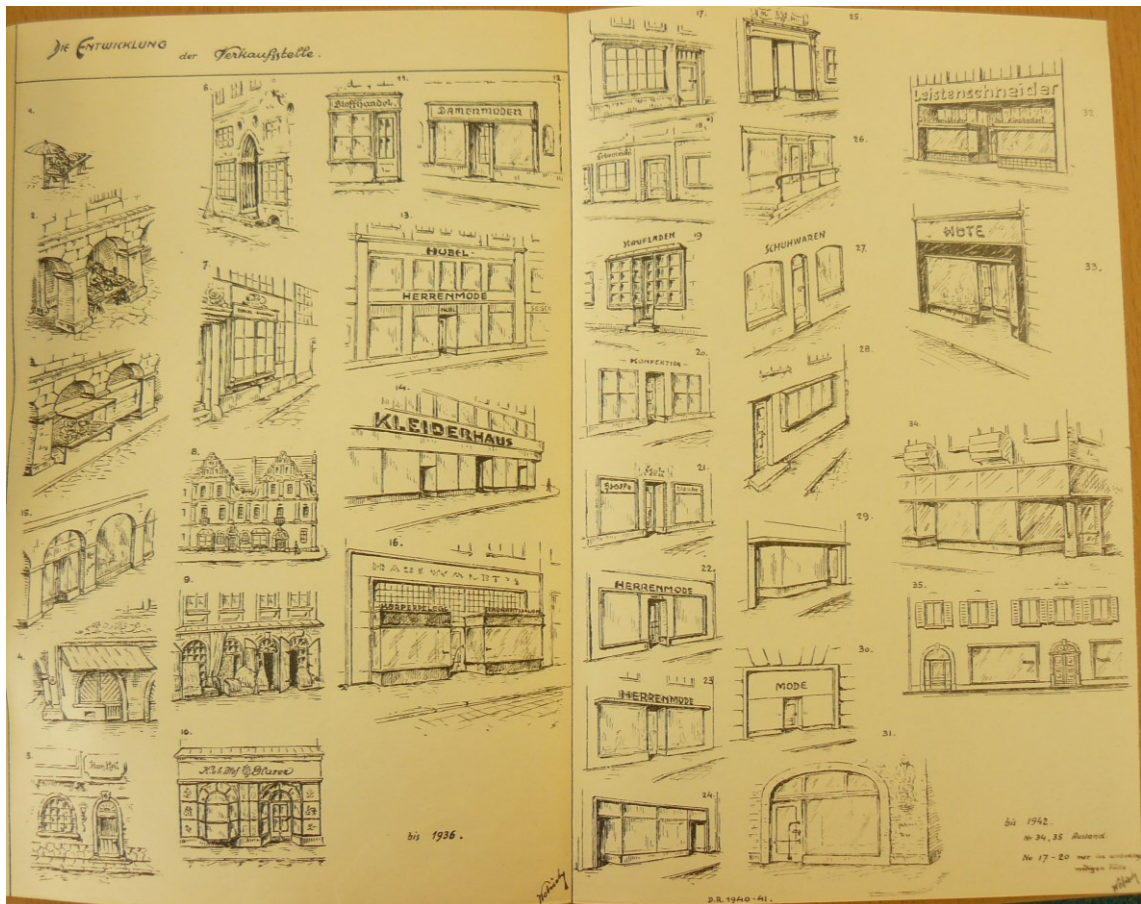
3. **Führerova samolibost, karikatura.** Michail Kuprijanov, Porfirij Krylov a Nikolaj Sokolov, (Kukryniksy). (Reprodukce z: Umění XVII. Sborník pro českou výtvarnou práci. Svazek 3–4 Jan Štenc v Praze 1945, s. 140).

4. Koncepty tzv. regionalistické architektury. „Návod bavorského zemského úřadu pro památkovou péči.“

5. Konzepty tzv. regionalistické architektury – okna . „Návod bavorského zemského úřadu pro památkovou péči.“

6. Koncepty tzv. regionalistické architektury – vzhled obchodů. „Návod bavorského zemského úřadu pro památkovou péči.“

Der Polizeipräsident zu Prag
örtliche Luftschutzleitung

Prag, den 29.II.1944

Aktenzeichen: 12755/44.

An - siehe Verteiler 1

Betrifft: Sicherung der Kunstdenkmäler gegen Terrorangriffe

Verteilung: 1

Es ist notwendig, die kultur - historisch - wertvollen Gebäude in Prag zu bezeichnen und so kennzuzeichnen, dass sie bei Grossbränden, die durch Fliegerangriffe verursacht werden, an erster Stelle geschützt werden können. Die Gebäude werden in 3 Gruppen unterteilt und zwar:

- a./ historisch-wertvollste Gebäude,
- b./ " wertvolle Gebäude mit besonders wertvollem Inhalt,
- c./ historische Gebäude.

Infolge dessen sind alle Baudenkmäler mit einer einheitlichen Tafel im Ausmasse von 30x50cm /in der Deutschen und tschechischen Sprache/ "Historisch wertvoll" an der Hausfront zu versehen, und zwar:

unter a./ angeführte Gebäude mit schwz. Tafel und weisser Aufschrift;
" b./ " " " " " " " " ;
" c./ " " " " blauer " " " " " .

Die LS. Abschnitte haben die in Betracht kommenden Gebäudebesitzer von dieser Anordnung in Kenntnis zu setzen und denselben die Durchführung bis zum 31.III.1944 aufzuerlegen.

Soweit Pläne der Baudenkmäler im Masstabe von etwa 1:2000 nicht vorhanden sein sollten, sind sie anzufertigen.

Der Vollzug ist anher bis 10.IV.1944 zu melden.

Verteiler:

1. Polizeioberrst u. Komm. d. Unif. Reg. Pol. Havel	1
2. Polizeioberrstleutn. u. Leiter d. Abt. "L" Wimmers	1
3. LS. Abschnittskommandos I. - VII.	je 1
4. Sachbearbeiter f. ESS u. SS.	je 1
5. San. D. und ID.	je 1
6. Kommando des FSchW d. Hptst. Prag	1
7. Denkmalamt Prag	1
8. Das Ministerium f. Schulwesen	1
9. Landesbehörde in Prag	1
10. LS. Schule Prag VII.	1
11. LS. Schule in Jarau	1
22. Ausbildungsabteilung in Kobilis	1

F.d.R. *J. Nebický*
Obersekretär

Geß. Weidemann
44 - Oberführer

7. Korespondence Policejního prezidenta v Praze, ochrana stavebních památek na území Prahy – značení domů, 11. 11. 1944.

8. Mapa ochranných míst města Prahy, Staré město.

9. Mapa ochranných míst, Vyšehrad.

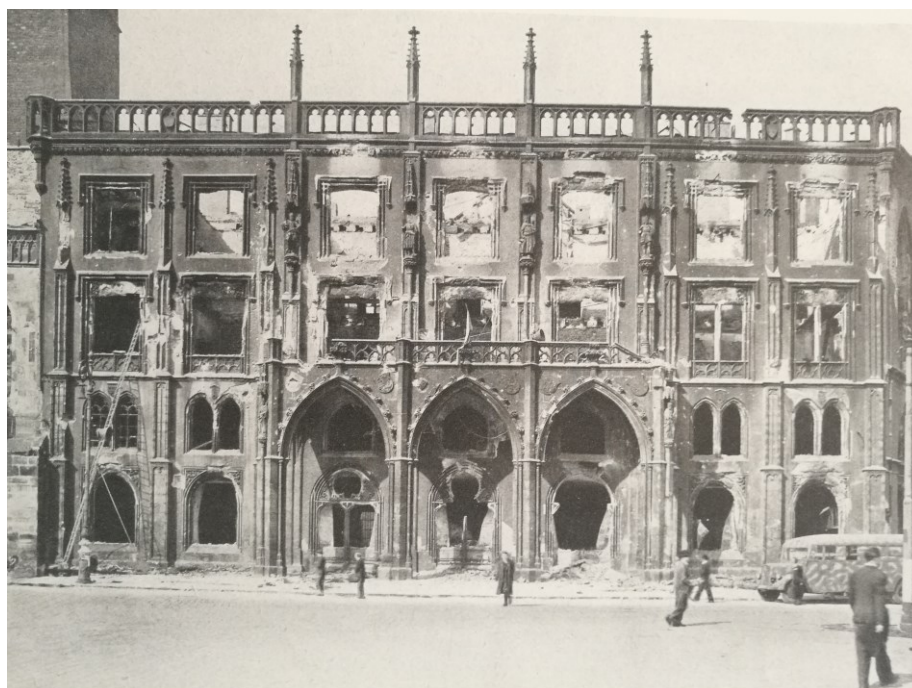
10. Mapa ochranných míst, Malá Strana, Hradčany.

11 Staroměstská radnice v květnu 1945. Zničený arkýř kaple.

12. Staroměstská radnice v květnu 1945. Pohled od jihovýchodu.

13. Staroměstská radnice v květnu 1945. Východní průčelí od arch. P. Sprengera 1846–48.

14. Staroměstská radnice v květnu 1945. Zničený orloj a část jižního průčelí.

15. Štorchův dům, Staroměstské náměstí v květnu 1945.

Bemerkung: unter a/ sind die historisch wertvollsten Gebäude,
b/ die historisch wertvollsten Gebäude mit besonders wert-
vollem Inhalt,
c/ die historischen Gebäude, angeführt.
A b s c h r i f t.

Verzeichnis der wichtigsten Baudenkmale.

P R A G - - -

A/ Paläste, öffentliche Gebäude und wertvolle Bürgerhäuser:

- a I Altstädter Rathaus mit dem ganzen Baublock.
- a I Klementinum, Kreuzherrengasse, Karls-gasse.
- a I Karolinum, Eisengasse.
- a I Annahof, Annagasse
- a I Kinskypalais am Altstädter Ring.
- a I Clam-Gallaspalais in der Dominikanerstrasse.
- a I Hauptgebäude der Deutschen Technischen Hochschule CNr. 240.
- a I Platteis.
- a I Palais Paolta NrC. 208.
- a I Häuserblock Zeltnergasse. ✓
- a I -"- Südseite des Altstädter Ringes. ✓
- a I -"- Ostseite des Altstädter Ringes. ✓
- c I -"- Galligasse. ✓
- c I -"- Aegidigasse. ✓
- c I -"- Obstmarkt
- c I -"- Melantrichgasse.
- c I -"- Dominikanergasse. ✓
- c I -"- Kettengasse. ✓
- c I -"- Silber-gasse. ✓
- c I -"- Goldene Gasse. ✓
- c I -"- Ledergäschen. ✓
- a I -"- Kleiner Ring. ✓
- c I -"- Bethlemsplatz. ✓
- c I -"- Eisengasse. ✓
- c I Blockhäuser zwischen Michaelsgasse u. Aegidigasse. ✓
- a I Böhmisches Sparkasse. ?
- a II Ständetheater.
- c II Pulverturm.
- c II Rudolfinum.
- a II Kreuzherrnkloster. ?
- a II Altstädter Mühlen mit dem Turm.
- c II Laschanskyhaus. ✓

16. Soupis ochrany památek na území hlavního města, příloha č. 1. předchozího dokumentu z 11. 11. 1944.

B/ K i r c h e n:

- a I Aufgehobene Michaelskirche /jetzt Papierlager/.
- a I Salvatorkirche.
- a I Italienische Kapelle.
- a I Bartholomäuskirche.
- a I Aegidikirche.
- a I Jakobskirche.
- a I Barmherzigenkirche.
- a I Annakirche.
- a II Teinkirche mit Teinhof.
- a II Nikolouskirche.
- a II Gallikirche.
- a II Salvatorkirche Ev.
- a II Heilige Kreuzkirche /romanisch/ Konvikts-gasse.
- a II Martinskirche.
- a II Geistkirche.
- a II Kastuluskirche.

C/ s o n s t i g e s:

- a II gotische Pinkas- Altneu- und Meislsynagoge.

P R A G - II.

A/ Paläste, öffentliche Gebäude und wertvolle Bürgerhäuser:

- a I Deutsches Haus.
- a I Palais Sylva Tarouca /Taruka/.
- a I Palais Kaunitz /Herrengasse/.
- a I Palais Neuberg /Herrengasse/.
- a I Picristenklöster /Herrengasse/.
- a I Palais Harrach /Heinrichsgasse/.
- a I Haus Porthcim /Viktoriastrasse/.
- a I Haus Kanka /Viktoriastrasse-Ecke Nikolandergasse/.
- a I Kleines Palais in der Wassergasse Nr. 710.
- a I Neustädter Rathaus mit Turm.
- a II ehemaliges Hibernerkloster.
- a II Neustädter Wasserturm an der Moldau.
- a II Tschechisches Nationaltheater.
- a II Turm bei "Manes".
- a II Militärkrankenhaus Karlsplatz.
- a II Pausthaus.
- a II Villa Amerika.

17. Soupis ochrany památek na území hlavního města, příloha č. 2. dokumentu z 11. 11. 1944.

B/ Kirchen in PRAG II.:

- a I Hlg. Kreuz, Graben.
- a I Maria Schnee, Obstgasse.
- a I Ursulinerinnen.
- a I Dreifältigkeitskirche, Brenntegasse.
- a I Karl Boromäuskirche, Resslgasse.

- a II Adalbertkirche.
- a II Emaus mit dem gotischen Kreuzgang u. der ganzen Baugruppe.
- a II Ignatiuskirche.
- a II Dreifältigkeitskirche /Podskal/.
- a II Johann am Felsen.
- a II Katharinakirche.
- a II Appolinarius.
- a II Karlshof.
- a II Stefanskirche mit der Pfarrei.
- a II Heinrichskirche.
- a II Rundkapelle St. Longin.
- a II Dreifältigkeitskirche Brenntegasse.
- a II Peterskirche mit Glockenturm.
- a II Sluperkirche.
- a II evangelische Kirche Gerbergasse.
- c II Schule- Karlshof /Sokolstr. 1878-II, Lager d. Stadtarchivs/.

PRAG III.:

A/ Paläste, öffentliche Gebäude und wertvolle Bürgerhäuser:

- a I Palais Waldstein u. die Häusergruppe in d. Waldsteingasse.
- a I Gebäudegruppe von der Thomaskirche, Kleinseitner Ringplatz und Umgebung des Landtagsgebäudes.
- a I die Gebäude in der Thungasse /hinauf/.
- a I Palais Thun-Hohenstein.
- a I die Gebäude am Fünfkirchenplatz.
- a I sämtliche Häuser in der Spornergasse, namentlich die Paläste der Kommandatur, Czernin-Morzin, Thun.
- a I Palais Schönborn und Wratislav am Eiermarkt.
- a I Bautengruppe in oberen Teil der Wällischen Gasse.
- a I Kleinseitner Ring Rathaus und die Häuser Nr. 35, 36, 37.
- a I Brückengasse mit Palais Kaunitz, Steinitz u. Sachsenhaus.
- a I Gebäudegruppe am Badhausplatz, Palais Wolkenstein.
- a I Karmelitergasse Palais Wrdby mit Garten, Palais Rohan und das Gebäude der Gendarmerie-Kaserne.
- a I Magdeburgergasse die Paläste Nr. 119 und 120 und das Gebäude des Landesschulrates Nr. 123.

18. Soupis ochrany památek na území hlavního města, příloha č. 3. dokumentu z 11. 11. 1944.

- a II Palais Kolowrat und Fürstenberg.
- a II Casa d'Italia und Lobkowitzpalais.
- a II Kleinseitner Brückentürme.
- a II Maltheserplatz Palais Nostitz.
- a II Grand Prioratsplatz Palais Ledebur, Palais Spork und Maltheserpalais.
- a II Palais Mychna /Nr.450/.
- c II Klargebäude mit der Kapelle.

B/ Kirchen:

- a I Niklaskirche mit den anschliessenden Baublöcken.
- a I Thomaskirche mit dem Kloster und dem ganzen Baublock.
- a I St. Josefskirche mit dem ehem.Kloster der engl.Fräulein.
- a I Maria mit der Kotte /Maltheserplatz/.
- a I Rhedemptoristenkirche /Spornergasse/.
- a I Kirche am Laurenziberg.

- a II Maria Viktoria /Karmelitergasse/.
- a II St. Johann unter der Wäsche.
- c II Knirschgasse 530-III /Lager d. Stadtarchivs/.

P R A G IV.:

A/ Paläste, öffentliche Gebäude und wertvolle Bürgerhäuser sowie Kirchen:

- a I Burg, Dom zu St.Veit, bis zum schwarzen Turm, das Ballhaus, das Belvedere, die Reitschule, die Ueberreste des Theaters und die zerstreut liegenden Standbilder.
- a I Loretto-Gruppe mit den anschliessenden Häusern.
- a I Palais Toskana.
- a I Palais Martinitz.
- a I Erzbischöfliches Palais mit Ernestinum und der Gruppe der Kanonikushäuser.
- a I Loretto-Gruppe mit besonderer Betonung des alten Rathauses und der Nr. 177, 103, 178.
- a I Militärkrankenhaus.
- a I Brandstätte Häuser Nr. 112, 113, 114.

- a II Strahow mit der ganzen Gruppe.
- c II Johann von Nepomukkirche.
- a II Karmeliterkirche.
- c II Kapuzinerkirche.
- a II Palais Ozernin.
- a II Loretto.

19. Soupis ochrany památek na území hlavního města, příloha č. 4. dokumentu z 11. 11. 1944.

P R A G VI - Vischehrad.

- a II Kathedrale mit dem Friedhof, den Arkaden, den Häusern der Kanoniker, Rundkapelle St. Martin und die Schanzttore.

P R A G VII.:

- c II Klemenskirche. b Haus CN 1268/VII /Jedlickagasse 13/

P R A G VIII.:

- a II Schloss Troja.
c Schule in Kobylis /Bergweg 525 - Lager d. Stadtarchivs/.

P R A G IX.:

- a II Prosek - romanische Kirche.

P R A G X I.:

- c II Rochuskirche am Wolschanerfriedhof.

P R A G X II.:

- a II Deutsches Opernhaus.
a II Villa Gröbe.

P R A G X III.:

- a II Alte Nikolauskirche.

P R A G X IV.:

- a II St. Michalskirche.

P R A G X VI.:

A/ Paläste, öffentliche Gebäude und wertvolle Bürgerhäuser:

- c II Bertramhof.
a II Palais Porthelm Nr. 6850.
a II Mühlturn.

B/ Kirchen:

- c II Basilika.

C/ Sonstige:

- c II ehemaliger Kleinseitner Friedhof wegen seiner wertvollen Denkmale Prager Bürger und die Dreifaltigkeitskirche.

P R A G X VIII.:

- a II Kloster Breunau.
a II Schloss Stern.
a II Weiser Berg Kirche und Kloster.

20. Soupis ochrany památek na území hlavního města, příloha č. 5. dokumentu z 11. 11. 1944.

V e r z e i c h n i s

von Luftschutzmassnahmen an Kunstdenkmälern in Böhmen.
Sämtliche Kunstwerke wurden vor der Bergung fotografiert.

I. Durchgeführte Massnahmen.

P r a g St. Veits-Dom

Statue des Hlg. Wenzels aus dem J. 1372 (Kopie aufgestellt) geborgen in Kollodey (1942) mer
Tumben der Přemisliden von Peter Parler vermauert (1942)
Wladislav'sches Oratorium aus d. J. 1493 " (1943/44)
Königliche Gruft " (1943)
Büsten v. Peter Parler " (1943)
Grabmal Schwarzenberg " (1943)

Wladislav'sches Oratorium

Grabmal des Hlg. Johann v. Nep. (Fischer v. Erlach) abgetragen, geborgen in der alt. Burg. 1943
Holzschnitzereien vom Presbyterium (1943) geborgen in Kollodey
Plastiken der 4 Kirchenpatrone (1943) " ind. a. Burg
Büsten des grf. Schlick (1943) " " " "
Romanischer Leuchter (1943) " " " "
Domschatz Fenster vermauert
Kronjuwelen übertragen i. d. a. Burg (1944)

Tafel

" Burg:
Bewegliche Kunstschatze aus der Wohnung d. des Herrn Staatspräsidenten übertragen nach L a n a. (1943)
Standbild des Hlg. Georg aus dem Jahre 1373 eingegraben und überschüttet im Belyveder park (1943/44)

Sämtliche Dachstühle (auch von der Georgskirche) gegen Entflammbarkeit gesichert.
Schloss Stern, Depot für Gipsabgüsse, Auffangraum Tarnanstrich (1944)

" Stadtkirchen, Jakobskirche
Grabmal des Grf. Wenzel Wratislav Mitrovsky a. d. Jahre 1716 auf Kosten der Krediten d. DA. Vermauert (1944)

" ca 30 wertvolle Altarbilder verschiedener vorzugsweise deutscher Meister wie Brandl, Rainer, Skreta etc aus mehreren Kirchen geborgen in Schwarzkosteletz

Städt. Patronatskirchen, Bergung von Bildern und Schätzen geborgen in Mili-tschowes, Mnischek Ritschan

" Museen, Galerien insbesondere Landesgalerie, Landes-, Kustge-

21. Soupis zajištěných uměleckých děl svatovítské katedrály a Pražského hradu – str. 1., příloha dokumentu z 15. 10. 1943.

	werke- und Stadtmuseum, die wertvollen Kunstschätze	geborgen ausserhalb Prags.
Prag	Rathaus Gotische Madonna der Parlerzeit	geborgen; Gipsabguss an
"	Karlsbrücke Renaissancekreuz aus 1673	" "
"	IV. Loretto Kirchenschatz	ummauert (vorläufig
L a u n	Dekanalkirche Spätgotische Kanzel	ummauert (1944)
Pilsen	Kunstsammlungen sämtliche entfernt	in Bergungsorte. (Plass)
"	Erzdekanalkirche Bewegliche Kunstdenkmale	entfernt in Bergung orte
"	hängender Schlussstein in der Stern- bergkapelle der Erzd.Kirche	ummauert.
"	Rathaus und Erzdekanalkirche Dachstühle gegen Entflammbarkeit	imprägniert
Alt-Bunz- lau	Kirchenschatz	geborgen im Turm
Kolin	Stadtkirche 4 gotische Glasfenster	geborgen ausserhalb von Kolin.

22. Soupis zajištěných uměleckých děl svatovítské katedrály a Pražského hradu –
str. 2., příloha dokumentu z 15. 10. 1943.

Wirtschaftsreferat I.C. der Haupt-
stadt Prag.

Hospodářský referát I.C. hlavního
města Prahy.

G.Z. 3090/43-I.C.
C.j.

Prag, am 7. X. 1943.
V Praze, dne

Betrifft : Sicherung der Denkmä-
ler gegen allfällige
Luftangriffe.

Věc: Zajištění pomníků proti pří-
padným leteckým útokům.

An das

Denkmalamt,

Prag-III. Karmeliter Gasse
13.

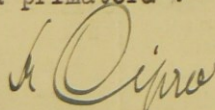
Památkovému úřadu

V Praze-III. Karmelitská 13.

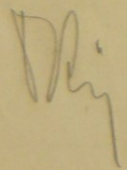
Wir bitten das dortige Amt um
gefällige Milleilung /: vielleicht
auf Grund der im Reiche gewonnenen
Erfahrungen :/, ob die in der Ver-
waltung der Prager Gemeinde befind-
lichen Denkmäler /: namentlich das
St. Wenzeslaus-denkmal, Hus- und
Jungmannndenkmal :/ gegen allfällige
Luftangriffe nicht gesichert werden
sollten und bejahendenfalls auf
welche Weise ?

Žádáme tamní úřad za laskavé
sdělení, /: snad podle zkušeností
nabytých v Říši :/, zda-li pomníky
ve správě obce pražské /: jmeno-
vitě pomník Sv. Václava, Husův
a Jungmannův :/ by neměly býti za-
jištěny proti případným leteckým
útokům a v případě kladném jakým
způsobem ?

Für den Primator :
Za primátora :

Magistrats-Oberrat.
Magistrátní vrch.rada.

IN PRAG
DOD V PRAG
-3. X. 1943
4377

24. Korespondence pražského magistrátu v otázce zajištění pražských pomníků,
dokument z 7. 10. 1943.

II 588/43

11. November 1943.

Sicherung von Prager Denkmälen.

Kühna

An das
Deutsche Staatsministerium für Böh-
men und Mähren Abt. III. z.H.
Herrn Dr.v.Both
in P r a g III., Pal. Nostitz.

Im Rahmen der Luftschutzmassnahmen der Stadt Prag sollen einige der bestehenden Denkmale abgetragen werden. Es handelt sich um das Denkmal Johann von Nepomuk auf der Karlsbrücke und das Jungmannendenkmal am Jungmannplatz. Diese beiden Denkmale gehören der Stadtgemeinde Prag und ist beabsichtigt sie von ihrem gegenwärtigen Standpunkt zu entfernen und in die Kasamaten von Wyschenrad zu bergen.

Das dritte ist das Denkmal Karl IV. am Kreuzharnplatz. Dieses Denkmal ist, wie festgestellt wurde, Eigentum der Deutschen Hochschulen.

Das vierte ist das Denkmal des Hlg. Wenzels am Wenzelsplatz. Mit Rücksicht auf seinen Kunstwert ist über die Frage einer Sicherung verhandelt worden. Die Vermauerung stösst auf grosse Schwierigkeiten, weil neben dem Denkmal die Hauptkanalstränge vorüberführen, sodass schon beim seinerzeitigen Bau des Denkmals Betonausleger geschaffen werden mussten. Die Umfassungsmauern müssten 14 m hoch, 75 und 60 cm stark sein, wozu noch die Verstärkungen kommen, was eine derartige Last bedeutet, die die Kanäle nicht aushalten. Die Absicht der Abtragung ist politisch bedenklich. Als 3. Möglichkeit kommt in Betracht die Figur des Hlg. Wenzels und die Nebenfiguren abzugliessen und das Original an Ort und Stelle zu belassen. Die Abgüsse könnten in den Wyschenrader Kasamaten hinterlegt werden. Nachdem bereits einzelne Abgüsse in der Glyptothek des Schlosses Troja bestehen, wäre die Ergänzung der Gips-

25. Korespondence K. F. Kühna, ochrana pražských pomníků, 11. 11. 1943.

abgüsse nicht unmöglich. Heute wird eine Kommission in Troja
beurteilen, welche Gipsabgüsse notwendig sind.

Ich erlaube mir die Angelegenheit zur Entscheidung beim
Herrn Staatsminister vorzulegen und ~~würde~~ mich für die Her-
stellung von Abgüssen aus, womit der Bestand des Denkmals
gewährleistet ist.

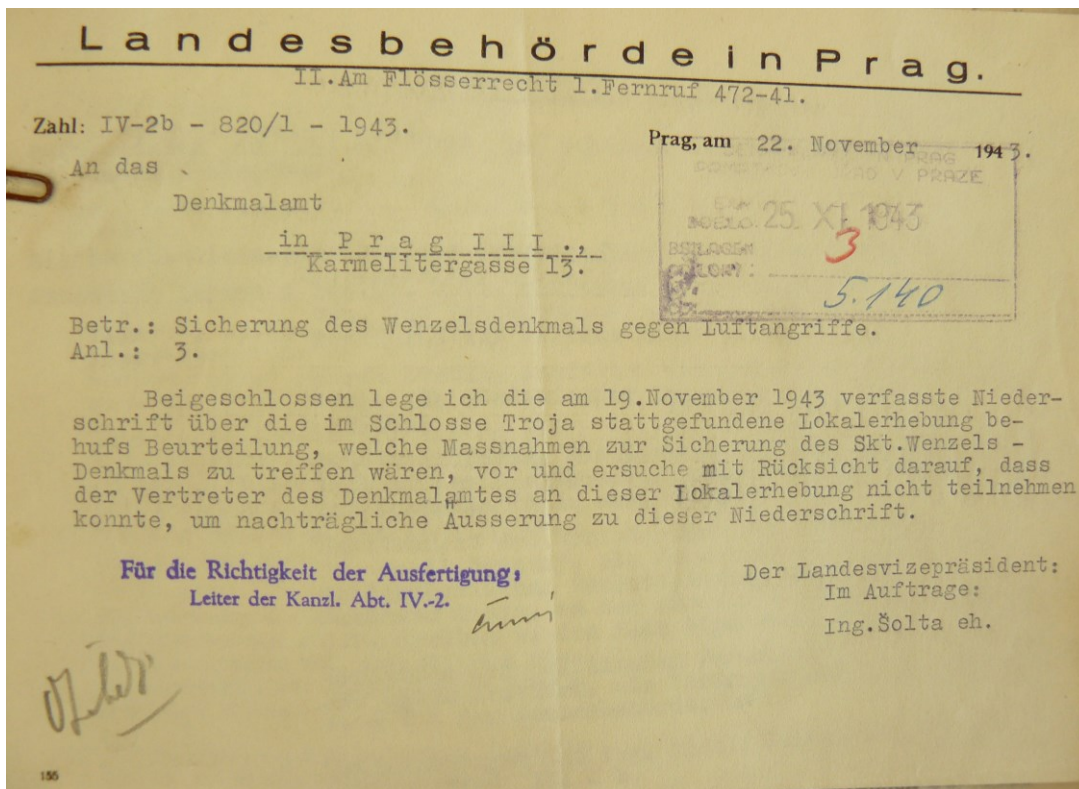
Der Vertreter des deutschen
Vorstandes / Prof. Dr. Kühn /:

In Troja vorhanden.

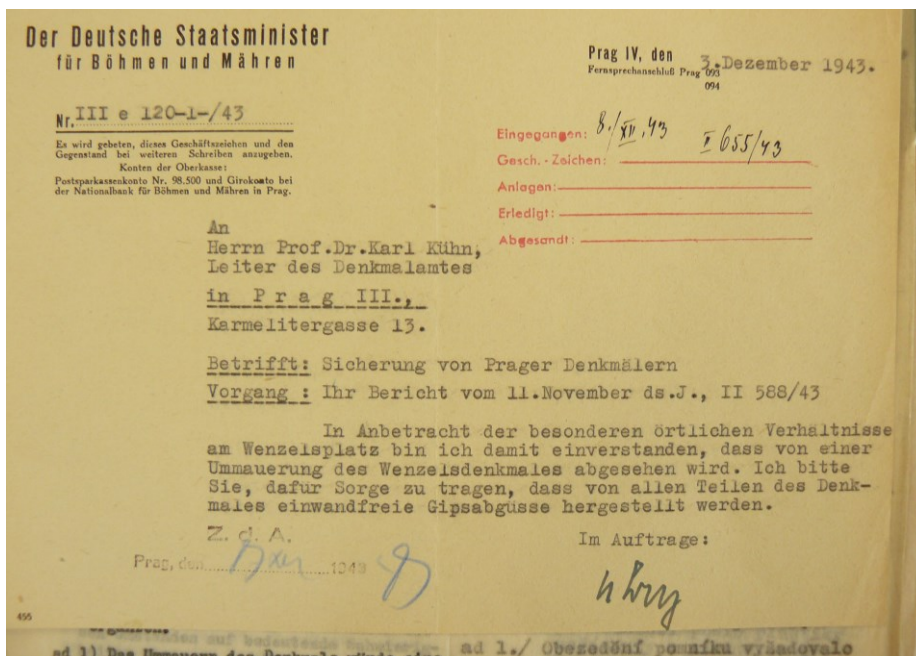
H. Wyzel mit einer Platte (Prob, unbest.)

H. Agner, Lindbilde 12

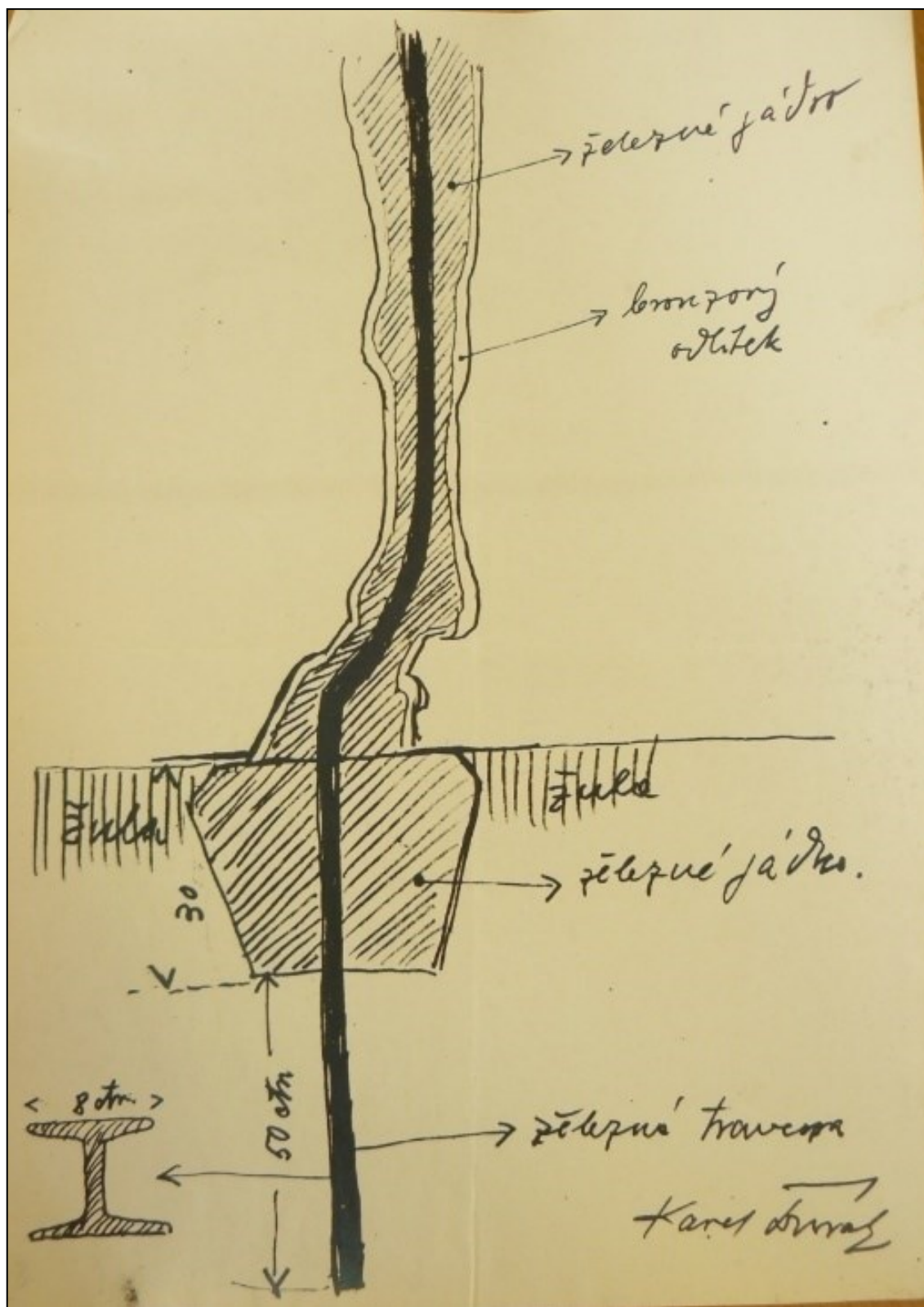
H. Rothkopf, a. a. o.
Relief

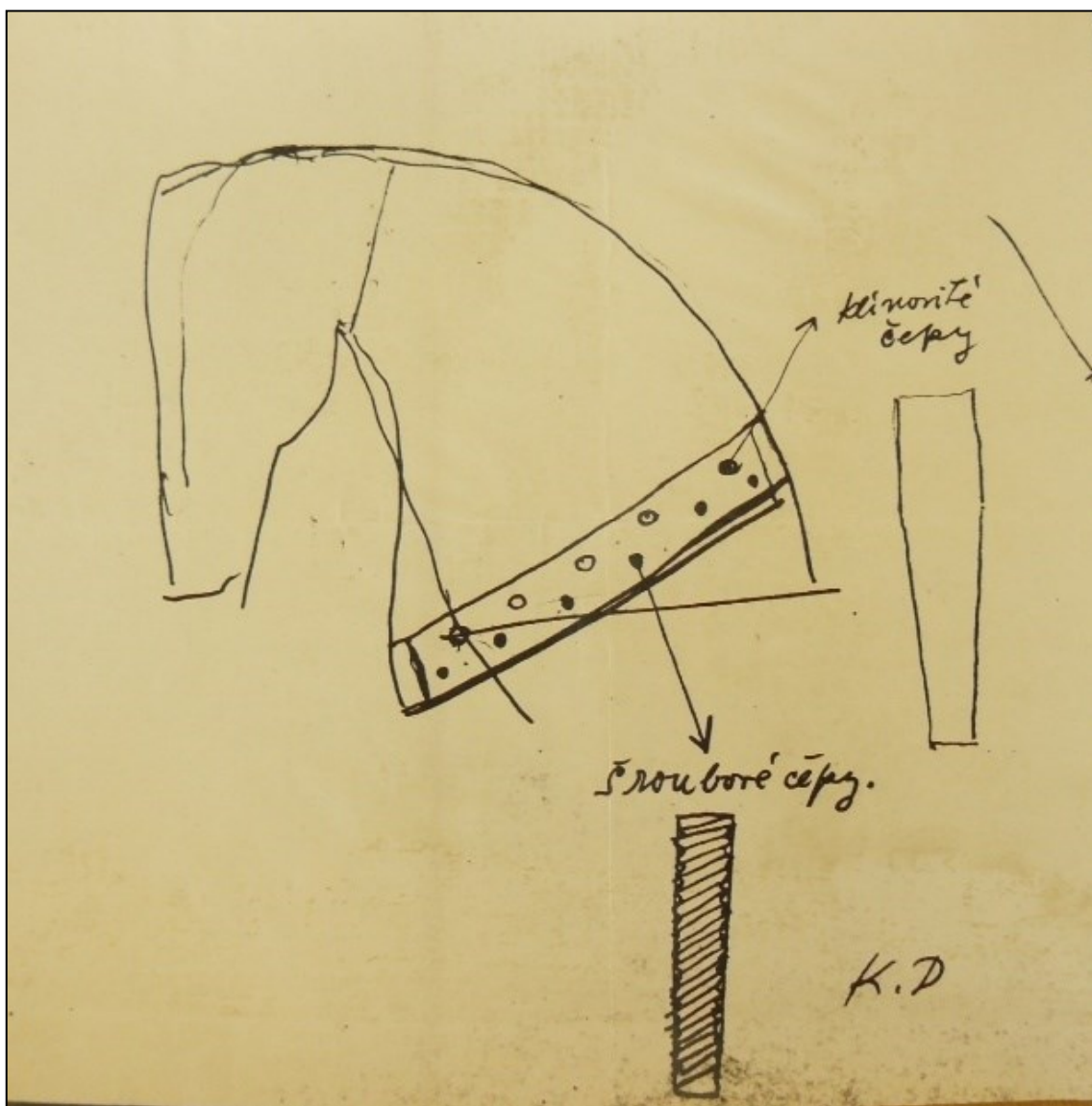
27. Korespondence zemského úřadu v Praze, zajištění svatováclavského pomníku, dokument z 22. 11. 1943.

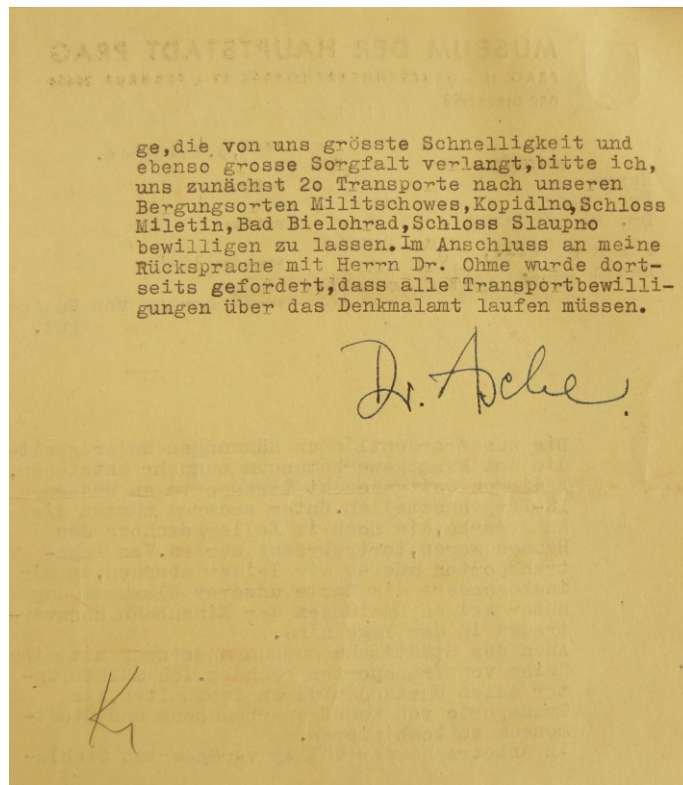
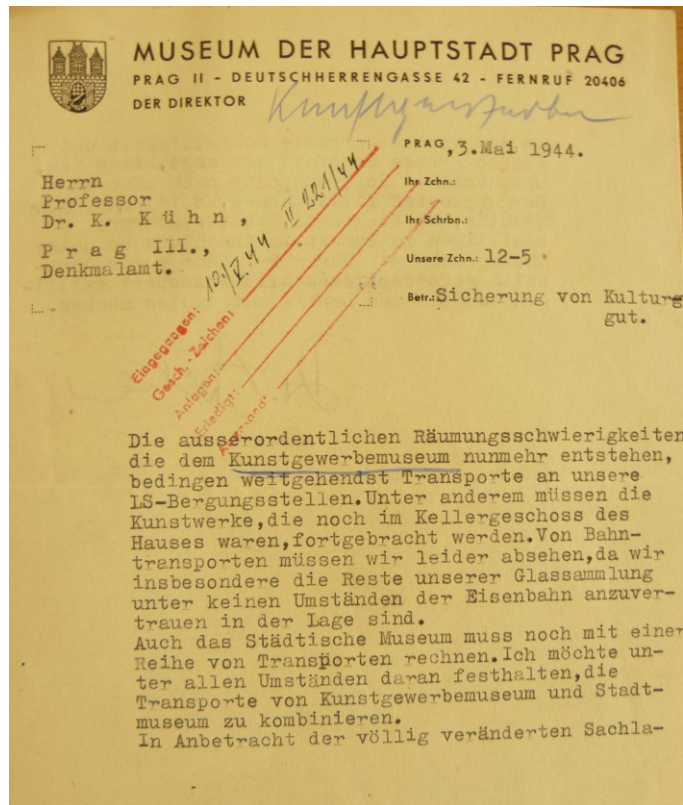
28. Korespondence úřadu německého státního ministra pro Protektorát Čechy a Moravu, zajištění pražských pomníků., dokument z 3. 12. 1943.

29. Skica pomníku sv. Václava (noha) – návrh způsobu demotnáže, příloha dokumentu z 19. 11. 1943.

30. Skica pomníku sv. Václava (hlava) – návrh způsobu demotnáže, příloha dokumentu z 19. 11. 1943.

31., 32. Korespondence Sgrieda Asche z Muzea hlavního města Prahy s památkovým úřadem v otázce úschovy muzejního inventáře, dokument z 3. 5. 1944.